

Dr. IVAN BEUC

Osorska komuna

u pravnopovjesnom svijetlu

U V O D

Stari grad Osor, danas neznatno mjesto, leži na jednom rtu otoka Cresa, koji je udaljen od otoka Lošinja svega desetak metara. Morski prolaz između Cresa i Lošinja veoma je uzak, pa je grad Osor povezan sa otokom Lošinjem pokretnim mostom. Prema toponomastici i ispitivanju današnjeg terena nije bez osnova mišljenje po kojem je Osor nekada bio otočić između Cresa i Lošinja.¹

Budući da se Osor, taj kupasto zbijen grad sa svojim zidinama i kulama, zaštitio od neprijatelja jamačno vještački prokopanim kanalom, to se je otočki skup Cresa i Lošinja od davnina smatrao jednim otokom. Po mišljenju učenog opata Fortisa, vjerojatno je da je taj otočki skup dobio od doseljenih Hrvata zajednički naziv Osor,² očito prema imenu grada, koji Konstantin Porfirogenet nazivlje sredinom X. stoljeća «τὰ Ὀψαρα».

Grad Osor bio je nezdrav kraj, te je broj stanovnika kroz stoljeća stalno opadao. Godine 1553. Osor je imao 500 stanovnika³, 1771. godine 250⁴, 1869. godine (zajedno s nekim zaseocima) 136⁵, a danas 152 stanovnika. Pod mletačkim okriljem Osor je bio sjedište kneza, sve dok nije godine 1450. ono premješteno u Cres.⁶ Izgleda da su osorski knezovi živjeli

1 Akademik P. Skok: Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima — Toponomastička ispitivanja, Zagreb, 1950. p. 52.

2 A. Fortis: Saggio d'osservazioni sopra l'Isola di Cherso ed Osero, Venezia, 1771, p. 16.

3 F. Rački: Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia. Zagrabiae, 1877. p. 372.

4 S. Ljubić: Commissiones et relationes venetae (Mon. sp. hist. Sl. Mer. vol. VIII.). Zagrabiae, 1877. Tom. II. p. 270.

5 A. Fortis: op. cit. p. 36.

6 Zakonik in Ukaznik za Avstrijansko-Ilirsko Primorje. Leto 1869. p. 297.

7 S. Ljubić: Op. cit. Tom. II. p. 269—270.

u Cresu ranije, jer ih Venecija u XIV. stoljeću naziva pri upotrebi kraćih intitulacija *creskim knezovima*.⁸ Cresko naselje kao zdravije područje dobivalo je sve veću važnost, tako da se je otok Osor počeo nazivati »*insula Absari et Kersi*«,⁹ a knez »*Conte di Hosorc ed Cherso*«¹⁰. Uspon Cresa odrazio se i u broju stanovnika, tako da je 1553. godine Cres imao 2.000 stanovnika, a Osor svega 500.¹¹

Južni dio otoka, koji se danas naziva Lošinjem, također je počeo igrati sve veću ulogu. 1384. godine imamo prvu potvrdu za današnji naziv. U jednoj nagodbi iz te godine, koju su sklopili Osorani s ostalim otočanima spominje se »*Insula Lassini*«.¹² U kancelarskim knjigama cresko-osorskog kneza iz XV. stoljeća vrlo često susrećemo »*Lasin*« t. j. Lošinj, što znači, da su u to doba lošinjska naselja potpuno formirana. Ipak naziv otoka Lošinja nije se upotrebljavao, tako da još u XVIII. stoljeću nailazimo da se otok Lošinj naziva »*Isola di Osero*«.

Kako se vidi, Osor je u toku stoljeća sve više propadao i gubio na svom prvotnom značenju. Statistički podaci iz 1771. godine zorno nam ilustriraju odnos Osora, Cresa i Lošinja. Te godine Cres je imao nešto preko 3.000 stanovnika, oba Lošinja oko 3.200, a grad Osor svega 250 stanovnika.¹³ Biskup, koji je imao također sjedište u Osoru, rijetko je prebivao na otoku, a kada je bio prisiljen boraviti u svojoj biskupiji, tada se je većinom zadržavao u Cresu. Tako je Osor, jedan od najstarijih gradova Primorja, koji po mitu postoji već 1.000 godina prije n. e., ostao gradom samo po svom vanjskom obliku, pa je s pravom Fortis 1771. godine ustvrdio, da je Osor »*cadaverę di Città*« u kojem ima više napuštenih i ruševnih kuća nego li samih stanovnika.¹⁴

Iako je Osor danas neznatno selo na otoku Cresu, ipak proučavanje njegove prošlosti zaslužuje posebnu pažnju. Osor ulazi u hrvatsku povijest u doba doseljenja Hrvata na otok t. j. u vrijeme formiranja današnjih etničkih odnosa u Evropi. Kao dalmatinski grad, Osor je dijelio sudbinu drugih gradova u Dalmaciji. Odvajajući se od ostalog dijela otoka, grad je pod Bizantom, a kasnije pod hrvatskim

8 S. Ljubić: *Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke republike*, Zagreb, 1868. I. p. 227 i 263.

9 T. Šmičiklas: *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. XIV. Zagreb, 1916. p. 361.

10 *Acta cancellariae Ausseri*. A. 1459.—1462. Serija II. br. 5. f. 1. Drž. arhiv, Rijeka.

11 S. Ljubić: *Commissiones et relationes venetae*, Tom. II.. p. 270.

12 *Miscellanea (Cop. Statutorum Ausseri)*. Serija II., br. 200. Drž. arhiv, Rijeka.

13 A. Fortis: *Op. cit.* p. 36, 38, 39, 40.

14 A. Fortis: *Op. cit.* p. 38.

vladarima, gradio svoju komunu, koja je bila na vrhuncu svog razvoja krajem XI. i početkom XII. stoljeća. Njegovo zaleđe na otoku odigralo je za vrijeme posljednjih hrvatskih kraljeva također važnu ulogu u Krajini, kao pograničnoj marki hrvatske države. Tragovi hrvatskog uređenja na otoku vidljivi su još u Statutu Cresa i Osora iz 1441. godine. Feudalizacija otoka, završena u XII. stoljeću, označuje drugu fazu razvoja društveno- ekonomske formacije, te je zanimljiva u odnosu prema uređenju komune grada Osora, kao i klasnom raslojavanju društva, u kojem se nikad nisu razvili pravi kmetovi. Najamni rad, a rjeđe zemljišni zakup, novčana renta i uređenje komune, dokazuju da se je proces feudalizacije na otoku odvijao u posebnom obliku. Daljnji razvoj komune uvjetovan je novim uslovima pod mletačkom dominacijom od XV. do XVIIII. stoljeća. Uklopljenje otoka i zaostalih formi pravnog života stare komune u sistem mletačkog državnog uređenja dovelo je otočane do privredne propasti, zaostalosti, naročito u poređenju prema slobodnom Dubrovniku, i gubitka svih prerogativa nekad tako reći neovisne osorske gradske države. Konačno, treba podvući, da je otok Osor područje najživlje glagoljice i slavenskog bogoslužja. Valunska ploča sa otoka, jedan od najstarijih hrvatskih spomenika glagoljske epigrafike, dokazuje, da je glagoljica poznata na otoku već u doba hrvatskih vladara.

Osvjetljena slika osorske prošlosti vrlo je dragocjena, jer ona nije pripadala samo Osoru nego i Cresu, Krku i Rabu, barem u svojoj osnovi. Kvarnerski otoci prolazili su u svom razvoju kroz slične uslove, pa prema tome i prošlost im je slična. Napokon, promatrajući osorske dokumente kasnog srednjeg vijeka, često nailazimo na tragove starog uređenja, što je za nas također od važnosti, jer upravo za rani period prošlosti Kvarnera gotovo ne posjedujemo izravna povijesna svjedočanstva.

Razvoj osorske gradske komune i uređenja na vangradskom području do XV. stoljeća

I. DALMATINSKI GRAD OSOR U ODNOSU PREMA VANGRADSKOM PODRUČJU PO DOSELJENJU HRVATA NA OTOK

1. Gradsko naselje Osor je predslavensko pače predrimsko. Otoci Cres i Lošinj javljaju se u antičko doba pod imenom »αἱ Ἀψυρτίδες«¹⁵. Mletački sindik Giovanni Battista Giustiniano piše u svom izvještaju Mletačkoj republici godine 1553., nakon što je proputovao Osor, da su Osor osnovali Grci, te da se još u njegovo doba u Osoru nalaze mnogi spomenici s grčkim natpisima, a da se je Osor latinski nazivao Absyrtum.¹⁶ Očito je da latinski naziv Absyrtum proističe iz Apsyrtides, kako su Grci nazivali otok Osor. Akademik Skok tvrdi, da su Grci izveli naziv Absyrtides tako da su dodali svoj sufiks — ides na ilirski ili japodski pridjev apsort — »osorski«.¹⁷ Da je Osor stara grčka naseobina nije neshvatljivo, jer je poznato, da su Grci takve naseobine imali i drugdje u Dalmaciji. Oni su zapravo stvorili osnovu tipa srednjovjekovnog grada u Dalmaciji. Grci su poznati kao stvaraoci civilizacije gradskog tipa, koju su kasnije preuzeli Rimljani, a od ovih, nakon seobe naroda, čitava romanska i germanska zapadna Evropa. Prema tome, osnovu srednjovjekovnog grada Osora udarili su Grci na ilirskoj podlozi davši mu svoje specifične odlike partikularizma i individualizma. Te odlike su karakteristične crte, čak u kasnom Srednjem vijeku, ne samo Osora, nego i svih drugih dalmatinskih komuna.

15 A. Fortis: Op. cit. p. 3.

16 S. Ljubić: Commissiones etc. Tom. II. p. 271.

17 P. Skok: Op. cit. p. 46.

Rimljani, stvarajući postepeno rimski imperij, nisu uzeli od Grka samo idejnu, literarnu i artistsku osnovicu grčke kulture, nego i prototip grčke gradske države, što zaključujemo iz činjenice, da se je sav rad Rimljana odvijao u gradovima. Ipak, Rimljani su morali izgraditi takav sistem pravnih norama, koji bi odgovarao ciljevima stvaranja i unutrašnjeg učvršćenja Rimskog carstva, koje je vremenom dospjela obuhvatiti ne samo Dalmaciju, nego gotovo čitavu Evropu. Tako je grad Osor, kao sastavni dio velikog rimskog imperija, uživao municipalno uređenje baš kao i svi ostali gradovi u rimskom carstvu, koji su bili rimski municipiji.

Poslije pada Zapadnog rimskog carstva, kratkotrajna vlast Odoakra i Teodoriha u Dalmaciji nije izmijenila pravno ustrojstvo dalmatinskih gradova. Istina, Teodorih je izdao svoj Zakonik Edictum Theodorici, ali taj vjerojatno nije došao u Dalmaciji do upotrebe, jer je Zakonik sastavljen početkom VI. stoljeća, a u prvoj polovici VI. stoljeća Dalmaciju je zauzeo Bizant, u kojem je važno Justinijanovo zakonodavstvo.

Pošto je bizantski car Justinijan uspio svoje carstvo prema Dunavu obnoviti, stvorivši opet pod imenom Ilirika pokrajinu, koja je obuhvaćala Dalmaciju, savsku Panoniju, obadvije Mezije i obadvije Dacije, prvi mu je korak bio da u novoj pokrajini stavi na snagu svoj Corpus Juris Civilis. U tom Zakoniku car je sakupio svo pravo, carske konstitucije i pravničko pravo, prilagodivši norme tadanjim potrebama. Tu je bilo sakupljeno svo važeće pravo, ali i staro pravo, koje je davalo poticaja za znanstveno obrađivanje. Ovaj zbornik zakona, koji je važio i u Dalmaciji a prema tome i u Osoru, označuje remek-djelo Bizanta, jer takvo djelo mogli su stvoriti u rekordnom vremenu između godine 528.—534. samo mnogi i vrsni pravници. Carigrad je tada takvim ljudima raspolagao osobito na svojoj tradicionalnoj pravnoj školi. Bizant je tada vladao Mediteranom a ne Rim. U Carigradu je bila prijestolnica rimskoga cara, ali Carigrad nije bio onaj stari poganski Rim. Bizantski car nije bio samo rimski imperator nego i pokrovitelj kršćanske religije. Pod Bizantom je Crkva uživala naročitu zaštitu, a po Justinijanovom kodeksu zagarantiran joj je utjecaj na javnu upravu.¹⁸ U ranom Srednjem vijeku Crkva i njezine institucije postale su utjecajne komponente u formiranju i razvitku srednjovjekovnog društva.

¹⁸ Aemilius Herrmann: Corpus Juris Civilis recognosci brevibusque adnotationibus criticis instrui coeptum a D. Alberto et D. Mauritio fratribus Kriegeliis continuatum. Lipsiae, 1865. II. c. I. 2 i 3.

2. Po navodima bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta (polovica X. stoljeća), Dalmacija je, prije slavensko-avarske okupacije, od davnina započinjala od Dračkih međa ili od Antibara i sezala je do istarskih gora, a na sjeveru širila se do rijeke Dunava.¹⁹

Konstantin Porfirogenet tvrdi nadalje, da su Slaveni odnosno Avari, pošto su zauzeli Salonu (oko 614. godine), glavni grad Dalmacije, i druge gradove, zavladaali čitavom zemljom Dalmacije «καὶ ἔκτοτε κατεκράτησαν πᾶσαν τὴν χώραν Δελματίας». ²⁰ Avarima odnosno Slavenima nisu se pokorili gradovi na moru, nego su ostali pod bizantskom vlašću, budući da su mogli živjeti od mora »διὰ τὸ εἶναι τὸν πόρον τῆς ζωῆς αὐτῶν ἐκ τῆς θαλάσσης«. ²¹ Nabrajajući te gradove »kasta«, Porfirogenet spominje izričito Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar, Rab, Krk i Osor.²²

Dalje, bizantski car ustanovljuje, da su se Slaveni ubrzo riješili avarske vlasti, jer su Hrvati uspjeli kroz nekoliko godina podjarmiti Avare.²³

Ako se, dakle, analiziraju Porfirogenetovi podaci, proizlazi, da su Hrvati zauzeli današnji prostor u prvoj polovini VII. stoljeća, ali da nisu pokorili pod svoju vlast dalmatinske gradove.

Postavlja se pitanje: da li je Hrvatska, za koju kaže Porfirogenet, da se je sterala od rijeke Cetine pa do istarskih međa t. j. grada Labina, odnosno pače prelazila na područje istarskog temata,²⁴ obuhvaćala cijelo područje do gradskih zidina dalmatinskih gradova, ili su ti gradovi imali svoje gradske distrikte, koji nisu potpadali pod vlast hrvatskog vladara?

Ako se uzmu u obzir činjenice 1) da su Porfirogenetovi Romani u dalmatinskim gradovima doživjeli teške dane već za vrijeme ratova s Gotima, kasnije sa Avarima i Slavenima, koji nisu prezali da navale na samu prijestolnicu bizantskog cara, 2) da su za vrijeme ratova ovi Romani prorijeđeni, te da su mnogi koristili priliku za bijeg iz gradova u sigurnija područja, 3) da su mnogi dopali u slavensko ropstvo, što dokazuje misija opata Martina iz 640. godine²⁵, 4) da su mnogi gradovi bili napušteni što na kopnu što na otocima,²⁶ vjerojatno je, da su se građani

19 Rački: Op. cit. p. 267—268.

20 Rački: Op. cit. p. 270.

21 Ibidem.

22 Rački: Op. cit. p. 267.

23 Rački: Op. cit. p. 271.

24 Rački: Op. cit. p. 406.

25 Rački: Op. cit. p. 277.

26 Rački: Op. cit. p. 404.

dalmatinskih gradova u početku zadovoljili mirnim životom unutar gradskih bedema. To je bilo doba, za koje Porfirogenet navodi, da su građani živjeli od mora.

Do početka IX. stoljeća mi ne posjedujemo podataka iz vrela, koja bi bacala svjetlo na odnos građana prema vangradskom teritoriju. Poznato je jedino, da je bizantski car osnovao dalmatinsku temu, koju su sačinjavali dalmatinski gradovi: Osor, Krk, Rab, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor. Na čelu teme bio je strateg. Da su građani vremenom stvorili kontakt sa svojim susjedima na vangradskom području, sigurno je, te nema osnova vjerovati da građani nisu uspjeli privući vangradske stanovnike svojom trgovačkom robom nudeći obrtničke proizvode za živežne namirnice. Građani nisu mogli živjeti bez svog zaleđa, te je prema tome jasno, da su nastojali stvoriti što bolje uslove za međusobno razumjevanje. Bračne veze i useljavanje Hrvata u gradove, recipročni interesi građana i vangradskog stanovništva, doveli su građane do uživanja posjeda na vangradskom teritoriju. Početkom IX. stoljeća ti su se odnosi razvili u takav stadij, da su se pojavili ozbiljni sporovi zbog gradskih međa.

Za Karla Velikog teritorij Dalmatinske Hrvatske, koji se je sastojao od Liburnije i Dalmacije »exceptis maritimis civitatibus«, potpao je pod franačku vlast, a dalmatinski gradovi su ostali pod Bizantom.²⁷ Obzirom na novo stanje, razmirice zbog gradskih međa, koje su nastale među Hrvatima i građanima Romanima, dosegle su vrhunac tako da je morao sam bizantski car posredovati kod cara Ljudevita Pobožnog radi rješenja ovog pitanja »de finibus Dalmatorum, Romanorum et Slavorum«. Stoga je Ljudevit Pobožni poslao u Dalmaciju svog izaslanika, jer se spor nije mogao riješiti bez prisustva Romana i Hrvata »quia res ad plurimos et Romanos et Slavos pertinebat«.²⁸

Međutim pitanje uživanja posjeda od strane građana na vangradskom teritoriju nije se riješilo sve do kraja IX. stoljeća, jer se niti Hrvati a niti njihov vrhovni vladar franački car nisu htjeli odreći svoga teritorija.

Kada je Hrvatska ponovo priznala bizantsko vrhovništvo, građani Romani obratili su se bizantskom caru Baziliju, oko 882. godine,²⁹ da bi se spor zbog uživanja posjeda na vangradskom teritoriju konačno riješio. Car je na to naredio, da sve što su bizantski gradovi davali strategu

27 Rački: Op. cit. p. 315.

28 Rački: Op. cit. p. 317.

29 F. Šišić: Priručnik izvora historije. Zagreb, 1914. p. 473.

unaprijed da daju Hrvatima, tako da bi živjeli s njima u miru, a samo nešto malo da daju strategu, tek da se pokaže njihova podložnost i služba bizantskim carevima i njihovom strategu. Od tog doba, pripovijeda Konstantin Porfirogenet, ostali su svi ti gradovi dužni Hrvatima plaćati danak i to grad Split 200 numismata, grad Trogir 100, grad Zadar 110, grad Osor 100, grad Rab 100, grad Krk 100, što zajedno čini 710 numismata, pored vina i drugih različitih plodina, jer je to poviše onih numismata.³⁰

Iz ovih podataka proizlazi 1) da dalmatinski gradovi stoje neposredno pod vlašću bizantskog cara, 2) da teritorij oko tih gradova spada u sklop hrvatske države, 3) da su gradovi legalizirali svoje posjede van gradskih zidina uz plaćanje tributa hrvatskim vladarima i 4) da su gradovi dužni za svoje zemljišne posjede pored tributa u novcu i davati u naturi.

Hrvati su, dakle, u IX. stoljeću uspjeli dobiti očito priznanje bizantskog cara o integritetu Hrvatske. Konstantin Porfirogenet napominje doduše, da su otoci Krk, Rab, Osor i Vrgada «ὕπὸ τῆν ἐπικρατείαν τῆς Δελαματίας»³¹, ali time ne tvrdi, da spadaju pod Bizant, nego da se nalaze unutar Dalmacije, za koju kaže na drugom mjestu, da se stere između Bara, Istre i Dunava.³² On u svom djelu želi svom nasljedniku, naglasiti, da se na tim otocima nalaze taksativno nabrojani gradovi, koji su naseljeni Romanima, i koji spadaju pod Bizant. S druge strane, navodeći da na kopnu temata postoje napušteni gradovi, koje su zauzeli Slaveni,³³ priznaje da postoje područja temata, koja nisu pod vlašću Bizanta. Prema tome, kad bi se «ὕπὸ τῆν ἐπικρατείαν τῆς Δελαματίας» imalo smatrati »pod vlašću Dalmacije«, to još uvijek ne bi značilo, da su ti otoci pod vlašću Bizanta, a naročito ne zbog toga što Porfirogenet navodi da se Slavenima samo gradovi nisu pokorili, te da su gradovi morali plaćati tribut za uživanje posjeda van gradskih zidina. Račkoga prijevod pomenutog teksta u »Dalmatiae subiacentes«³⁴ treba razumjeti u smislu da ti otoci spadaju u pokrajinu Dalmaciju. Zanimljivo je da Porfirogenet, iako navodi da na kopnu pod slavenskom vlašću postoji temat, tvrdi s druge strane, da su Hrvati na zauzetom području slobodno živjeli po svom pravu a ne po tuđem »τινὶ μὴ ὑποκείμενοι«³⁵.

30 Rački: Op. cit. p. 372.

31 Rački: Op. cit. p. 404.

32 Rački: Op. cit. p. 267—268.

33 Rački: Op. cit. p. 405.

34 Rački: Op. cit. p. 404.

35 Rački: Op. cit. p. 338.

Rimska papinska kurija dijelila je mišljenje bizantskog cara u pogledu integralnosti hrvatske kneževine. Biskupije, koje su imale sjedište u dalmatinskim gradovima, imale su teritorijalnu nadležnost samo unutar gradskog područja. Crkvena jurisdikcija na vangradskom teritoriju pripadala je hrvatskom biskupu u Ninu. U njegovu diecezu pripadala su sva područja, koja su posjedovali hrvatski knezovi, što god je hrvatskog jezika i plemena.³⁶

Stanovište rimske kurije u IX. stoljeću lijepo nam ilustriraju četiri poslanice pape Ivana VIII. izdane istovremeno godine 879. Obračajući se papa Hrvatskoj i Dalmaciji dostavlja jednu poslanicu knezu Branimiru kao hrvatskom vladaru (u kojoj papa ističe... »benediximus tibi et omni populo tuo omnique ferre tue«),³⁷ drugu, ninskom biskupu (jer se njegovo područje podudara sa državnim), treću, hrvatskom narodu, i četvrtu, dalmatinskim biskupima i stanovnicima dalmatinskih gradova, iz čega slijedi, da se papa obraća stanovništvu gradova zato što se u tom pismu ujedno obraća biskupima dalmatinskih gradova, a to znači da pod biskupima gradova stoji samo stanovništvo grada. Ako se ti podaci dalje analiziraju onda je očito da se ninski biskup s pravom službeno zvao »Episcopus Chroatorum«, a hrvatski vladari »Dux« odnosno »Rex Chroatorum.«

3. Državnopravno odvajanje dalmatinskih gradova od njihova zaleđa nije koristilo ni hrvatskom vladaru a ni samim gradovima. Za vrijeme vladanja kralja Tomislava učinjeni su prvi koraci jačeg zbliženja, koje je počelo otprije donacijama hrvatskih knezova u korist dalmatinskih biskupa. Hrvatski vladar je shvatao svu važnost dalmatinskih gradova, jer su oni sačinjavali vrata na Mediteran, a ključeve su držali Romani u gradovima. Kralj je učinio prvi korak uklopljenju tih gradova u hrvatsku državu time što je uspio preko crkvenih sabora, održanih u Splitu, reformirati crkvenu teritorijalnu nadležnost tako da se je crkvena poklapala sa državnom. Da bi to uspio morao je žrtvovati nadležnost hrvatskog biskupa u Ninu.

Među glavnim odobrenim kanonima splitskih sabora održanih 925. i 928. godine ističu se 1) uspostavljanje teritorijalne sudbenosti splitskog nadbiskupa, koju je nekada, prije doseljenja Hrvata, imala salonitanska crkva, a to znači proširenje splitske nadbiskupije na čitav teritorij hr-

36 D. Farlati: *Illyricum sacrum*. Venezia, 1765. Tom. III. p. 82 i tom. IV. p. 209.

37 Šišić: *F.*: *Op. cit.* p. 202—207.

vatske države, 2) ukidanje primata ninske crkve time da prelazi na splitsku, 3) ukidanje ninske biskupije, i dosljedno tome, proširenje teritorijalnog opsega dalmatinskih biskupija izvan gradskih zidina.³⁸

Ako se analiziraju zaključci splitskih sabora, i ako se uzme u obzir ranije strogo odvajanje bizantskih gradova u Dalmaciji od teritorije hrvatske kneževine, upravo odskače po svojoj važnosti kanon o proširenju teritorijalne jurisdikcije dalmatinskih biskupa izvan gradskih bedema. Tim se kanonom briše u crkvenoj teritorijalnoj podjeli razlika između gradskog bizantskog i vangradskog hrvatskog područja. Bez sumnje, iza tog zaključka kriju se s jedne strane hrvatski kralj, koji želi svoj novostečeni položaj prokonzula dalmatinskih gradova preobraziti od administratora na gospodara tih gradova, i s druge strane, dalmatinski biskupi, koji nastoje isključiti ne samo hrvatskog biskupa u Ninu, nego s njime i hrvatsku liturgiju.

Kanoni splitskih sabora nisu dirali u bizantsko vrhovništvo nad dalmatinskim gradovima. Papinska kurija nazivlje Tomislava kraljem Hrvata, koji vlada »in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus.«³⁹ Odnos vangradskog područja prema bizantskom gradu Osoru ostao je isti kao u vrijeme svog zasnivanja ili poslije nakon potvrde iz 882. godine.

Početakom XI. stoljeća na otoku se još uvijek razlikuje bizantski Osor od hrvatskih utvrda na otoku. Da je to tako dokazuje nam primjer predaje Belog i Osora pod zaštitu Venecije. 1018. godine u istom mjesecu, ali u različitim mjestima i pod različitim uvjetima obećavaju grad Osor i kaštel Beli plaćati danak mletačkom duždu. Oba mjesta su na otoku Osoru, ipak postoje dvije isprave o predaji, jedna izdana u Osoru,⁴⁰ kojom se osorski građani obavezuju na plaćanje od 40 kunina u ime danka, i druga isprava, izdana u Krku,⁴¹ kojom stanovnici Belog obećavaju duždu godišnje 15 kunina, te pomoć i obranu. Dok osorsku ispravu potpisuju prior i biskup osorski sa ostalim građanima, belsku ispravu međutim presbiter Dabro, Marin Stredrago i drugi iz Belog. Te pojedini, dakle, dokazuju da kaštel Beli nije spadao kod jurisdikciju bizantskog grada Osora, nego da se je ubrajao među one hrvatske kaštele, koje spominju Ivan i Dandolo za vrijeme oko godine 1000. u svojim mletačkim kronikama spominjući utvrde na osorskom otoku.⁴²

38 Rački: Op. cit. p. 189—197.

39 F. Šišić: Op. cit. p. 213.

40 Rački: Op. cit. p. 34.

41 Rački: Op. cit. p. 35.

42 Rački: Op. cit. p. 426.

Kako se vidi, kralj Tomislav nije uspio kanonima splitskih sabora uklopiti dalmatinske gradove u hrvatsku državu, osim da su ti gradovi došli u najuži kontakt sa hrvatskim teritorijem, jer se je pružala mogućnost na osnovu crkvene organizacije, da se na crkvenim saborima u prisustvu hrvatskih državnika i dalmatinskih biskupa rješavaju zajedno pitanja koja zadiru u jedno ili drugo područje.

Prema Tomi Arhiđakonu, prvi hrvatski vladar koji se počeo nazivati kraljem Dalmacije i Hrvatske bio je Stjepan Držislav (969—997).⁴³ Prema sačuvanim pak izvorima proizlazi, da je kralj Petar Krešimir IV. prvi vladar koji nosi prošireni naslov t. j. »rex Dalmatie Chroatieque«.⁴⁴ Nedvojbeno je da je Petar Krešimir IV. svoju vlast proširio na bizantsku temu Dalmacije u suglasnosti s bizantskim carem. Odnos kraljeva Tomislava i Stjepana Držislava prema dalmatinskim gradovima zasnivao se je na funkciji tih kraljeva kao carskih prokonzula i eparha. Petar Krešimir IV., nije bio samo zaštitnik dalmatinske teme nego i gospodar tih gradova, a da pri tome nije nosio naslov carskog prokonzula ili eparha. Stoga je razumljivo da je Krešimir IV. ustvrdio u jednoj ispravi iz 1069. godine, da on vlada pravima Hrvatske i Dalmacije »gubernans iura Croatiae et Dalmatiae«, i prema tome da je kralj Hrvatske i Dalmacije.⁴⁵ Zanimljivo je da se u nekim dalmatinskim ispravama spominje uz ime hrvatskog kralja također ime bizantskog cara. Međutim u tim slučajevima radi se samo o običaju, koji se je razvio iz tradicionalnog podložništva dalmatinskih gradova Bizantu. Koliko malo značenje ima ta pojava vidi se po tome da i hrvatski grad Nin i Biograd upotrebljavaju sličnu intitulaciju svojih isprava.⁴⁶ Od Petra Krešimira IV. dakle regnum Dalmatiae et Chroatiae ne označuje naslov bez sadržaja nego jedno jedinstveno, upravno i političko tijelo.

Dalmatinski gradovi nisu izgubili svoju slobodu nezavisnog razvoja. Oni su sačuvali svoje uređenje, pače im je kralj bio obvezan osigurati slobodu trgovine i kretanja. Budući da su gradovi označavali državni teritorij, to je vjerovatno otpao razlog da gradovi plaćaju vladaru tribut za uživanje posjeda van gradskih zidina. Obzirom da je to bilo gubitak za kraljevu blagajnu, vjerojatno je, da od tog vremena datira pravo kralja na trećinu lučkih prihoda.

43 F. Rački: Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana (Monumenta spect. hist. Slav. Merid. Jug. Akad. Zagreb, 1894.) p. 38.

44 Rački: Documenta etc. p. 51.

45 Rački: Op. cit. p. 72—73.

46 Rački: Op. cit. 80 i 84.

Uzevši u obzir nove odnose dalmatinskih gradova prema hrvatskom vladaru, razumljivo je, da od tog vremena možemo susretati u kraljevoj pratnji dalmatinske biskupe. Da bi se shvatio značaj kraljeve pratnje, treba naglasiti, da je kralj vršio svoja vladalačka prava, po običaju onog vremena, često na svom putovanju državom, te da su pri tome sudjelovali državni i crkveni dostojanstvenici, koji su sačinjavali njegovu pratnju. Na pr. 1066. godine kralj Petar Krešimir »rex Chroacie et Dalmacie« podjeljuje u Šibeniku samostanu Sv. Marije u Zadru »regiam libertatem.« U ispravi se izričito naglašava, da kralj podjeljuje kraljevsku slobodu uz suglasnost splitskog nadbiskupa Lovre te svih dalmatinskih biskupa »našeg kraljevstva«, kao i uz pristanak vojvode Stjepana, te ostalih hrvatskih knezova. Ako bude netko oštetio pomenuto pravo samostana, dužan je četverostruko naknaditi samostanu, a sva se njegova imovina konfiscira u korist kraljevskog fiska. U ispravi se navodi nadalje, da su tu odredbu kanonski potvrdili nadbiskup i svi biskupi, a konlaudirala cijela pratnja. Treba podvući, da je ispravu o ovom kraljevskom privilegiju potpisao među ostalim biskupima i Petar osorski biskup.⁴⁷ Drugi primjer: 1076. godine kralj Zvonimir potvrđuje donaciju svojih pretšasnika Trpimira i Mucimira, kojom je darovao splitskom nadbiskupu i njegovim nasljednicima Putalj, današnji Kaštel Sućurac, sa svim robovima i ropkinjama, koji se na toj zemlji nalaze tako da se garantira splitskom nadbiskupu na tom teritoriju »temporaliter et spiritualiter merum dominium«. U ispravi se navodi da je kralj tako odredio u prisustvu biskupa, knezova i barona, koje poimenično nabroja, te »ostalih naših knezova i barona« »ubi fuit fidelium maxima congregacio«. Među biskupima se navodi i osorski biskup Bazilije.⁴⁸

U ispravama ispostavljenim prije Krešimira IV. ne nalazimo ni jedamput bilo kojeg dalmatinskog biskupa u kraljevoj pratnji, osim biskupa sa hrvatskog područja. Prema tome tvrdnju Tome arhidakona iz XIII. stoljeća da su gradovi Krk, Osor i Rab spadali u hrvatsko kraljevstvo,⁴⁹ treba shvatiti tako, da su oni bili sastavni dio hrvatske države tek od Petra Krešimira IV.

Uspomena na vladanje hrvatskih kraljeva na otoku i gradu Osoru održala se je u samom Osoru još u XIV. stoljeću. 1356. godine tvrdio, je opat samostana Sv. Petra u Osoru namjesniku gradeškog patrijarhe

47 Rački: Op. cit. p. 66.

48 Rački: Op. cit. p. 106.

49 Rački: Op. cit. p. 199.

pred osorskim biskupom, da je osorska komuna darovala tom samostanu neke otoke za vrijeme Krešimira.⁵⁰ Taj događaj očito dokazuje, da citiranje perioda vladanja hrvatskih kraljeva u Osoru nije strano, jer navoditi jednog vladara da bi se odredilo vremensko razdoblje, može se samo u kraju gdje je taj vladar opće poznat, i gdje se zna kad je vladao.

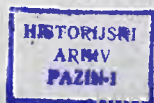
Na kraju treba podvući, da je osorska biskupija bila podređena splitskom nadbiskupu, hrvatskom primasu, sve do 1154. godine, t. j. za svo vrijeme dok je otok Osor spadao pod hrvatske vladare. Godine 1154. papa Anastazije IV. donio je konstituciju Licet universalis kojom je zadarskog biskupa imenovao za nadbiskupa, a osorskog, krčkog, rapskog i hvarskog biskupa razriješio sufraganskog odnosa prema splitskom nadbiskupu time da unaprijed potpadaju zadarskom nadbiskupu. Papa je obrazložio svoju odluku time što splitski metropolit nije bio više u mogućnosti vršiti svoju metropolitnsku dužnost nad pomenutim biskupima, budući da su bili u drugoj državi.⁵¹ Slijedeće godine je isti papa donio još jednu odredbu, kojom daje gradeškom patrijarhu primat nad zadarskom nadbiskupijom.⁵² Iz ovog se vidi, da je papa postupio prema starom običaju, koji datira iz Justinijanovih vremena, prema kojem se područje crkvene jurisdikcije mora poklapati sa teritorijem svjetovne. Obzirom da su Osor, Krk, Rab, Zadar i druga područja došla polovinom XII. stoljeća pod Veneciju, a ostali teritorij hrvatske države ostao pod vlašću hrvatsko-ugarskih kraljeva, razumljivo je, da je papa donio pomenute odredbe, time više što je vjerojatno htio faktičnu dominaciju Mletačke republike nad hrvatskim teritorijem priznati legitimnom.

Ako se uzme u obzir da je papa priznao svojom konstitucijom Licet universalis mletačku vladavinu legitimnom nad Kvarnerskim otocima, onda je logično, da je papinska kurija priznavala vladanje hrvatskih dinasta nad tom prostorom također zakonitim sve do 1154. godine, što nam govori činjenica, da su osorski, krčki i drugi biskupi do tog vremena bili sufragani hrvatskog primasa.

50 š. Ljubić: Listine o odnošaju između južnog Slavenstva i Mletačke republike. III. p. 301.

51 T. Smičiklas: Codex diplomaticus etc. II. p. 77.

52 T. Smičiklas: Codex diplomaticus etc. II. p. 79.

II. DRUŠTVENO UREĐENJE I ORGANIZACIJA DRŽAVNE UPRAVE NA OTOKU OSORU DO XII. STOLJEĆA

1. Mi ne posjedujemo povijesne izvore iz kojih bismo mogli izravno rekonstruirati društveno uređenje na otoku Osoru do XII. stoljeća. Postoji jedna isprava iz 1018 godine, koja se odnosi na cresku utvrdu Beli, ali iz njezinih podataka možemo samo zaključiti, da su stanovnici Belog živjeli u teritorijalnoj seoskoj zajednici, koja je označavala jednu poresku i obrambenu jedinicu. Kakvo je uređenje bilo na ostalom području otoka u to doba i ranije, može se samo pretpostaviti koristeći opća načela društvenog razvoja, i podatke iz bizantskog Zemljoradničkog zakona, za koji se smatra, da prikazuje stanje, koje se razvilo i stabiliziralo u agrarnim odnosima nakon slavenske okupacije Balkanskog poluotoka.

Rodovski sustav, koji su Slaveni imali u svojoj pradomovini, bio je iz temelja uzdrman nakon stoljetnog života u eri ratničkog osvajanja i naseljavanja Balkanskog poluotoka. Rod, kao političko-organizacijska forma produkcijskih odnosa, bio je u raspadanju, jer su se unutar roda morale pojaviti suprotnosti, koje su se sve više zaoštravale. Osnov im je bio u stvaranju privatnog vlasništva, iskorišćavanju robovske radne snage, jačanju pojedinaca kao vojnih zapovjednika, pojavi novca i drugo. Rezultati raspadanja rodovske organizacije označavale su zadruge, koje su postale temelj društvenog života Hrvata na otoku Osoru kao i u ostalom okupiranom području. Zadruge su bile svojim kolektivnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju zatvorene ekonomske zajednice, koje su obuhvatale srodnike u raznom koljenu i broju bez obzira da li se radi o muškarcima, ženama ili djeci. One su se mogle sastojati samo iz roditelja i djece, majke i djece, braće obojeg spola kao i iz šireg kruga srodnika na pr. stric ili ujak sa snovcem ili nećakom, braće i ostale rodbine po ocu i majci i slično. Kao što su raspadanjem rodovskog sustava nastajale manje jedinice zadruge, tako su i zadruge podlijezale daljnjem razvoju u pravcu stvaranja porodica. Mogućnost stjecanja neograničenog vlasništva na ono što je član zadruge sam privredio dovela je konačno do pojave da su se kolektivna sredstva za proizvodnju dijelila među zadrugare. Na taj način nastale su porodice koje su vodile neovisan život.⁵³ U takvom društvenom raz-

⁵³ Tema: rod, zadruga i porodica opširno je obrađena u studiji univer. prof. Oleg Mandić: »Bračni odnosi i »porodica« u prvobitnoj zajednici« Historijski zbornik 1951.

voju nije bila isključena mogućnost, da su u isto vrijeme postojali oblici rodovskog sustava, zadruge, pače i porodice. U svakom slučaju, opstankom porodica zadruge su vremenom postajale socijalni fosili, a rodovske zajednice velika rijetkost.

Prestankom vojnih operacija društveni život je doseljenih osvajača nužno poprimio u svoj sustav nove elemente. Konačni smještaj i trajno povezivanje sa zemljom, te heterogeni sastav stanovništva na jednom području, koje su nastavali pripadnici raznih rodova sa svojim zarobljenicima, robovima, zatim starosjedioci i drugi, doprinijeli su da se pored krvne veze počeo isticati teritorijalni princip. Udaljenost jednog naselja od drugog davala je osnov za razlikovanje naselja među sobom, tako da su se, uz nabrojene uslove, naselja počela smatrati teritorijalnim seoskim općinama. Pripadnost takvim slobodnim općinama nije se zasnivala na krvnom srodstvu, nego na uvjetu da se na području općine stalno živi. Iako je stara rodovska organizacija vremenom nestajala, ipak su neki njezini elementi ušli u novi teritorijalni sustav pače s njom srasli.

Vrlo je vjerojatno da su na otoku Osoru formirane teritorijalne seoske općine brže nego li na kopnu, jer su osvajači bili manje izloženi čestim promjenama obitavališta.

Uzevši u obzir rezultate naučnog istraživanja akademika Skoka, a koja se odnose na otok Osor, proizlazi, da su Hrvati našli na otoku starija naselja, vjerojatno napuštena, koja su naselili. To se odnosi u prvom redu na kaštele Cres, Beli i Lubenice. Kašteli su imali sve uslove da postanu središtem i sijelom naselja iz kojeg su se razvile teritorijalne seoske općine. Kada su nastali kašteli s naseljenim Romanima, koje spominje Ivanova kronika navodeći da su se oko godine 1000 sastali u Osoru Hrvati i Romani iz svojih kaštela, ne može se ustvrditi. Jamačno su se izbjegli Romani, iza kako su se prilike sredile, povratili u svoja prijašnja obitavališta, u koliko ih nisu već Hrvati zaposjeli.

Kakva je bila organizacija seoskih općina može nam odgovoriti bizantski agrarni zakon nazvan »Nomos georgikos«, iz druge polovine osmog stoljeća, koji normira upravo stanje koje je nastalo stvaranjem slobodnih teritorijalnih seoskih općina. Značajno je, da njegove norme imaju veliku sličnost sa starijim statutarnim pravom Cresa i Osora. Izgleda da su odredbe Agrarnog zakona (o zemlji radnicima, krađi, pastirima, šteti koju prouzrokuju životinje, šteti uopće i drugo) u stvari

osnov običajnog prava Hrvata na otoku Osor. Njegovi propisi ušli su i u drugim dalmatinskim statutima, pače veoma su slični običajnom pravu svih slavenskih općina, koje su se nalazile na teritoriju bizantskog carstva.⁵⁴ Na osnovu toga, smatra se da se »Nomos georgikos« zasnivao na slavenskom običajnom pravu, koordiniranom sa bizantskim pravom.

Prema Zemljoradničkom zakonu, svaki član seoske općine obrađivao je svoj komad zemljišta, i smatrao se je vlasnikom te zemlje dotle dok ju je obrađivao. Ova odredba nas upućuje, da se vlasništvo u klasičnom smislu nije još razvilo. To potvrđuje još jedna odredba po kojoj se je mogao svaki član općine služiti sa zemljištem drugoga, ako su plodovi ubrani. Zemlje, koje nisu bile podijeljene među članovima općine, pripadale su općini kao cjelini. Kako se vidi iz ovih propisa osnovni elemenat starog rodovskog sustava o kolektivnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju nije još sasvim izbrisan. Treba napomenuti da se pod članovima seoske općine mogu podrazumijevati ne samo članovi porodice nego i zadruga. Nije isključena mogućnost da je zajednica pripadnika jedne seoske općine označavala rodovsku zajednicu.

Krajem desetog stoljeća i početkom jedanaestoga creska utvrda Beli pokazuje nam se u svojoj ispravi o plaćanju danka mletačkom duždu kao potpuno razvijena teritorijalna seoska općina. Prema tekstu isprave proizlazi činjenica da su stanovnici Belog zaduženi u danom času vršiti vojnu službu radi obrane od neprijatelja. Tekst isprave »quod plus citius poterimus (sc. nos habitatores) tam in die quam in nocte et adiutores et defensores eis esse debeamus« očitо dokazuje, da su stanovnici Belog kao cjelina vršili obrambenu funkciju ne samo radi svog obezbjeđenja nego i svojih pokrovitelja. Ovako zaduženje dobiva posebni značaj ako se uporedi sa slučajem grada Osora, koji također iste godine obećaje danak duždu, ali bez obrambene dužnosti.

Primjer kaštela Belog dovodi nas na misao, da su utvrde na otoku bile ne samo zbog obrane seoskih općina, nego da su imale upravo funkciju u vojno obrambenom sistemu. Sigurno je da u pograničnim krajevima države vojne svrhe igraju odlučnu ulogu. U koje je vrijeme počeo otok Osor igrati znatniju ulogu kao granično područje hrvatske države ne bi se moglo točno odrediti, ali da treba dati važnost prika-

54 I. D. Martisević — S. V. Juškov — N. P. Dmitrijevskij: Opšta istorija države i prava. II. deo Feudalizam, Beograd 1950. p. 89.

zivanju bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta o veličini i snazi hrvatske države na kopnu i moru u prvoj polovini X. stoljeća, očito je. Izgleda da od tog doba pripada otocima Osoru i Krku osobiti položaj naročito u vezi obrane zemlje. Jedino tako možemo razumjeti moć i smještaj mornarice za kralja Tomislava, a isto tako vojno-obrambenu funkciju utvrde Beli 1018 godine. Pod takvim uvjetima, prirodno je, da je vladar nastojao u graničnom području osigurati mirni i nesmetani razvoj obrambenog sustava. Slobodne teritorijalne seoske općine na otoku morale su vremenom doći u zavisni odnos prema hrvatskom vladaru. Takav razvoj bio je omogućen feudalizacijom otoka. Zemlje seoskih općina dobile su u procesu feudalizacije značaj kraljevskih zemlji. Tako se je territorium regale, koji je prvotno obuhvatao ona područja koja nisu bila u vlasnosti seoskih općina i Crkve proširio na cijelo područje otoka, izuzevši posjede Crkve.

Da je otok Osor postao u cjelini territorium regale dokazuju nam izravni povijesni podaci iz vremena neposredno iza prestanka hrvatske vlasti na otoku. Pošto je Mletačka republika osvojila otok Osor podijelila ga je u feud 1208. godine sinovima Ruđera Maurocena uz izvjesne uvjete, koji ako ne budu ispunjavali, cijeli se otok vraća mletačkom duždu na slobodnu raspoložbu.⁵⁵ 1280. godine mletački dužd ponovno raspolaže otokom Osorom, te ga podjeljuje Marinu Maurocenu s pravom nasljedstva.⁵⁶ Pošto je otok Osor ponovno došao pod vlast hrvatsko-ugarskog kralja, ovaj ga 1371. godine daruje Saracenu, svom komorniku, riječima: »quandam insulam nostram Absari et Kersi appellatam in regno nostro Dalmacie intra ambitum maris habitam... dedimus, donauimus et contulimus,«⁵⁷ ili opet 1398. godine, darujući ga braći Gorjanski: »quandam insulam nostram regiam Absari et Kersi appellatam.«⁵⁸ Ovi nam primjeri dakle svjedoče, da su nasljednici hrvatskih vladara na otoku smatrali otok Osor vladarskim dobrom — territorium regale, jer inače ne bi se moglo shvatiti kako bi mogli njime na pomenuti način raspolagati ako ga nisu smatrali vladarskim dobrom.

Iako je otok bio kraljevsko dobro, hrvatski vladari, koliko je nama poznato, nisu ni jedan puta raspolagali ni jednim dijelom njegovim. To je shvatljivo ako se uzme u obzir značaj otoka kao granič-

55 š. Ljubić: Listine etc. I. p. 24—26.

56 š. Ljubić: Listine etc. I. p. 124—125.

57 T. Smičiklas: Codex diplomaticus etc. XIV. p. 361.

58. I. Kukuljević: Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagreb 1852. I. p. 169.

nog područja. Kralj se nije smio služiti svojim pravom raspolaganja s kraljevskim imanjima, jer bi komadanjem teritorija putem svojih darovnica u korist privatnika i Crkve podrivao obrambenu snagu otoka. Činjenica, dakle, da nam se nije sačuvala ni jedna isprava o kraljevskoj donaciji na otoku u korist Crkve, što je bilo tako česta pojava u blizini kopnenih gradova Zadar, Trogir i Split, ne može se tumačiti tako da su se te isprave izgubile, nego, kako je gore spomenuto, u razlozima koje je kralj poštivao radi obezbjeđenja graničnog pojasa.

Ako se želi ustanoviti status stanovnika na prvotnim vladarskim zemljama, treba imati na umu da su Hrvati doselivši se u Dalmaciju našli kolonat kao pretežan način poljoprivredne proizvodnje, a robove u klasičnom smislu u glavnom samo u gradovima. Prema ovome može se zaključiti da vladar na otoku Osoru nije držao na svojim krunskim dobrima robove u klasičnom smislu, nego podložnike, koji su bili dužni vladaru davati terraticum u naravi ili u novcu, a po potrebi i danak u krvi, ako bi neprijatelj ugrozio otok. Ovim se ne isključuje mogućnost da su u poljoprivredi sudjelovali i robovi, koji nijesu imali ni pravne ni poslovne sposobnosti. Pored toga treba napomenuti da se robovi nisu održavali samo rađanjem, nego i iz raznih drugih uzroka, kao ekonomska propast, nemogućnost isplate duga, dobrovoljnim aktom i drugo. Konačno treba naglasiti da je pravni i stvarni položaj robova iz VII. i VIII. stoljeća drukčiji od onog u XI. i XII. stoljeću, što je zorno prikazao univ. prof. Barada koristeći sačuvana vřela.⁵⁹

Proširenje vladarskog zemljišta na čitavo područje otoka prouzrokovalo je izmjenu statusa slobodnih seljaka seoskih općina. U normalnom procesu feudalizacije otoka slobodni ljudi teritorijalnih općina postajali su podložnici. Ovo se pretvaranje slobodnih seljaka u podložnike vjerojatno vršilo u toku X. stoljeća, no nije isključeno, da se na pojedinim mjestima mogu susresti još u XI. stoljeću ostaci slobodnog seljaštva. Ne može se s točnošću ustanoviti da li su podložnici bili vezani uz zemlju, i prema tome, da li su imali pravo sklapati bilo kakve pravne poslove u vezi sa zemljištem na kojem su živjeli. Sudeći prema kasnijim statutarnim odredbama o slobodi iseljenja sa otoka te o namjnom radu kao gotovo isključivom obliku načina poljoprivredne proizvodnje, proizlazi da podložnik u XI. stoljeću nije bio vezan uz zemlju. Vjerojatno je da su otočki kmetovi bili veoma slični po svom statusu

⁵⁹ Dr. Miho Barada: Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu. Zagreb 1952. p. 30—33.

francuskim vilenima iz XI. stoljeća, koji su, dajući dio rente u određenom iznosu, ili vršeći kuluk, držali zemlju, istina ne kao vlasnici, ali kao posjednici sa dominium utile. Kmetska podavanja, koja su, vršili vileni, nisu imala svoj korijen u samom vilenu, nego u zemljištu koje on obrađuje. Vilen je mogao tu zemlju i otuđiti. Prema tome, vileni su imali pravnu i djelatnu sposobnost, koja je u nekim slučajevima bila uvjetovana sa pristankom feudalca. Status vilena može se pripisati i osorskim podložnicima, tim više što se ne bi mogao razumjeti prelaz slobodnih Hrvata u feudalne podložnike bez prelaznih oblika. U tom slučaju jasniji nam je status stanovnika općine iz Belog, koja se pojavljuje 1018. godine u izvjesnoj formi srednjovjekovne komune.

2. Kao što nemamo izravnih povijesnih podataka za društveno uređenje otoka Osora za period od VII. do XII. stoljeća, tako isto nemamo sačuvanih vrela, koja bi nam ondje jače osvijetlila organizaciju državne uprave.

Poznato je, da se hrvatski knez Borna, pod franačkim vrhovništvom, nazivao »Dux Dalmatiae atque Liburniae«⁶⁰, što bi značilo, da se Dalmatinska Hrvatska dijelila u dvije pokrajine: Liburniju i Dalmaciju. Za Dalmaciju se znade, da pod Francima nije obuhvatala dalmatinske gradove. Obzirom pak da je franački vojvoda Erih poginuo 799. godine blizu Tarsatike u Liburniji, kako nam navode vrela,⁶¹ i da se Liburnija navodi između Istre i Dalmacije,⁶² slijedi da je Liburnija morala obuhvatiti područje od Velebita do Raše. Tako je bilo u IX. stoljeću.

U X. stoljeću bizantski car Konstantin Porfirogenet tvrdi da je Hrvatska obuhvatila teritorij od rijeke Cetine dalje uz more do istarskih granica. To znači da je Liburnija bila još uvijek u posjedu hrvatskih vladara.

U XI. stoljeću hrvatski ban Zvonimir molio je pomoć od mađarskog kralja da mu pomogne istjerati Karantance, koji su okupirali »marchiam Dalmacie«.⁶³ Da se Dalmatinska marka odnosila na područje od Velebita do Raše proizlazi iz činjenice, što se u ispravama gradova Zadar, Trogir i Split, u vrijeme karantanske okupacije Dalmatinske marke (negdje poslije 1061. godine) nigdje ne spominje da bi

60 Rački: Op. cit. p. 325.

61 Rački: Op. cit. p. 300.

62 Rački: Op. cit. p. 315.

63 F. Šišić: Geschichte der Kroaten, Zagreb, 1917. Tom. I. p. 255 ad notam 1.

Karantanci držali te gradove u svojoj vlasti, pa prema tome znači da su Karantanci zauzeli Liburniju, odnosno, kako se navodi u staroj ugarskoj kronici, »marchiam Dalmacie«. Da je pak Dalmatinska marka bila pod vlašću hrvatskog vladara, slijedi iz činjenice što je hrvatski ban tražio od kralja Salomona i vojvode Gejze da mu pomognu proti Karantanaca »adversarios suos«, koji su okupirali Marku, te što su tu Marku Salomon i Gejza, pomogavši mu, »ablatam sibi restituerunt integre«⁶⁴.

Iz nabrojanih podataka slijedi, dakle, da je područje od Raše do Velebita već od vremena prvih vijesti o opstanku hrvatske države pa do posljednjih kraljeva narodne dinastije, sačinjavalo teritorij hrvatske države, koji se pod Francima javlja kao Liburnija, a kasnije kao Dalmatinska marka.

Za kralja Zvonimira ili za njegovog nasljednika Dalmatinska se marka u hrvatskom jeziku nazivlje Krajina. Taj naziv nam potvrđuje podatak sa Bašćanske ploče, gdje se spominje da je u Baški, na otoku Krku, sagrađena crkva Sv. Lucije u dane kada je Kosmat upravljao čitavom Krajinom.⁶⁵ Da se naziv Krajina ne odnosi samo na otok Krk, nego na šire područje, t. j. na Dalmatinsku marku, jasno je, jer da se odnosi samo na otok Krk, onda bi Kosmat nosio naziv krčkog kneza, a ne knez čitave Krajine. S druge strane, Bašćanska nam ploča pruža ujedno podatak, da je u Krajini spadao svakako otok Krk, jer se inače ne bi spominjao na Krku knez Kosmat, ako on ne bi vršio na tom otoku jurisdikciju. Znači da je Dalmatinska marka obuhvatala teritorij na kopnu i otok Krk. Da je i otok Osor spadao u Krajinu, vidi se ne samo iz činjenice što je potpadao pod hrvatskog vladara, te da je prema tome bio u pograničnom pojasu hrvatske države, nego i iz događaja koji se zbio oko 1116. godine. U to doba na čelu Krajine je bio knez

64 ibidem.

65 Prema najnovijim rezultatima istraživanja J. Hamma, Bašćanska Ploča, po opstanku teksta, podijeljena je vremenski na tri dijela: 1) 1077 godina — Zvonimirova darovnica, 2) Minacijska formula — negdje s kraja XI. st. i 3) Dobrovitov zapis, gdje se spominje knez Kosmat, na prelazu iz XI. u XII. stoljeće. (J. Hamm: datiranje glagolskih tekstova — objelodanjeno u Radovi Staroslavenskog Instituta u Zagrebu 1952., knjiga I. p. 25) Dakle, tekst koji se odnosi na kneza Kosmata isklesan je na prelazu XI. u XII. stoljeće. Obzirom pak da se u tekstu vezanom za kneza Kosmata govori da je Sv. Lucija sazdana u danima kneza Kosmata, kada je bio Mikula sa Sv. Lucijom »v edino« znači, da je Kosmat bio knez Krajine prije nego je isklesan tekst koji govori o njemu. Prema prilikama koje su vladale u hrvatskom kraljevstvu i u Krajini krajem XI. stoljeća, knez Kosmat je morao upravljati Krajinom negdje za vrijeme kralja Zvonimira (poslije 1077. godine) ili za njegovog nasljednika.

Sergije. U borbi za oslobođenje Raba od mletačke okupacije pod zapovjedništvom kneza Sergija, bili su pored Krčana i Osorani, što dokazuje da je i otok Osor spadao u Krajinu.⁶⁶

Nameće se pitanje zašto se Krajina ne spominje u vrelima češće ili, zašto Dalmatinsku marku ne spominje Toma Arhiđakon Splitski, Lucić ili Farlati? Obzirom na isprave iz perioda od VII. do XII. stoljeća treba podvući činjenicu, da nam se uopće nisu sačuvale za područje Vinodola, Krka, Osora i Meranije, i ako je van sumnje da su takve morale postojati. Očito je da su te isprave nestale ili uništene. Već je Šišić utvrdio, a prije njega Resti u svojoj Dubrovačkoj povijesti da su Mlečani uništili sve drevne spomenike, iz kojih je Lucić izveo zaključke protiv zakonitosti mletačkog posjeda u Dalmaciji. Resti tvrdi, pače, da su Mlečani oduzeli svim komunama u Dalmaciji sve stare isprave, tako da se ne bi danas uopće išta moglo znati o starijoj povijesti da se nije sačuvalo Lucićevo djelo. Iz samog, pak, Lucićevog djela »De Regno Dalmatiae et Croatiae Libri Sex« vidi se, da za njegova vremena nisu postojale isprave po dalmatinskim arhivima, koje se odnose na hrvatske ili hrvatsko-ugarske kraljeve, jer kad bi postojale on bi ih priopćio.⁶⁷ Ako pogledamo vrela Lucićevog djela, kao i njegove saradnike iz Zadra, Raba, Šibenika i Splita, onda nam je jasno zašto on nije opisao detaljnije događaje sa Krka, Osora, Vinodola, Meranije i ostalog područja Hrvatske preko Gvozda, Bosnu, Dubrovnik, Kotor te južnu Dalmaciju uopće. Ako pak Lucić nije mogao koristiti vrela, u koliko su za njegovo vrijeme još postojala, jer nije imao saradnika, a radio je u Trogiru, kako je tek mogao osvjetliti političke prilike Krajine Farlati, koji je radio svoj »Illyricum sacrum« u Padovi i koji je u prvom redu iznosio crkvenu povijest Balkanskog poluotoka.⁶⁸ Za Tomu pak Arhiđakona Splitskog poznato je, da je u svom povijesnom izlaganju obzirom na svoj strančarski duh bio veoma oprezan, ali isto tako, ako nije posjedovao vrela, nije ni tvrdio. Budući da je glavnu brigu posvetio pravima splitske nadbiskupije, to su ga u prvom redu zanimala vrela kojima je to pravo mogao potvrditi. Ako pogledamo danas u arhiv bivše osorske biskupije ustanovit ćemo da nije sačuvana

66 Dr. M. Barada: Op. cit. p. 14 i F. Šišić: »Priručnik« izvora etc. p. 585—587.

67 F. Šišić: Priručnik Izvora itd. p. 604 ad notam 2 i »Chronica Ragusina Junii Restii« Mon. spect. hist. Sl. Merid. Vol. XXV. p. 11. Zagrabiae 1893.

68 Ovu tvrdnju lijepo ilustriraju pisma Farlatia osorskom biskupu Bernardu, naročito ako se uzmu podaci, koje traži Farlati za svoj Illyricum sacrum. — Štefanić V. i Košuta L.: Arhiv bivše osorske biskupije (posebni otisak Starina J. A. Z. i U. Zagreb, knjiga 43. g. 1951. p. 330—332.

ni jedna isprava u originalu ili makar u prepisu za period do XIII. stoljeća. Konačno treba naglasiti, da se do sada nijedan historičar nije posvetio proučavanju prošlosti Osora i Meranije te je prema tome jasno da nam je prošlost ovog područja tamna i nerazumljiva. Obzirom na pomanjkanje vrela oskudni podaci za kvarnersku prošlost kao što su Dalmatinska marka stare ugarske kronike, Krajina Bašćanske ploče i franačka Liburnija zaslužuju tim veću pažnju, jer je očito da se radi o sinonimima za granično područje hrvatske države.

Uređenje Krajine je teško rekonstruirati. Konstantin Porfirogenet ne daje nikakve podatke o uređenju područja od Velebita do Labina, iako poznaje detalje za južnije dijelove Hrvatske: da su podijeljeni u 11 županija te da na čelu Like, Krbave i Gacke stoji ban.⁶⁹ Pomenuta ugarska kronika navodi doduše, da se za Dalmatinsku marku brinuo Zvonimir, koji je tada bio ban, ali taj podatak ne bi nas mogao zadovoljiti, jer se ban Zvonimir mogao obratiti mađarskom kralju za pomoć ne stoga što je bio ban, nego jer je to želio kralj Krešimir IV. nadajući se efikasnoj pomoći, budući da se Zvonimir oženio Gejzinom sestrom. Godine 1069. spominju se uz kralja župani, knezovi i banovi,⁷⁰ što znači da su istovremeno postojala barem dva bana. Prije Petra Krešimira često se uz vladara spominje ban. Da li je jedan od Krešimirovih banova bio na čelu Krajine, teško je ustvrditi. Poslije 1069. godine spominje se samo ban Zvonimir, a pošto je Zvonimir postao kraljem, vrela nam ne citiraju više ni jednog bana. Za vrijeme Zvonimira ili za njegovog nasljednika spominje se izričito knez na čelu Krajine. Da li se može uzeti Šišićeva postavka da su banovi bili na čelu pograničnih dijelova države, teško je na osnovu ovako oskudnih vrela ustanoviti.⁷¹ Podaci o banovima, koje nam Rački donosi u svojim zbirci Documenta pod br. 231 nepouzdati su, što i sam Rački ističe.⁷² Više je vjerojatnije, da su hrvatski vladari povjerali Krajinu županima, kako to zaključuje univ. prof. dr. Barada,⁷³ koji u drugoj polovici XI. stoljeća dobivaju naziv kneza — comes.

Krajina, kao pogranična jedinica, trebala bi imati po svom značaju obrambeno obilježje. Ako pogledamo otoke Osor i Krk, a na kopnu Vinodol i Meraniju, lako je ustanoviti da u tom području postoji či-

69 Rački: Op. cit. p. 400.

70 Rački: Op. cit. p. 72.

71 F. Šišić: Geschichte der Kroaten p. 256.

72 Rački: Op. cit. p. 486.

73 Dr. M. Barada: Op. cit. p. 14.

tav niz utvrda. Na otoku Osoru kašteli imaju svoju potvrdu već u X. stoljeću.⁷⁴ Na Krku također su poznate utvrde Omišalj, Dobrinj, Vrbnik i druge. U Vinodolu i Meraniji postoji čitav sistem utvrda. Ako primjenimo dosadanje zaključke u vezi sa utvrdom Beli na Cresu, te rezultate istraživanja starije vinodolske povijesti, proizlazi, da u tim tvrđavama nije postojala stalna stajaća vojska, nego su stanovnici kaštela vršili obrambenu dužnost samo u slučaju nužde, a za vrijeme mira obrađivali su svoja polja i vinograde. Njihova je dužnost bila davati vladaru određena podavanja, a po potrebi i danak u krvi. Time se ne može zaniijekati vojnoobrambeni karakter spomenutih tvrđava, nego se može samo ustvrditi, da je vladar ostavio na snazi u Krajini sustav, koji se razvio feudaliziranjem otoka na bazi slobodnih seoskih teritorijalnih općina.

Ako pokušamo rekonstruirati upravno uređenje na otoku Osoru na osnovu kasnijih podataka, jer suvremenih nema, možemo ustvrditi da su na čelu pojedinih utvrda stajali podžupi, slično kao u kliškoj ili kojoj drugoj županiji starohrvatske države. Farlati je zabilježio, doduše, ispravu iz 1018. godine koja se odnosi na utvrdu Beli, ali obzirom da nemamo originala, nemoguće je provjeriti da li je Farlati ispravno pročitao tekst u vezi sa Godomirom, koji je zastupao kaštel Beli pred mletačkim duždom. U Farlatijevom tekstu navodi se: »nos quidem Godostro, qui modo uocatum Serenico...« Da je Godostro Hrvat, ukazao je već Rački.⁷⁵ Obzirom pak na »Serenico« nije isključeno da se radi o »Setenico« t. j. o zapovjedniku utvrde. Rački je upozorio da se u listinama satnik spominje u raznim oblicima kao: »Setnic, sitnic, setenic«⁷⁶. Dakle, u konkretnom slučaju mi bismo imali pred sobom vojničkog zapovjednika Belog — satnika, koji je u uskoj vezi sa ustrojem hrvatske vojske. Pop Dukljanin, opisujući uređenje hrvatske zemlje, kaže: »I učiniše satnike, ki satnici biše nad stotinu ljudij, i te satnike učiniše svake zemlje ljudi«, t. j. stanovnici na izvjesnom području izabirali su si satnike⁷⁷.

Iako nemamo izravnih povijesnih podataka o podžupanima na otoku Osoru, koji su inače u drugim županijama bili na čelu manjih upravnih jedinica, obično sa sjedištem u kakvoj utvrđi, te zamjenjivali

74 Rački: Op. cit. p. 426.

75 Rački: Op. cit. p. 36 ad notam 1.

76 Rački: Op. cit. p. 534 ad verbum »setnic«.

77 Rački: Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. Rad J. A. Z. U. Zagreb 1890. knjiga 99. p. 103.

župana u svojoj jedinici, ipak možemo ustanoviti, da su takvi postojali i na otoku Osoru. U starijim odredbama Cresko-osorskog statuta, često se spominju odredbe o požupima i o njihovoj funkciji »pozupia«⁷⁸. Požupi su, prema Statutu, upravljali imovinom, koja je bila namijenjena za održavanje crkve i bogoslužja. Oni su bili dužni godišnje isplaćivati kapelane i sva druga lica, koja su vršila kakav posao u crkvi ili u korist crkava, koje su spadale pod požupovu ingerenciju.⁷⁹ Crkve su mogle biti općinske i bratovštinske. Imovina se sastojala od nekretnina i pokretnina. Za svoj rad odgovarali su knezu⁸⁰. Prve raspoložive isprave koje se odnose na otok Osor, spominju podžupe. Tako se 1224. godine u notarskoj ispravi navodi da je Marica prodala Dobruši u Cresu polovicu kuće u prisustvu »Michaelis quondam Pozupi, Permeni Pozupi« i drugi.⁸¹ Ova je isprava najstarija za otok Osor od poznatih nam sačuvanih instrumenata. Činjenica je, dakle, da su podžupi na otoku Osoru veoma stara institucija. Pod mletačkom vlašću pojavljuje se kao upravitelj imovine, koja je namjenjena u religijske svrhe. Sigurno je, da Mlečani nisu uveli ustanovu podžupa, jer ona nije karakteristična za italско tlo, nego su je preuzeli od svojih prethodnika.

Ako analiziramo klišku starohrvatsku županiju, ustanoviti ćemo, da se u podžupiji uz kaštel nalazi crkva: podžup-prebister. Ako uzmemo u obzir da je svaka crkva morala imati imovinu iz koje se je uzdržavala, a da je ta imovina bila, prema starijem shvaćanju, vlasništvo zemljišnog gospodara, onda je shvatljivo, da je podžup upravljao takvom imovinom, ako je bila territorium regale. Podžupi su kao i župani bili kraljevi službenici, pa je prirodno, da se podžupan brinuo i upravljao kraljevskom imovinom, koja je bila u njegovoj podžupaniji, a služila za potrebe crkve. Na otoku Osoru, pak, obzirom da je gotovo čitav otok bio territorium regale, razumljivo je, da su podžupani bili u doba hrvatskih vladara, ne samo glavari svojih podžupanija, nego i upravitelji vladareve imovine, koja je bila namjenjena za održavanje crkava na territorium regale. Raspadom Krajine raspalo se i uređenje, koje je proisticalo iz obrambenog karaktera Krajine. Kašteli su izgubili dakle prvotno značenje, pa je time i otpala funkcija podžupana kao vojnog zapovjednika. S druge strane, kašteli su pošli putem stvaranja srednjo-

78 Statuto di Cherso et Ossero. In Venetia, 1640. Appresso Gio. Antonio Giuliani. p. 18, 51, 52, 72, 81, 82, 86, 87 i t. d.

79 Statuto di Cherso et Ossero p. 18—19.

80 Statuto di Cherso et Ossero p. 51.

81 T. Smičiklas: Codex diplomaticus etc. III. p. 237.

vjekovnih komuna, a sustav komune pod uslovima feudalnog kneza u Osoru nije počivao na vladanju jednog, nego na izabranim sucima, koji nisu bili vezani na volju vladara, nego na volju članova komune.

Funkcija se podžupana na otoku Osoru nužno ograničila samo na upravu crkvenog beneficija. Međutim, podžupova se funkcija i dalje razvijala, jer se iskristaliziralo shvaćanje, iza kako je patronatsko zakonodavstvo odstranilo ideju o vlasništvu, da crkveni beneficiji predstavljaju samostalnu organizaciju, za koju je od trajne važnosti ostala samo nakana onog koji je tu imovinu odredio za crkvene svrhe. Stoga, podžup prema Cresko-osorskom statutu ne upravlja imovinom u ime feudalnog kneza, niti ga on postavlja, nego se bira od samog tijela *piae causae*.

Iz izloženog proizlazi, dakle, da je uprava nad osorskim otokom, za vrijeme hrvatskih vladara, bila u rukama podžupana.

Uz podžupe u Cresko-osorskom statutu pominje se funkcija pristava. U jednoj statutarnoj odredbi određuje se, da u slučaju, ako netko sumnja u nekoga zbog krađe ili zbog nečeg drugog, može doći pred kneževu vlast, prema običaju, tražiti pečat i naći jednog čovjeka »fido per testimonio« koji se zove »pristavo« koji će po izdatom mu na'ogu sa pomenutim pečatom poći sa jednim ili dvojicom istražiti stvar zbog koje je prijavitelj došao.⁸² Iz ove odredbe proizlazi: 1) da se na otoku poznaje funkcija pristava, 2) da se pristav daje po običaju, 3) da pristav uživa javnu vjeru, 4) da pristav sudjeluje u istražnom postupku te prema tome da je službenik vlasti, i 5) da je na otoku poznata upotreba pečata u sudskom postupku.

Ako razmotrimo pravne spomenike, u kojima su se sačuvali najstariji hrvatski pravni običaji, kao što je Poljički statut i Vinodolski zakon, ustanovit ćemo da su pristavi vršili sličnu funkciju kao onaj na otoku Osoru. U Poljicama su pristavi one osobe »po kih se čine pozovi po zakonu i pravde pitaju i porota i prodae i prodaje i takmine i svi-dočanstva i svake ine stvari i dugovanja meu ljudmi. I pristavi, ki su podobni i dostojni viri, navlastito rotni, jesu vridni kakono pisma, i virovani su, gdi jih je veće a strne se«.⁸³ U Vinodolu su pristavi imali također javnu vjeru, te vršili dužnost istražnog organa.⁸⁴ Da su pristavi prastara ustanova hrvatskog pravnog uređenja svjedoče nam ne samo

⁸² Statuto di Cherso et Oszero p. 81.

⁸³ F. Rački: V. Jagić, I. Crnić: Hrvatski pisani zakoni, p. 74.

⁸⁴ Dr. Barada: Op. cit. p. 119.

podaci koji navode pristave u doba vladavine hrvatskih kraljeva, nego i sam Cresko-osorski statut, koji govori da se »po običaju« traži pristav, a i rapska isprava iz 1239. godine, gdje se izričito navodi da se davanje pristava vrši »secundum morem Sclauorum«. ⁸⁵ Pristav nam se prikazuje, dakle, kao stara slavenska institucija sa funkcijom sudskog organa, koji pomaže podžupa u njegovom vršenju vlasti.

U pogledu pak sudskog pečata, koji se inače spominje u Statutu i na drugom mjestu, kao način pozivanja tužene stranke na sud, ⁸⁶ treba naglasiti, da nije čudno što se spominje uz pristava, jer institut sigillum citationis jednako je tako poznat po širem hrvatskom području kao i pristav.

Nameće se pitanje, da li se permani koji se javljaju na otoku Osoru prvi puta godine 1200 mogu smatrati starijom institucijom starohrvatskog porijekla, prema tome saradnicima podžupa i pristava? Da je perman bio smatran osobom odličnog položaja na otoku Osoru svjedoči nam isprava iz 1200 godine, gdje sudjeluju u nagodbi, sklopljenoj između kneza Rogerija i rapske komune u pogledu soli iz novaljskih solana, kao svjedok koji se citira odmah iza svećenika »Velcinna Permanus Apsarensis«. ⁸⁷ Da je pak perman bio nosioc izvjesne djelatnosti vlasti na otoku Osoru potvrđuje nam listina iz 1283. godine, gdje se navodi, da perman vrši svoju funkciju »in suo permanatu«. ⁸⁸ S druge strane, treba podvući da se u Cresko-osorskom statutu permani uopće ne spominju, što znači da je ta funkcija u XV. stoljeću bila ugašena. U Vinodolskom zakonu iz 1288. godine još se spominju permani i to kao kneževi službenici. ⁸⁹ Značajno je da se navode uz potknežina, što odgovara podžupu. Na otoku Krku spominju se permani krajem XII. stoljeća. ⁹⁰ Isto tako se spominju u Vrbničkom statutu sa otoka Krka iz 1362. godine. ⁹¹ Univ. prof. Viktor Novak skreće pažnju da se permani javljaju u Poljicama već u XI. st. ⁹² Svi ti podaci slažu se u jednom: da su permani javni službenici te da su postojali već ranije. Prema tome, permani su na otoku Osoru vršili uz podžupa i pristava također jednu funkciju, koja je imala javnopravno obilježje.

⁸⁵ T. Smičiklas: Codex diplomaticus IV. p. 91.

⁸⁶ Statuto di Cherso et Ossero p. 83.

⁸⁷ T. Smičiklas: Codex diplomaticus II. p. 346.

⁸⁸ š. Ljubić: Listine etc. I. p. 137.

⁸⁹ Dr. M. Barada: Op. cit. p. 100 i 110.

⁹⁰ š. Ljubić: Listine I. p. 17.

⁹¹ Crnčić—Rački: Statut vrbanski a donekle svega krčkog otoka (Mon. hist. jur. Slav. Merid. IV.) p. 145.

⁹² V. Novak — Petar Skok: Supetarski Kartular. Zagreb 1952. p. 131—134.

Ako saberemo sve podatke o uređenju uprave na otoku Osoru do XII. stoljeća vidimo da je otok imao uređenje koje je karakteristično za šire područje Hrvatske. Podžupi, satnici, pristavi i permansi su tipične pravne ustanove, koje susrećemo na ostalom državnom području. Obzirom pak na porijeklo ovih institucija očito je da je otok Osor od davnina bio sastavni dio hrvatskog teritorija.

Vjerojatno je da otok Osor kao sastavni dio Krajine nije sačinjavao posebnu županiju nego su osorski podžupi bili podvrgnuti knezu Krajine, kao široj upravnoj jedinici.

Grad Osor predstavljao je zasebno područje sa vlastitim uređenjem i nema sumnje, da je utjecao na razvitak svog zaleđa, kao što je i ono utjecalo na grad osobito u stvaranju običajnog prava. Pomlađivanje osorskog gradskog stanovništva sa hrvatskim etničkim elementom ubrzalo je također i postepenu kroatizaciju samog grada. Uprkos tome grad je ostao i dalje kroz stoljeća zasebno tijelo koje je po svom uređenju bilo bitno različito od svog zaleđa.

III. UREĐENJE OSORSKE KOMUNE DO XII. STOLJEĆA

Početak XII. stoljeća, prije nego je Venecija silom osvojila i uzurpirala posjed osorskog otoka, grad Osor je imao potpuno razvijenu komunu. To nije bio stari rimski municipij niti grad iz vremena prije doseljenja Hrvata. Municipalna organizacija propadala je već ranije uporedo s raspadanjem organizacije rimske države. U novim srednjovjekovnim uslovima municipalno uređenje je sasvim izčezlo zbog svoje zastarjelosti, a vođenje uprave nad gradom preuzela je kršćanska općina — ecclesia — sastavljena od klera i laika, »clerus et populus«, na čelu sa biskupom. Bez sumnje je da su neki ostaci starog uređenja, u glavnom formalne naravi, ušli u novi gradski pojam.

Specifičan položaj dalmatinskih gradova, a time i Osora, stvoren uslijed čestih provala Avara i Slavena, pa konačno hrvatskim zaokruživanjem i stiskanjem gradskog teritorija do gradskih bedema, bez pomoći od strane centralne bizantske vlasti, a naročito iz nužnosti koju su prouzrokovali ekonomski uvjeti života, natjerao je Portifigenetove Romane gradskih kršćanskih općina da stvaraju na ostacima starog municipalnog uređenja novu društvenu organizaciju — komunu t. j. čvrstu ekonomsko-društvenu zajednicu građana.

U svom razvoju komuna je sve više gubila u osnovi prvotni karakter kršćanske općine. Novi elementi iskristalizirani u novo formiranoj ekonomskoj jedinici, doveli su do razvoja odvajanja crkvene i svjetovne vlasti, a time do diferensiranja crkvene jurisdikcije od svjetovne. Dok se je kler isticao od ostalog pučanstva svojim sakralnim obilježjem, i time sam po sebi stvarao zasebnu zajednicu, dotle su građani brinući se za svoj slobodni ekonomski i društveni razvoj, u pomanjkanju efikasne državne zaštite, stvarali posebnu zajednicu, koja je uzela upravu grada čvrsto u svoje ruke. Održalo se je stanovište da biskupu pripada, kao što već zajamčuje Justinijanov kodeks, jurisdikcija nad klerom a ne nad ostalim građanima. Biskup je mogao suditi u civilnim parnicama samo ako je barem jedna stranka pripadala kleru. U borbi za zaštitu svojih interesa građani su smatrali da im pripada pravo na utjecaj kod izbora biskupa, te je važno pravilo, da biskupa bira kler i narod.

Komuna u svojoj novoj formi živjela je svojim vlastitim životom. Od šestog stoljeća dalje grad je spadao u bizantski temat pa je logično, da je grad koristio i živio prvotno po bizantskim propisima građanskog prava. Ono im je odgovaralo tim više što su se građani morali većim dijelom baviti trgovinom i pomorstvom. Kada su gradovi dobili pravo posjeda nekretnina u hrvatskom zaleđu, odnosi građana Romana i okolnih Hrvata morali su se poboljšati. Građani su bili prisiljeni dolaziti u doticaj sa svojim zaleđem iz potrebe osiguranja svoje egzistencije. Vremenom Hrvati i Romani stvorili su ne samo ekonomsku simbiozu, nego i međusobnu užu povezanost. Brakovi su i doseljenici davali romanskom gradu novu etničku primjesu a time drugačije gledanje. Međusobno povezanost dvaju različitih etničkih elemenata, zajednički interesi, gradski život i pomanjkanje zaštite od strane centralne vlasti, donio je osnovu za stvaranje običajnog prava koje nije bilo ni bizantsko ni hrvatsko nego vlastito. Sređeni odnosi sa zaleđem dopuštali su građanima ojačati trgovački promet na moru, a time i dalnju izgradnju komunalnog ustrojstva.

Za period od VII. do XII. stoljeća posjedujemo samo jedan izravni povijesni podatak, koji nam pokazuje stanje razvitka osorske komune početkom XI. stoljeća.

Ispravom iz 1018 godine bizantski grad Osor obećao je mletačkom duždu davati godišnje 40 kuninih kožica u ime tributa.⁹³ Već se je

⁹³ Rački: Op .cit. p. 34.

Musatti pitao u svojoj povijesti Venecije kako su mogli bizantski gradovi davati tribut Veneciji, a da su pri tom još uvijek ostali pod bizantskim vrhovništvom. On je ustvrdio, da se tributom nije zasnivao položaj podložništva prema Veneciji, nego priznanje mletačke prevlasti na Jadranskom moru.⁹⁴ Osorska komuna je plaćala Veneciji tribut isto tako kao Venecija u IX. stoljeću hrvatskim knezovima za slobodnu plovidbu morem. Ta pojedinost nije beznačajna, jer nas ona upućuje, da je Osor vodio pomorsku trgovinu, te da je predstavljao izvjesnu važnost, ako se sjetimo, da je mletački dužd već oko godine 1000. posjetio Osor.

Ako analiziramo ispravu iz 1018 godine vidimo, da su na čelu osorske komune stajali osorski biskup i gradski prior. Obavezu plaćanja tributa, međutim, daju ne samo biskup i gradski prior, nego i svi stanovnici grada, kako kler tako narod. Ispravu potpisuju tri đakona i četiri presbitera s biskupom na čelu, te 14-storica poimenično navedenih građana na čelu sa priorom. Na kraju isprave slijede potpisi svih stanovnika u rečenom gradu, što je izraženo riječima »signum (+) manus omnium habitantium in supra scripta civitate«. Ove nam pojedinošti podvlače činjenicu, da je nosioc svih prava u gradu Osoru komuna, t. j. zajednica svih građana. Značajno je, da se od *populus-a* ističu četrnaestorica, koji su izričito navedeni. To u svakom slučaju navodi na zaključak, da su ta četrnaestorica odličniji građani. Da li su oni označavali posebno tijelo, ne može se ustanoviti, ali da je među *populus-om* postojala diferencija neosporno je. Obzirom pak na činjenicu, da na ispravi slijede potpisi sviju građana, može se naslutiti, da su u važnim poslovima grada odlučivali svi građani bez razlike, osim robova, jer oni nisu bili *personae* nego *res*. Treba istaknuti da građani stvaraju obavezu samo za grad, a ne za otok, kao i to da se građani pod prijetnjom kazne obavezuju u ime svoje i svojih nasljednika, što nam daje osnov za zaključak da je komuna već juristički izrađeni pravni subjekt. Napokon iz isprave možemo još zaključiti da gradski prior i biskup nisu mogli riješavati važnija pitanja sami, nego su bili ovisni o zaključku građana. Pitanje nadležnosti priora, sudaca, *kamera-rija*, gradske skupštine, gradskog vijeća te društvenih odnosa uopće, prema pomenutoj ispravi, ostaje otvoreno. Nešto više možemo saznati, ako se okoristimo izvodima Kolomanove zakletve Trogiranima iz 1107. godine.

94 E. Musatti: *Storia di Venezia*, Milano 1936. I. p. 52.

Kada je ugarski kralj Koloman 1102. godine na osnovu Pacta conventa postao hrvatskim kraljem, želio je da zavlada i Dalmacijom t. j. dalmatinskim gradovima, jer su hrvatski kraljevi vladali i Dalmacijom. Radi toga je Koloman stupio u pregovore s dalmatinskim gradovima. Gradovi su priznali njegovu vlast, ali je Koloman morao položiti zakletvu svakom gradu zasebno. Koloman je jamčio gradovima nepovredivost njihovih prava i sloboda. Od svih isprava o položenoj zakletvi sačuvaju nam se samo jedna, koju je Koloman izdao gradu Trogiru. Za grad Osor nije sačuvana, ali može se sa sigurnošću utvrditi, da je kralj Koloman takvu ispravu izdao i gradu Osoru. Ako je Koloman potvrdio prava i slobodštine drugim dalmatinskim gradovima lo-gično je, da je to učinio i Osoru. Sačuvana nam se je bilješka nepoznatog suvremenika u Liber Pactorum u Veneciji, u kojoj se navodi, da je kralj Koloman došavši u Zadar sazvaio sabor ispred grada, gdje se raspravljalo o tome da treba čuvati u cijelosti slobodštine Dalmacije. Tu je kralj položio zakletvu da ne će povrijediti u bilo čemu ikada slobode Dalmacije, te da će dati i potvrditi gradovima biskupa i priora, koje budu oni izabrali⁹⁵ Prema ovoj bilješci Koloman je jamčio slobodu i Osoru, jer je i on spadao u Dalmaciju. Budući da se u bilješci spominje zakletva Kolomana, koja se susreće kod potvrđivanja slobodštine svih gradova, te da se tekst bilješke poklapa i sa nekim točkama trogirске zakletve, to je vjerojatno da je Koloman dao potvrdu i Osoru o slobodama trogirskog tipa. Da je pak grad Osor priznao tada hrvatsko-ugarskog kralja kao vrhovnog gospodara utvrđujemo činjenicom, da su Osorani u to doba vojevali pod hrvatskim knezom Sergijem, i što je osorski biskup tih godina vršio visoku funkciju na kraljevskom dvoru.⁹⁶

Prema trogirskoj zakletvi iz 1107. godine osorska je komuna imala po kralju slijedeća zajamčena prava:

1. kralj jamči građanima zaštitu pravnog poretka;
2. građani nisu dužni plaćati tribut;
3. kralj će potvrditi biskupa i kneza, koje će narod i kler izabrati;

⁹⁵ T. Smičiklas: Codex diplomaticus II. p. 24. Tvrdnja nepoznatog suvremenika je vjerodostojna, jer se podudara sa tvrdnjom u ugovoru sklopljenom između dužda Ordelifa Faletra i Rabljana 1118 godine, gdje se kaže, da će dužd vladati Rabljanima: »sicut vobis Dalmatinis Colomanus rex Ungariae iuravit suis cum archiepiscopis, episcopis et comitibus, ut in breviario illo continetur.« (T. Smičiklas: Codex diplomaticus II. p. 30).

⁹⁶ U Kolomanovom privilegiju rapskoj crkvi 1111. godine navodi se, da je kralj izdao privilegij: »in presentia suorum episcoporum... Petri Absarensis episcopi, et generalis Domini Regis Curie« T. Smičiklas: Codex diplom. II. p. 22.

4. građani uživaju i primjenjuju svoje običajno pravo, a s time i svoju vlastitu sudbenost, te mogu svoje pravo po svom nahodanju mijenjati i nadopunjavati;

5. od starih prava mijenja se samo običaj u pogledu uživanja lučkih prihoda, jer kralju sada pripadaju od tih prihoda dva dijela, a treći gradskom knezu, dok biskup ima pravo na desetinu od cijelog prihoda;

6. kralj ne će dopustiti da u gradu stanuju stranci, osim ako građani dopuste;

7. kralj ne će nikome od građana nanositi silu nad njihovim domovima kad bude došao u grad, i

8. kralj daje slobodu iseljenja iz grada svakome sa svojom imovinom, ako mu se ne bude svidjelo kraljevo vladanje.⁹⁷

Analizirajući tekst Kolomanove zakletve, vidimo da je kralj jamčio građanima njihov stari pravni poredak. Među građanima razlikuje se »clerus et populus«. Kralj naziva svoje vrhovništvo nad gradom »dominium meum«. Budući da je grad njegov dominij, on traži potvrdu svojih regalnih prava nad gradom. U sjeverno hrvatskim i ugarskim županijama, župan mu je davao od svih ubranih daća dvije trećine, dok je sebi ostavljao jednu trećinu. Kralj uvodi taj princip diobe i u svojim gradovima u Dalmaciji, te se određuje da kralju ne treba davati tribut, ali mu treba dati dvije trećine lučkih prihoda u ime regalnih prava. Kako se vidi odnos komune prema kralju dobio je ne samo formu nego i određeni feudalni sadržaj. Kralj nije tražio tribut od komune, jer je bio zakoniti vladar, ali je tražio da mu se u ime prava feudalnog size-rena isplaćuju dvije trećine lučkih prihoda. U tom smislu osjećao se stvarno njegov dominij u gradu. Komuna je imala pravo na slobodni izbor svog gradskog kneza, ali nije bila više neovisna u njegovom postavljanju, jer je kralj konačno odlučivao o potvrđi izbora. To je bio novi feudalni momenat u skladu s feudalnim shvaćanjem onog doba, te je označavao prelaz na kasnije stanje, kad je sizeren sam izabirao i postavljao gradskog kneza.

Komuna je prema Kolomanovoj zakletvi bila zatvorena ekonomska jedinica sa svojim приходima i rashodima. Isplatom kraljevskih regalijsa komuna je samostalno raspolagala sa svim ostalim приходima, a u prvom redu приходima od kazni, koje su bile glavno vrelo gradskih prihoda. Kralj se je odrekao jus descensus-a koji je svagdje uživao,

97 T. Smičiklas: Codex diplomaticus II. p. 19.

jer je ostavio na volju građana da li će snositi teret njegovog boravka u gradu. Kralj je osim toga ostavio komuni da po svom nahodanju podijeljuje ne samo građanska prava nego čak da odobrava boravak stranaca u gradu. Treba istaknuti da su se pod strancima podrazumjevali i sami Ugri. Ako tome pribrojimo ostala prava komune po kojima su građani sami sobom upravljali te da su po svom vlastitom pravu živjeli pače da im je kralj bio dužan takav poredak čuvati i zaštititi od svakog neprijatelja, onda je jasno da su se komune dalmatinskih gradova razvijale pod najpovoljnijim uslovima u sklopu hrvatske države. Kolo-man nije u biti stvarao novo stanje nego je potvrđivao stare slobodštine. Uzevši takvo uređenje dalmatinskih gradova u razmatranje očito je da su ti gradovi bili gotovo samostalne gradske državnice. U Italiji, gdje ke obično traži prototip slobodština srednjovjekovnih komuna početkom XII. stoljeća, u većini gradova ne nalazimo takve slobode gradskih općina kao što su uživali istovremeno dalmatinski gradovi. Istina je, da su Milano i neki drugi gradovi bili od godine 1080. slobodni, ali kako kaže Šišić, to je bilo izuzetno stanje, a ne zakonsko kao u dalmatinskim gradovima.⁹⁸ Ta činjenica daje prednost stepenu razvitka komune dalmatinskih gradova prema komunama u Italiji.

IV. OTOK OSOR KAO FEUDALNO DOBRO U ODNOSU PREMA OSORSKOJ KOMUNI OD XIII. DO XV. STOLJEĆA

Koje je godine u prvoj polovici XII. stoljeća Mletačka republika osvojila osorski otok, povijesna vrela nam ne kažu. Izgleda da se je mletački dominij čvršće ugnijezdio na osorskom otoku krajem prve polovice XII. stoljeća. Mletački dužd Dandolo u svojoj kronici opisujući događaje za godinu 1145. te pominjući dužda Petra Polani navodi da je ovaj imao dva sina od kojih je jedan Guido postao osorskim knezom, pošto ga je narod potvrdio.⁹⁹ Da li je to prvi mletački knez u Osoru, nije od bitnog značenja za određivanje legitimnog vlasništva tog otoka. Mletačka republika sama sebe smatra legitimnim vladarom Osora i drugih dalmatinskih gradova tek od godine 1409. kada je ku-

⁹⁸ F. šišić: Priručnik izvora hrvatske historije, Zagreb 1914. p. 617.

⁹⁹ Andreae Dandoli Cronicon Venetum. Muratori: Scriptores rerum italicarum. Tom. XII. p. 287.

pila prava na Dalmaciju od hrvatsko-ugarskog kralja Vladislava.¹⁰⁰ Već je 1349. godine Mletačka republika dala svojim poslanicima upućenim hrvatsko-ugarskom kralju napatuk, da obećaju kralju i baronima 60.000 dukata ako se kralj odrekne i prenese na Mletačku republiku za uvijek sva prava koja ima nad dalmatinskim gradovima i mjestima a koja sada drži Mletačka republika.¹⁰¹ Hrvatsko-ugarski kralj nije međutim pristao na ponudu Venecije, pa je ona morala predati 1358. godine kralju cijeli uzurpirani posjed ne samo »in civitatibus et terris Obseri videlicet et Chersi« nego »totam Dalmaciam a medietate silicet Quarnerii usque ad confines Duracii«. ¹⁰² Uzurpirani posjed, međutim, nije isključivao mogućnost da je Venecija vršila izvjesna prava posjednika, a u prvom redu dominij. Da li je mogla po pravnom shvaćanju imati dominium, to se pita u ugovoru o miru sa Venecijom sam hrvatsko-ugarski kralj »totum ipsorum (sc. ducum) ius et dominium ac proprietatem, si quos habuissent«. ¹⁰³ No, bez obzira na takvo pitanje, vrela nam govore da je Mletačka vlast vršila nad osorskim otokom sva prava koja proizlaze iz dominija.

Zauzimanjem raznih dijelova Krajine od strane raznih vladara u prvoj polovini XII. stoljeća, Krajina je kao šira pogranična hrvatska jedinica nestala. Meraniju je dobio car Henrik V., odnosno onaj kome je on poklonio, Krk je osvojila Venecija, a poslije je i otok Osor pao pod mletačko gospodstvo. Budući da su ti teritoriji bili territorium regale, to su vladari njima raspolagali po svom nahodaenju kao sa feudom. Obzirom pak da su otoci Krk i Osor na svom vangradskom teritoriju ostali bez upravitelja — kneza, to su ovu funkciju preuzeli gradski knezovi Krka i Osora, svaki na svom otoku. Kao što je prije upravljao s territorium regale od kralja postavljeni župan odnosno knez, tako je

100 Mletački sindik Antonio Diedo za Dalmaciju piše u svom izvještaju mletačkom senatu o Cresko-osorskom otoku oko 1553. god. slijedeće: . . . »Fù poi sotto il re d'Ungaria, et molte volte sotto questo stado, et rebellava sempre che Zaratini loro signori s'alienavano dalla serenità vostra. Venne poi di sua volontà a darsi del mille quattrocento dieci., come affermano, ma la verità è, che quando questa republica acquistò con danari dal re d'Ungaria Zara et altri luoghi di Dalmatia, massimamente doppo che Ladislao re d'Ungaria et di Napoli rinuntò et vendè alla sublimità vostra tutte le ragioni, ch'egli aveva in quella provintia, per ducati cento mille, come appar per scrittura et instrumenti authentichi« š. Ljubić: Commissiones et relationes Venete Tom. III. p. 23—24.

101 *Capta*: remittente domino rege et transferrente in nos statim libere et expedite absque ulla conditione in perpetuum omnia iura, que haberet vel diceret habere in dictis quatuor civitatibus, et generaliter in aliis civitatibus et locis Dalmacie, quas tenemus cum pertinentiis earumdem, possint ambaxatores promettere inter regem et barones ducatus LX. millia. . . « š. Ljubić: Listine, knjiga III. p. 139.

102 š. Ljubić: Listine, knjiga III. p. 369.

103 Ibidem.

i sada gradski knez u Osoru bio postavljen od Mletačke republike za upravitelja nad čitavim otokom. U tom pogledu nije od značaja činjenica da li je taj knez bio infeudiran doživotno ili s nasljednim pravom, ili je bio postavljen samo na dvije godine. U svakom slučaju, kneza nije više izabirala osorska komuna nego Mletačka republika.

Raspadom Krajine raspao se je i sistem castrorum na otoku Osoru. Iz zajednice stanovnika, koji su obitavali teritorij oko utvrde sa samostalnom podžupanskom jurisdikcijom, razvile su se samostalne komune Cres, Lubenice i Beli, uživajući autodikiju, vlastito pravo i prihode koje su si stvarali iz sudbene djelatnosti i drugih prerogativa komunalnog ustrojstva. Zemljišta koja su posjedovali stanovnici tih komuna u okolici naselja smatrala su se područjem koje spada pod jurisdikciju te komune. Slično je važno za osorsku komunu. Posjedi građana, koji su se prostirali van gradskih bedema, za koje su građani nekada plaćali tribut hrvatskom vladaru, ušla su u pojam gradskog distrikta. Vjerojatno je, da se taj proces počeo odvijati od vremena kralja Petra Krešimira IV. kada je vladar nosio vrhovničko pravo nad dalmatinskim gradovima. Tada je gradsko i vangradsko područje bilo u istim rukama, te je grad vjerojatno prestao plaćati tribut za svoje posjede, što je moralo dati povoda da se ti posjedi uključe u pojam gradskog teritorija. Kralj međutim nije se odrekao svog vrhovnog vlasništva nad čitavim otokom. Kad je Mletačka republika uzurpirala posjed osorskog otoka, preuzela je shvatanje svojih predšasnika, te je otokom raspolagala kao svojim feudom. Budući da je Venecija postavila na čelo cijelog otoka gradskog osorskog kneza, to se je nazvalo teritorijalnu i stvarnu jurisdikciju kneza sa svim njegovim pravima »comitatus Auseri«.¹⁰⁴

1. Knez

Da bi se pratio razvoj osorske komune, a s time i njen odnos prema postavljenom knezu, treba analizirati položaj kneza.

Mletačka republika podijelila je godine 1208. osorsku kneževinu sinovima Ruđera Maurocena. Osorskoj kneževini su pripadali također otoci Zečevo (Leporaria), Orjul (Auriola) i Srakane (Seracana), te drugi otočići. Morosinijevi dobivaju osorsku kneževinu sa svim приходima i honorificenijama, koje pripadaju ovoj kneževini, osim regalija i dru-

104 š. Ljubić: Listine I. p. 24.

gih prava, koja pripadaju duždu, te crkvenih prava. Kneževina se podjeljuje doživotno u feud na osnovu podjeljenog privilegija. Morosinijevi dužni su kneževinom vladati, čuvati, držati po određenom i utvrđenom pravu u korist Venecije i same kneževine, te braniti otok o svom trošku, osim u slučaju ako kralj navali sa vojskom. Nadalje su Morosinijevi dužni dostojno primiti mletačke poslanike i galije, a neprijatelje Venecije držati svojim neprijateljima, te izvršavati naredbe dužda i mletačkog vijeća. Za podijeljenu im kneževinu dužni su isplatiti duždu i Veneciji dva puta godišnje po 200 libra mletačkih dinara. Kneževinu je preuzeo Petar Morosini u svoje ime i u ime svoje braće, pošto je položio zakletvu duždu, da će se držati postavljenih uvjeta. U slučaju da se braća ne će držati pogodbe, a kneževinom upravljaju zajednički sva braća, kneževinom će upravljati samo onaj brat koji je voljan održavati uvjete. Ako se ne bi držao postavljenih uvjeta niti ovaj, osorska kneževina se vraća sa spomenutim koncesijama natrag duždu i Mletačkoj republici na dalnju slobodnu raspoložbu.¹⁰⁵

1280. godine mletački dužd je ponovno podijelio osorsku kneževinu u feud Marinu Maurocenu s pravom nasljedstva. Ovaj puta izuzeti su osorskoj kneževini otoci Unijski, Susak, Srakane i Ilovik. Među uvjetima spominju se pored onih iz 1208. godine 1) da knez mora držati desetoricu dobro naoružanih ljudi, 2) da mora imati svog druga — socius, 3) da mora bivati osam mjeseci u kneževini kroz godinu dana i 4) da mora u roku skupiti vanredne namete koje odredi Venecija. Duždeve regalijske su povišene od 400 na 700 libri mletačkih dinara godišnje. U koliko knez ili njegovi nasljednici ne bi održavali postavljene uvjete, koje su sa zakletvom obećali, Mletačka republika ima pravo da oduzme kneževinu te da ju podjeli drugom.¹⁰⁶

Iz obiju zavjernica feudalnih osorskih knezova vidimo da je mletački dužd smatrao otok Osor kao i okolne otočiće, u koliko nisu pripadali drugima, vladarskim dobrom, i da je otok Osor sa svojim otočićima sačinjavao jednu cjelinu — osorsku kneževinu. Dužd se nije odrekao svog vladarskog prava na regalijske, ius descensus, prava vrhovničkog naređivanja i prava određivanja vanrednih poreza iako je kneževinom vladao feudalni knez. S druge strane treba naglasiti, da je dužd prepustio knezu da samostalno vlada, čuva i brani svoju kneževinu time da bude vezan običajnim pravom na otoku u koliko ga dužd

105 š. Ljubić: Listine I. p. 24—26.

106 š. Ljubić: Listine I. p. 124—125.

ili vijeće u Veneciji ne izmjeni u nekim odredbama. Dužd prenosi dakle na feudalnog kneza dominium.¹⁰⁷ Osim toga treba podvući, da prava kneza koji nije infeudiran nego postavljen na dvije godine, nisu manja od feudalnog kneza.¹⁰⁸ Njemu također pripada dominium nad osorskom kneževinom.

Knežev se dominij u vrelima odražava u pravu na prihode i honorificencije koje pripadaju kneževini, izuzevši prihode koji su služili za podmirenje duždevih regalija i prava koja je uživala crkva, te u pravu vršenja sudbenosti. Bilo je imovine od koje knez nije imao pravo na svoj dužni dio. Iz zavjernica feudalnih knezova vidi se da se to odnosilo na posjede crkvenih ustanova.

Odnos kneza prema njegovim podložnicima bio je comes comitatus prema homines comitatus.¹⁰⁹ Među homines comitatus ubrajali su se svi stanovnici teritorijalne nadležnosti kneza izuzevši egzimirane crkvene teritorije. U pogledu duždevih regalija bio je sličan odnos. U zaključku mletačkog Vijeća iz 1280. godine određuje se da sve novčane kazne pripadaju komunama, ali da se od ovog novca isplaćuju duždu regalije. Knez je dužan brinuti se da se kazne utjeraju. Tako neka bude uređeno: »cum hominibus comitatus Chersi, si fieri potest cum voluntate hominum comitatus.«¹¹⁰ U nagodbi iz 1283. godine sklopljenoj između osorskog kneza i otočkih komuna, izričito se navodi da dužd potvrđuje nagodbu učinjenu »inter dominum Marinum Maurocenum comitem Chersii et homines insule Chersii.«¹¹¹

Na feudaliziranom otoku dakle odnos podložništva nije počivao u svojoj osnovi na odnosu između kneza i komune, nego na dužnosti podložnika na podavanja. Knez je imao pravo na svoj stalni godišnji dohodak. Ako je bio postavljen na dvije godine, primao je godišnju plaću. Knežev se je dohodak tokom godina mijenjao, a isplaćivali su ga njegovi podložnici iz prihoda od kazni, koje su se izricale na teritoriju kneževine.

107 U pogodbi mira među knezovima krčkim i osorskim 1260 g. obavezuju se knezovi, da će sklopljeni mir poštivati »omnes de terris eorum (sc. comitum), de quibus habent vel habebunt dominium«, š. Ljubić: Listine I. p. 95.

108 1268. god. bude određeno, da se osorska kneževina daje na 2 godine. š. Ljubić: Listine I. p. 104.

109 Dužd na pr. nalaže 1277. god. osorskom knezu, da poduzme mjere kako bi se isplatio ostatak plaće prijašnjem knezu »ab hominibus comitatus vestri«. š. Ljubić: Listine I. p. 113.

110 š. Ljubić: Listine I. p. 125.

111 š. Ljubić: Listine I. p. 136.

Osim novčanih prihoda, knez je imao pravo na izvjesnu količinu mesa, koja je zadovoljavala tri obroka, za sebe i svoju porodicu. Podložnici su bili dužni izručiti meso kad je knez bio na putovanju. Napominje se, da je knez uživao pravo na meso po običaju otoka. Ako knez nije mogao primiti u Cresu iz vrtova svojih podložnika vrtnih plodova, grožđa, ili smokava, podložnici su bili dužni dati knezu toliko zemlje koliko mu je bilo potrebno radi zadovoljenja vlastitih potreba i svoje obitelji.¹¹²

Kako se vidi knežev se je dominij očitovao s gospodarskog gledišta u vrhovnom vlasništvu nad proizvodnim sredstvima kneževine. U tom pravcu knez ne razlikuje komune međusobno, pače ih niti ne spominje. On poznaje samo svoje podložnike. Iz spomenutih povijesnih navoda ne može se ustanoviti da li su svi podložnici snosili podjednako teret regalija dužda i kneza. Plemstvo nije nigdje izričito navedeno ni oslobođeno bilo kojeg tereta. U naknadu za duždeve i kneževe novčane dohotke, podložnici su sticali pravo na korištenje i posjedovanje svih otočića i zemlji, koje spadaju u osorsku kneževinu, kao i svih prihoda i dohodaka koje pripadaju toj kneževini.¹¹³ Za davanja pak u naturi podložnici su bili oslobođeni svih angarija i drugih podavanja, koja bi inače bili dužni činiti u kneževini, osim od dužnosti prevoza dužda i kneza za slučaj kad ovi dođu iz Venecije na otok ili kad se vrate sa otoka u Veneciju.¹¹⁴ Značajno je da se lučki prihodi (ancoraticum, arboraticum) nigdje ne spominju. Vjerojatno je, da su bili uključeni među ostala prava dužda ili kneza.

Knez je imao pored prava na novčana i naturalna podavanja za vrijeme svog vladanja također pravo da prema svom nahođenju sudi u krivičnom procesu. Ovo mu je pravo zagarantirano zaključkom Velikog vijeća u Veneciji iz 1271. godine.¹¹⁵ Ovakovo široko ovlaštenje imali su i drugi knezovi u dalmatinskim gradovima. Knežev slobodni arbitrij odražuje se u rečenici »comes possit facere tormentari, et condemnare et absolvere.«¹¹⁶ Godine 1333. Mletačka republika je ublažila kneževo ovlaštenje, te je odredila da knez može osuditi s time da se drži starog običaja tog otoka, t. j. kazna ne može biti veća od 12 bizanca,

112 š. Ljubić: Listine I. p. 136.

113 »et pro his homines dicte insule habere debeant omnia scolia, omnes terras, Muclam (otočić Koludrac), omnes reditus et intratas, qui et que spactant ad dictum comitatum«. š. Ljubić: Listine I. p. 136.

114 š. Ljubić: Listine I. p. 136.

115 . . . »quod comes Chersi habere debeat de cetero liberum arbitrium in suo regimine super maleficiis« Ljubić: Listine I. p. 105.

116 š. Ljubić: Listine I. p. 170.

ako se radi o ranjavanju i povredama. Ako netko uslijed ranjavanja ili povrede izgubi neki ud ili oslabi na nekom udu, tada u tom slučaju knez može osuditi povreditelja prema svom uvjerenju, no ipak je dužan savjetovati se sa svojim sucima. Knez može međutim donijeti presudu, koja će se protiviti datim mu savjetima, ali ne može mimoći stare običaje u pogledu određivanja visine kazne. U nekim slučajevima knez može osuditi do 24 bisanca, ako smatra da je to potrebno.¹¹⁷ Osim toga, knez je imao ovlaštenje da odredi mučenje u kriminalnom procesu, ako je imao zato dovoljno presumcija. U nekim slučajevima bio je vezan voljom barem jednog od svojih sudaca. 1333. godine mletačka vlada ukida postupak rotom, a umjesto toga prepustila je otočanima da sami izaberu druga dokazna sredstva.¹¹⁸

U civilnom procesu knez je također vodio glavnu riječ. Postupak se je vodio s knezom na čelu, koji je, pošto se je savjetovao sa svojim sucima, izricao strankama sentenciju sa dispositivnom odlukom o spornom predmetu.¹¹⁹ Zainteresiranim strankama notar je mogao dati izvadak iz svojih kvaderna za civilni proces samo po naređenju kneza.¹²⁰ Iako u postupku sudjeluju suci komune, konačnu riječ je imao knez.

Napokon, značajno je pravo kneza po kojem ni jedno darovanje ili prodaja nekretnina, nije imalo pravosnažnost, ako nije ispravu potpisao knez.¹²¹

Knez je bio dužan boraviti na otoku Osoru, ali obzirom da je ovdje zrak bio nezdrav, to mu je Mletačka republika 1308. godine dozvolila odsustvo s otoka za vrijeme od svetkovine Sv. Petra do Sv. Mihajla s time da nije imao pravo na podvoz. U odsutnosti kneza zamjenjivao ga je socius.¹²² Izgleda da su knezovi često napuštali kneževinu, jer se godine 1301. izričito nalaže knezu da ne može napustiti otok za vrijeme svog vladanja osim radi ličnih potreba.¹²³ 1330. godine Mletačka republika nalaže osorskim knezovima, da moraju boraviti u Osoru najmanje tri mjeseca u godini dana.¹²⁴

117 š. Ljubić: Listine I. p. 405.

118 š. Ljubić: Listine I. p. 406.

119 Knjiga bratovštine Sv. Lovre p. 184 (Arhiv općine Cres, koji se čuva u Državnom arhivu, Rijeka).

120 Ibidem.

121 š. Ljubić: Listine I. p. 170.

122 š. Ljubić: Listine I. p. 227.

123 š. Ljubić: Listine I. p. 194.

124 š. Ljubić: Listine I. p. 170.

Uz kneza rano se spominje potknez-vicecomes, a kasnije i socius. Vrela nam ne navode tko je birao potkneza. Sociusa je postavljao knez. Teško je opisati ovlaštenja potkneza i razlikovati ga od kneževog druga. Vjerojatno je da je potknez zamjenjivao kneza u sudovanju, a socius u kneževoj odsutnosti sa otoka. Socius je svakako bio Mlečanin, a potknez domaćeg porijekla.¹²⁵ Opravdano je misliti da je funkcija potkneza presađena sa susjednog hrvatskog tla. Knez je držao u svojoj kancelariji za obavljanje administrativne službe svog notara.¹²⁶

Uz kneza se još spominje njegova oružana pratnja u kojoj je štito-onoša morao biti Hrvat.¹²⁷ 1312. godine mletačko Veliko vijeće je donijelo zaključak po kojem je knez morao držati u svojoj familiji osobu koja je poznavala hrvatski jezik, jer se kneževa služba nije mogla obavljati, kako se navodi u zaključku, bez takve osobe, jer građani, a naročito oni van grada, nisu poznavali latinski jezik.¹²⁸

2. Komuna

Ako razmotrimo stepen razvitka osorske komune za vrijeme in-feudalizacije otoka vidimo da je komuna pretrpjela pod mletačkim feudalcima osjetni gubitak svojih prerogativa dotadašnjeg uređenja. Komuna nije više izabirala svoga kneza, nego ga je Mletačka republika postavljala. Istina, Osor je imao svoje sucē, i to izgleda trojicu, dvojicu plemića i jednog pučana,¹²⁹ ali izbor sudaca koji se vršio u osorskom Vijeću, zavisio je od kneževog arbitrija, kako je to knezu zagarantirano 1330. godine.¹³⁰ Osorani su se služili doduše svojim pravom, što proizlazi iz odredbe Mletačke republike 1330. godine,¹³¹ no i to pravo bilo je krnje, jer je knez sudio u kriminalnom procesu gotovo po svom nahođenju, a u civilnom bio je ograničen samo vijećanjem s osorskim sucima. Knez je bio vezan na običajno pravo, ali ono se je moglo mije-

125 1276. godine spominje se tako potknez Budissa š. Ljubić: Listine I. p. 112.

126 š. Ljubić: Listine I. p. 112.

127 š. Ljubić: Listine I. p. 105.

128 š. Ljubić: Listine I. p. 263. Tekst zaključka glasi: Item, quod nobilis vir Andreas Bragadeno, electus comes Chersi, possit secum conducere et habere in suis famulis, quos tenetur habere, qui sciat linguam sclavam, non obstante sua commissione, que revocetur in tantum, cum commodo sine ipso facere non possit, eo quod homines de inde, specialiter illi de extra, ignorant linguam latinam.

129 Statuto di Cherso et Ossero p. 120. Međutim da li ta tvrdnja pučana iz god. 1481. osnovana teško je provjeriti, jer se u ispravama početkom XIV. stoljeća spominju judices, ali se ne razlikuju međusobno po svom staležu.

130 š. Ljubić: Listine I. p. 170.

131 š. Ljubić: Listine I. p. 171.

njati odredbama Mletačke republike, a što je važno, knez je bio dužan u prvom redu primjenjivati upravo te odredbe, ako su one mijenjale običajno pravo.¹³² Prema tome, mlětački dužd nije garantirao nepovredivost pravnog poredka u Osoru, kakav je našao, kad su Osorani došli pod njegovo vrhovništvo. Da su Osorani trpjeli od bezakonja i nepoštivanja njihovih prava, dokazuje činjenica da je knez bio »okrutno« ubijen 1227 god.¹³³ i da su se otočani morali pismenom nagodbom iz 1283. godine osigurati od kneževih bezakonja.¹³⁴ Nagodba između Osorana i mletačkog kneza iz 1283. godine dokazuje, da je knez počeo rušiti komunu iz osnova. U ispravi o sklopljenoj nagodbi navodi se, da knezu pripadaju samo taksativno određeni prihodi, i prema tome da knez ne može prisvajati druge prihode, a niti utjeravati takve od osorskih sudaca. Knez je dužan izabrati suce komune u zajednici s Vijećem komune. Izabrane suce knez je dužan potvrditi i ostaviti u službi sedam mjeseci.¹³⁵

Osorska komuna je raspolagala po svojoj ocjeni svim svojim prihodima, koji su se najvećim dijelom sastojali od kazni i dohodaka iz općinskih zemlji. Prihodi su mogli teći samo sa područja gradskog distrikta. Prema jednom prepisu isprave iz 1384. godine proizlazi da se je nadležnost osorske komune prostirala na teritoriju današnjeg otoka Lošinja, na jednom dijelu otoka Cresa, te otočićima Zečevo, Srakane, Orjule i Oruda, koje je koristila zajedno sa ostalim komunama.¹³⁶

Značajno je da je pravo komune na raspolaganju svim prihodima i dohocim kneževine na području komune bilo uvjetovano novčanim i naturalnim davanjima podložnika. Kako je napomenuto, feudalni odnos u kneževini nije se zasnivao na odnosu među knezom i komunom nego među knezom i podložnicima. To je razumljivo, jer su feudalna davanja bila vezana uz zemlju, a tu su većim dijelom posjedovali podložnici. Ne može se reći, da komuna nije imala svoje općinske zemlje, ali i na tim zemljama bilo je posjednika, te prema tome nije komuna kao juristička osoba bila zadužena na novčana i naturalna davanja nego posjednici tih općinskih zemlji. Ipak komuna je u feudalnom periodu odigrala važnu ulogu posrednika. Dužd ili knez radi ostvarivanja svojih feudalnih prava nisu se obraćali neposredno svojim podložnicima

132 š. Ljubić: Listine I. p. 124.

133 š. Ljubić: Listine I. p. 39.

134 š. Ljubić: Listine I. p. 136.

135 š. Ljubić: Listine I. p. 136—137.

136 Miscellanea (Cop. Statutorum Ausseri). Ser. II. br. 200. Državni arhiv, Rijeka.

nego komuni, koja je imala svoju blagajnu. Kao što je knez bio odgovoran duždu za redovito isplaćivanje duždevih regalija, tako je komuna odgovarala knezu i duždu za isplatu duždevih i kneževih prihoda. Komuna je dakle postala jamac za isplatu regalija. Da bi komuna imala osiguranu glavnicu za naknadu regalija Mletačka je republika odredila da ubrane kazne ne pripadaju knezu, iako je on dužan osigurati utjeravanje, nego komuni. No, komuna je imala i druge prihode a neki su od ovih pače izričito bili određeni za podmirenje regalija Veneciji. U Cresko-osorskom statutu iz 1441. godine spominju se dva nameta od kojih je jedan bio izričito određen za podmirenje censusa Veneciji. Svi su naime podložnici, koji su spadali pod jurisdikciju osorske komune, plaćali namet na stoku, u koliko su ju posjedovali.¹³⁷ Osim ovog nameta pomenuti Statut spominje još jedan, t. zv. Galiva, za koji kaže Statut, da ga podložnici plaćaju još od starih vremena.¹³⁸

Novčana i naturalna davanja, koja su Osorani morali davati svojim feudalnim gospodarima, potpuno su u skladu s feudalnim pravom, koje je bilo u cvatu. Stoga je razumljivo, da je Mletačka republika davala za uzvrat Osoranima pravo na zemljišne posjede, te da ih je oslobodila svih angarija na koje bi bili dužni kao posjednici feudalnih dobara.

Obzirom da je feudalni poredak okarakteriziran spajanjem pojma svojine sa najvišom vlašću, logično je da je i osorski feudalac nastojao sticati što veća podavanja i što širu nadležnost. Protuteža feudalcima bile su neovisne komune. Kako se vidi iz dosadašnjih raspravljanja, osorska je komuna također izgubila neka svoja osnovna prava u borbi sa feudalnim knezom. Istina je, da je osorski knez proširio svoju jurisdikciju nad čitavim otokom, ali je također neosporno, da je knez stolujući u Osoru, prigrabio ne samo neovisni položaj u gradu, gdje je prije prior dijelio vlast s komunom, nego je i neposredno sprečavao slobodno vršenje prava komune u pogledu sudaca i oficijala, onemogućio slobodno i neovisno vršenje jus statuendi, jer su se pravne norme mogle donositi samo u skladu s njegovom voljom i mletačkog dužda, nametnuo ponovno svoj jus descensus, od kojega su Osorani bili oslobođeni za Kolomana, te ukinuo slobodno iseljenje Osorana iz grada, jer ga je vezao za svoju dozvolu. Ova se situacija nije poboljšala time što su se knezovi kasnije zadržavali u Cresu, nego je pače još više otežala položaj

137 Statuto di Cherso et Ossero p. 82.

138 Statuto di Cherso et Ossero p. 84.

Osorana, jer je pravni život komune bio vezan uz prisutnost kneza. Stoga je razumljivo, da su Osorani s pravom tražili od mletačke vlasti, da prisili kneza na boravak u Osoru barem kroz izvjesno vrijeme.

Uz sve te pojedinosti treba ipak istaknuti, da se je osorska komuna u cjelini sačuvala. Ona nosi naziv »communitas Absori«. Na čelu komune stoje »comes Absori« i »iudices Absori«. Poslovima komune odlučuje Vijeće — consilium, koje bira svoje suce i oficijale. 1276. godine komuna je ovlasila osorskog kneza, zatim bivšeg potkneza Budišu, te suca Andriju Zerne pok. Župana, da traže od mletačkog dužda da im se dade knez s pravom nasljedstva. Komuna nazivlje svoje poslanike sindicima, actorima, ekonomima i prokuratorima te specijalnim nuncijima.¹³⁹ Iz ovog se detalja dakle vidi da je komuna još uvijek jedno samostalno tijelo sa svojim vlastitim pravnim životom. Njezina se neovisnost očituje još uvijek u tolikoj mjeri, da je mogla odrediti i samog kneza za svoga poslanika.

Vrela nam vrlo oskudno govore o uređenju komune. Spominje se, doduše, Consilium i Judices, ali tko je bio član Vijeća i tko je mogao postati sudac, vrela nam ne govore. Isto tako nemamo podataka o formiranju gradskog plemstva. U XIII. stoljeću ne postoji niti jedan dokumenat, gdje bi se spomenuo kakav nobilis iz Osora, ili uopće sa Cresko-osorskog otoka. U vrelima se spominju samo »homines«, »permanus Absarensis«, »pozupi« i razna hrvatska imena Velčina, Cerne,¹⁴⁰ Dobruša, Andrija Župan, Crainic¹⁴¹ i slično. Međutim izgleda da se među tim »homines« razlikuju i oni bolji, bogatiji. Mletački dužd je tražio 1276. godine od osorskog kneza, da mu otpremi u Veneciju zbog pljačke mletačkih brodova od strane Osorana »sex de bonis hominibus dicte terre«.¹⁴² »Homines« javljaju se »cum barchis et lignis eorum armata manu presumptuose intrantes in mari, more piratico prefata ligna ceperunt«, dakle, kao vlasnici brodova, koji na moru zaustavljaju i pljačkaju mletačke lađe.¹⁴³ U starijim pak statutarnim odredbama, koje datiraju iz XIII. ili XIV. stoljeća, vidi se, da je na otoku bilo razvijeno naročito ovčarstvo i ribarstvo. Prema tome, obzirom na stvaranje Consilium-a u Osoru, izgleda da se rješavanje poslova komune a u prvom redu pravosuđa, sveo od prvotno šireg kruga građana, koji se u XII.

139 Š. Ljubić: Listine I. p. 112.

140 T. Smičiklas: Codex diplomaticus II. p. 346.

141 T. Smičiklas: Codex diplomaticus III. p. 237.

142 Š. Ljubić: Listine I. p. 111.

143 Ibidem.

stoljeću pojavljuje kao *populus et clerus*, na uži krug ljudi, bogatijih od ostalih. Bez sumnje je klasna diferencijacija u XIV. stoljeću potpuno razvijena. Prvotno opća skupština građana, koja je rješavala sve poslove iz djelatnosti komune, svela se je na *Consilium*, t. j. na uži krug građana. Izgleda da se među građanima nije još stvorio plemićki stalež, nego da se je klasna diferencijacija razvila do stepena bogatih i siromašnih, a među bogatijima oni s većim ugledom. Logično je da su se članovi bogatih porodica, koji su se istakli širom naobrazbom i većim iskustvom, češće birali za gradske suce i oficijale, a to je moralo dovesti do običaja, da su se neke porodice stalno nalazile na čelu komune. Takav razvoj dovodio je nužno do oligarhijske vlasti u komuni, a time do stvaranja gradskog plemstva u Osoru. Obzirom pak da je crkvena jurisdikcija bila izdvojena od gradske, budući da gradski suci nisu mogli rješavati parnice klerika, čak niti knez, a niti je crkveni sud mogao rješavati građanske sporove, to je kler potpuno otpao od rješavanja gradskih poslova. Crkva se je služila kanonskim pravom a komuna običajnim i statutarnim. Jedna od starijih statutarnih odredaba izričito zabranjuju svjetovnjacima, ne samo da se služe crkvenim sudovima, nego i da uopće odgovaraju na tužbe podnesene pred crkvenim sudom.¹⁴⁴ U to doba su u osorskom Vijeću sjedili građani podređeni svjetovnoj jurisdikciji.

Feudalno uređenje i ustrojstvo komune nije se promjenilo 1358. godine, kada je otok Osor došao natrag u sklop hrvatskog kraljevstva. Hrvatsko-ugarski kraljevi Ljudevit i njegovi nasljednici običavali su podijeliti otok Osor u feud po mletačkom uzoru. U donacionalnom privilegiju kralja Ljudevita izričito se navodi, da se daje Saracenu kraljevski otok, koji se zove otok Osora i Cresa, a leži na moru »in regno nostro Dalmacie« »cum omnibus suis iuribus, utilitatibus, pertinenciis et prouentibus universis quouis nominis vocabulo vocitatis et ab antiquo ad ipsam insulam Absari et Kersi spectantibus«. Otok se je davao pod istim prerogativama »quibus alii nobiles ipsorum regnorum nostrorum Dalmacie et Croacie eorum possessiones proprias conservant.¹⁴⁵ Kraljica Marija također podjeljuje otok »simul cum omnibus villis ad easdem pertinentibus, ac aliis quibusvis fructibus, prouentibus, utilitatibus, commoditatibus, obuencionibus et emolumentis earumdem«, i to »sub eisdem condicionibus, pactis et seruiciis conservandas... quibus ceteri Nobiles possessionati homines, in dictis regnis Dalmacie et

144 Statuto di Cherso et Ossero p. 5.

145 T. Smičiklas: Codex diplomaticus XIV. 361.

Croacie existentes, possessiones eorum et Jobbagiones in eisdem residentes forent soliti conseruare.«¹⁴⁶ Kralj Žigmund podijelio je otok također »cum quibusvis eiusdem utilitatibus, integritatibus«.¹⁴⁷

Hrvatsko-ugarski vladari dakle, davali su Cresko-osorski otok sa svim pravima, koristima, pripadnostima i приходима, koji su od davnine pripadali toj kneževini. Ova odredba nije donijela ništa novo, ako se upoređi s formulacijom privilegija Maurocena u XIII. stoljeću. Novost označuje samo klauzula, po kojoj je knez bio vezan vladati na način, da ne povrijedi prerogative plemića, koje uživaju kao posjednici u Hrvatskoj i Dalmaciji, što znači da je knez bio dužan osigurati Osorane da se slobodno služe pravima kojima se služe plemići posjednici i jobagioni. S druge strane po toj klauzuli Osorani su bili dužni na sve ono što su dužni plemići i posjednici, te jobagioni koji prebivaju na posjedima plemića.

Nova klauzula dala je povoda sporu, koji je nastao između osorskog kneza Ivana Saracena i otočana. Spor je bio iznesen 1396. godine pred hrvatski sabor, koji je zasjedao u Ninu. Osorski je knez iznio optužbu protiv Osorana i stanovnika otoka da mu uskraćuju poslušnost i poštovanje, jer ne će da mu podavaju »omnia et singula seruicia«, koja su dužni davati po običaju, tvrdeći da oni to nisu dužni. Sindici i prokuratorji građana i stanovnika svih četiri komuna na otoku dali su odmah odgovor na tužbu navodeći, da oni iskazuju dužnu poslušnost osorskom knezu od prvog časa pošto je postao knez, i to na način, kako se dolikuje njihovom knezu, pače da su mu dali sve dužne mu prihode, koji mu pripadaju, a knez međutim da traži mnogo više na što oni nisu dužni, budući da građani i stanovnici otoka Cresa i Osora od starijih vremena »nobiles prefuissent«. Sindici su nadalje tvrdili da građani uživaju iste prerogative plemstva, kao i ostali građani plemići u dalmatinskim gradovima, te prema tome da nisu dužni davati knezu drugo osim ono što davaju građani i plemići kralju ili njegovim knezovima u drugim gradovima Dalmacije. Obzirom da se je kraljev vikar koji je predsjedavao, uvjerio da je kraljica Marija darovala otok pod uslovima, da se poštuju prava posjednika plemića te jobagiona na plemićkim posjedima, kao i o tome, da posjednici plemići i jobagioni, koji žive na plemićkim posjedima, uživaju pravo da slobodno žive, te da nisu dužni na bilo kakva podavanja, što su vikaru zajam-

146 I. Kukuljević: »Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. P. II. Vol. I. p. 11.

147 I. Kukuljević: Jura Regni etc. P. I. Vol. II. p. 169.

čili prisutni hrvatski plemići, zakleti prisjednici sabora, to je vikar zatražio od prokuratora građana otoka, da mu dokažu ispravom plemstvo t. j. ono što su oni dokazivali u odgovoru na tužbu. Prokurator su izjavili da oni ne posjeduju takvu ispravu. Na to je kraljev vikar donio presudu, kojom se potvrđuje kraljičina donacija sa svim svojim klauzulama, a otočanima naredio da se imaju pokoravati knezu kao svojem gospodararu.¹⁴⁸

Rješenje kraljevog vikara iz 1396. godine povodom spora između kneza i stanovnika otoka Osora dokazuje da nitko od osorskih građana nije bio priznat plemićem posjednikom, što znači da se je održao status quo antea. Na feudaliziranom otoku još uvijek je postojao odnos feudalnog podložništva svih stanovnika otoka Osora prema feudalnom knezu. Treba naglasiti da su ipak neke porodice uživale u gradu Osoru osobiti položaj, jer su članovi tih porodica često zauzimali položaj gradskih sudaca, podžupa i drugih oficijala te se smatrali stalnim članovima osorskog Vijeća. Prema tome može se zaključiti, da su ti građani, iako su u odnosu prema knezu bili obični feudalni podložnici, u komunalnom ustrojstvu uživali ipak ista prava u okviru gradskog teritorija kao i plemići kraljevstva u granicama države. Izvan gradskog teritorija ovi se građani nisu smatrali plemićima. Rješenjem iz 1396. godine nije se diralo u ustrojstvo komune. »Communitas civitatis Abseri« kako se naziva komuna u pomenutoj nagodbi iz 1384. godine, ostala je netaknuta. Time što u ninskom saboru nisu priznate plemićke prerogative nekim Osoranima, postavljeno je samo pitanje raznih podavanja, koja su Osorani bili dužni knezu za uživanje posjeda u osorskom distriktu. Da li su ona bila veća i drukčija od onih, koje su davali knezovima pod mletačkim okriljem, ne može se ustvrditi, jer nije poznato tko je bio u pravu pred saborom u pogledu isplate davanja, t. j. da li je knez previše tražio ili su otočani premalo davali. Presuda o tome u svom dispozitivnom dijelu uopće ne govori. Rezultat je bio u korist kneza samo u toliko, da je kraljevski vikar potvrdio donaciju sa starim klauzulama, što je simptomatično, jer položaj građana pojedinaca u stvari nije pročišćen ne samo u Osoru, nego i u ostalim dalmatinskim gradovima. Stoga je razumljivo; da je hrvatsko-ugarski kralj formirao posebnu komisiju sa zadatkom ne samo da reformira kraljevinu Dalmaciju i Hrvatsku, nego i da ustanovi prava plemića kao i svoja kraljevska prava.¹⁴⁹

148 I. Kukuljević: Jura Regni etc. Pars II. Vol. I. p. 11—13.

149 T. Smitčičlas: Codex diplomaticus, XIII. p. 86.

3. Pravo

Za vrijeme perioda u kojem je otok Osor bio infeudiran, osorska je komuna živjela po svom vlastitom pravu. Razvoj ovog prava treba gledati u ovisnosti s položajem grada prema vangradskom teritoriju te ekonomikom grada i njegovog zaleđa, s formiranjem novih etničkih odnosa u samom gradu, te s razvitkom feudalnih odnosa na otoku, imajući u vidu veću ili manju neovisnost komune kao osnovu na kojoj se je pravo razvijalo. Nakon što su Hrvati zauzeli i nastanili se na otoku Osoru, na otoku su važila dva prava: bizantsko u gradu, i hrvatsko u zaleđu. Penetracija Hrvata u grad i ekonomska simbioza grada i njegovog zaleđa dovela je do razvoja običajnog prava. Justinijanovo rimsko pravo nije više odgovaralo, ne samo s razloga što su postojala dva pravna shvaćanja na otoku, nego i stoga, što je ono bilo suviše komplicirano za primjenu u oskudnoj ekonomici grada, u kojem su živjeli ostaci Porfirogenetovih Romana, koje je gonila jedina želja da si osiguraju životni opstanak. Infiltracija hrvatskog pravnog naziranja u osorsko pravo bio je prvi stadij razvoja prava u gradu Osoru. Sve veća neovisnost grada od bizantske vlasti potpomagala je samostalni razvoj osorskog prava pod novim uvjetima, pod kojim su carske konstitucije sticale sve manji značaj. Stvarali su se pravni običaji, koji su se mogli lako primjenjivati u novo nastaloj sredini.

Sadržaj običajnog prava bio je uvjetovan ekonomikom ovog područja. Što je bio stepen ekonomskog razvoja komune viši, to se je više osjećala potreba donošenja novih pravila kao i izmjena starih. Osorska je komuna bila na vrhuncu svog blagostanja početkom XII. stoljeća. Gradski distrikt, koji se je formirao za Petra Krešimira, osiguravao je komuni nesmetani razvoj na moru. Poznato je da je pomorska trgovina donosila dalmatinskim komunama bogatstvo, a time i nagli razvoj zanatstva i trgovine u samom gradu. Sličnu sudbinu morao je doživjeti i grad Osor.

U razvijenijem ekonomskom životu morale su se osjećati praznine u sistemu nastalog običajnog prava, a isto tako, obzirom na razvoj feudalizma, potreba za usklađivanjem s novim feudalnim odnosima. Učenje pravnih škola u doba glosatora i postglosatora nije drugo nego izraz potreba, koje su nastale razvitkom ekonomskih odnosa u gradskim komunama u Italiji. Dalmatinske komune imale su sličan razvoj, a i potrebe. Tako je došlo do recepcije učenja glosatora u čitavoj Italiji, južnoj Francuskoj, Španjolskoj te u dalmatinskim gradovima. Re-

cepciji su najviše doprinijeli đaci tih škola, koji su po završetku školovanja dolazili u komune kao notari. Novo učenje odrazilo se je najprije u ispravama obzirom na formu, a onda i na sadržaj. Pravni poslovi počeli su se sklapati prema pravilima rimskog prava, sadržanog u Justinijanovom Corpus juris civilis, koji je bio osnov učenja glosatora. Proces recepcije rimskog prava nije bio nagao, nego se je postepeno razvijao stvarajući novo statutarno pravo. U Osoru nalazimo prvi puta školovanog notara, koji je završio pravni studij u Italiji, 1224. godine u osobi nekog Venture, koji se je potpisao u eshatokolu isprave kao »sacri palatii notarius.«¹⁵⁰ 1276. godine opet nalazimo takovog notara, koji se potpisuje »aulae imperiali notarius«.¹⁵¹

Nažalost, mi gotovo ne posjedujemo isprave na osnovu kojih bismo mogli pratiti razvoj isprave i prava kroz XII. i XIII. stoljeće u Osoru ili barem na Cresko-osorskom otoku. Isto tako ne posjedujemo starije redakcije statuta osorske komune, koja bi datirala iz vremena krajem XIII. ili početkom XIV. stoljeća. Sigurno je, da su Osorani dolaskom notara počeli donositi nove odredbe u formi pojedinih statuta, koje su kasnije sakupili i izdali vjerojatno najprije kao privatnu kompilaciju, a kasnije kao službenu u formi kodeksa statutarne prava. Takav se zaključak nameće iz pretpostavke da se je broj statuta ubrzo pomnožio uslijed raznih djelomičnih ili potpunih izmjena starih pravnih običaja, tako da nije bilo lako primjenjivati nove odredbe u sudovanju bez jedne kompilacije takvih odredaba. Potrebu kompilacije statuta nametala je također nužnost, da se fiksiraju dubiozni običaji, te da se izaberu od raznovrsnih običaja po istom pravnom poslu oni, koje se ima u buduće primjenjivati.

Početakom XIII. stoljeća u zavjernici feudalnog kneza spominju se samo consuetudines kao važeća pravna pravila,¹⁵² a isto tako i u zavjernici iz godine 1280,¹⁵³ što znači da je na otoku važno do kraja XIII. stoljeća isključivo običajno pravo. U zaključku mletačkog Vijeća iz 1330. godine navodi se da otočani imaju svoje statute, ali da su različiti, te se stoga određuje, po podnijetom predlogu, da se izaberu četvorica iz Osora i isto toliko iz Cresa, te po dvojica iz Lubenice i Belog, koji će u zajednici sa knezom poduzeti mjere kako bi čitav otok primjenjivao iste statute.¹⁵⁴ U ispravi o nagodbi iz 1384. godine po-

150 T. Smičiklas: Codex diplomaticus, III. p. 237.

151 Š. Ljubić: Listine I. p. 112.

152 Š. Ljubić: Listine I. p. 25.

153 Š. Ljubić: Listine I. p. 124.

154 Š. Ljubić: Listine I. p. 171.

slanici četiriju komuna sa otoka obavezuju se, da će nagodbu poštivati bez obzira na »omnibus et singulis consuetudinibus antiquis et novis ac legum consuetudinum et statutorum scriptorum vel non scriptorum«¹⁵⁵, što znači da su otočani već posjedovali komplikaciju statuta kao i one statute, koji nisu ušli u zbirku, ali koji su se primjenjivali. To je bilo doba kada se je još uvijek primjenjivalo običajno pravo u koliko nije bilo izmjenjeno novim statutarnim propisima. Redakcija jednog statuta, koji je važio za čitav otok morala je dakle uslijediti u vremenu između 1330. godine i 1384.

Nema sumnje da su u Cresko-osorskom statutu iz 1441. godine ušle mnoge statutarne odredbe donešene u toku XIV. stoljeća. Nije isključena mogućnost da neki statuti datiraju već iz kraja XIII. stoljeća, kada su počeli u Osoru djelovati izučeni notari. Mnoge odredbe Cresko-osorskog statuta, iako nisu datirane, pokazuju se kao stariji statuti sudeći prema njihovoj formi, kazuističkom načinu izlaganja i upotrebi zlatnog novca bizanaca, koji su bili u hrvatskim zemljama jedini zlatni novac u upotrebi u periodu od VII. do XIV. stoljeća.¹⁵⁶ Ako uzmemo kao neosporno starije odredbe samo one koje u svom tekstu navode bizance, možemo zaključiti, da su Osorani, prilikom stvaranja novih statuta, najviše pažnje posvetili pitanju najamnog rada pastira i radnika uopće, a zatim nekim dužnostima ribara, postolara, kožara i krznara te prodavalaca živežnih namirnica i materijala za gradnju kuća i brodova. Očito je da su prvi statuti osorske komune regulirali one odnose u društvenom životu, koji su najvažniji za ekonomsko obezbjeđenje pučanstva. Značajno je da je komuna svoje prve statute posvetila također zaštiti šuma, što se vjerojatno odnosi na osiguranje drvene građe za izgradnju brodova. Ako razmotrimo starije statute, koji reguliraju stvarna prava, nalazimo često relikte starijeg društvenog uređenja. Tako je prilikom otuđivanja nekretnine vrijedilo pravo prvokupa srodnika. Isto tako je bez pristanka komune bilo onemogućeno strancu naseliti se na području komune. Imovina člana komune, koji nije ostavio nasljednike, pripadala je komuni. Zanimljiva je činjenica, da se uopće ne spominje emfiteuza — nasljedni zakup, te zemljišni zakupi uopće. Nepoznata je *pastinatio* t. j. davanje zemlje na obradu nekome uz nagradu, ne u novcu, nego u određenom dijelu priroda. Obvezna

155 *Miscellanea* (Cop. Statut. Ausseri). Ser. II. br. 200. Državni arhiv, Rijeka.

156 Hrvatska Enciklopedija. Svezak II., Zagreb 1941. p. 645. Du Cange navodi primjere iz kojih se vidi, da su se bizanci upotrebljavali još u prvoj polovini XIV. st. (Du Cange: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Tom. I. p. 801).

prava su obrađena vrlo oskudno, većinom u vezi s pastirima, najamnim radnicima te obvezama iz delikta, što je očito da je taj dio građanskog prava bio kod Osorana relativno slabo razvijen u toku XIV. stoljeća. Nasljedno pravo nije ni jednom starijom odredbom regulirano. Iz civilnog procesa spominje se odredba o pozivu stranaka pred sud putem sudskog pečata, što je karakteristična pojava šireg područja Hrvatske, te prema tome također predstavlja ostatak starijeg običajnog prava.

Ako se saberu sve nabrojene pojedinosti, može se zaključiti da je osorsko pravo iz XIV. stoljeća bilo još uvijek u svojoj osnovi običajno pravo. Statuti su označavali u glavnom izmjene i dopune običajnog prava. Koliko god je došlo do primjene učenja pravnih škola u Bolonji, Padovi i drugdje, ipak su se održali u novim statutarnim odredbama stari pravni običaji, koji su katkada imali svoj korijen u hrvatskom pravnom shvaćanju. Naravno je da se ne smije očekivati da su u Cresko-osorskom statutu iz 1441. godine ušli svi stari statuti. Ovaj je Statut iz 1441. godine reformiran, pa je logično, da su otpale sve odredbe koje nisu bile u skladu s novim političkim stanjem, koje je nastupilo poslije 1409. godine. Nije poznato da li su se dogodile kakve temeljite promjene osorskog prava već za vrijeme vladanja hrvatsko-ugarskih kraljeva do 1409. godine, ali je sigurno da je nova vlast Mletačke republike, pošto je 1409. godine kupila čitavu Dalmaciju od hrvatsko-ugarskog kralja Ladislava za 100.000 dukata, temeljito pročistila ne samo običajno pravo, nego i statutarne odredbe.¹⁵⁷

157 Š. Ljubić: Listine, V. p. 181.

DRUGI DIO

Osorska komuna od XV. do XVIII. stoljeća

I. OPĆA RAZMATRANJA O OSORU POD MLETAČKOM DOMINACIJOM

Dugotrajna borba između hrvatsko-ugarskog kralja i Venecije završila je 1409. godine pobjedom Venecije. Dalmatinski gradovi i otoci prouzrokovali su Veneciji mnogo žrtava i novčanih izdataka, prije nego su jedan po jedan došli pod okrilje Sinjorije. Postepenim zauzimanjem dalmatinskih gradova, Mletačka je republika osigurala sebi položaj neograničenog gospodara na Jadranu. Mlečiči su odavna znali da im sigurne luke i mirni tjesnaci u Dalmaciji označuju most za prijelaz na Levant, a i otkočnu dasku za prodiranje na hrvatsko kopno. Oni su to trebali da bi svojim lađama zagarantirali slobodnu pomorsku trgovinu bez konkurencije, a svojim posjedima u Dalmaciji da osiguraju zaleđe.

Venecija je u to doba bila aristokratska trgovačka republika. Patricijat su označavali gornji trgovački slojevi, koji su razvili svoj politički značaj naročito od vremena krstaških ratova. Kao trgovačka republika, gdje je trgovački kapital prevladavao nad zanatskim, interesi vanjske pomorske trgovine nad unutrašnjim, jasno je da je Venecija morala poduzeti poslije preuzimanja dalmatinskih gradova radikalne mjere ponajprije radi uništenja trgovine tih gradova. Koliko je smetala Mletačku republiku sloboda trgovine tih gradova svjedoči preurnjena odredba Republike iz 1422. godine, kad je dozvolila gradovima izvoz trgovačke robe van Venecije samo uz uvjet, da plaćaju carinu, kao da je uvezena u Veneciju.¹⁵⁸ To je značilo u stvari zabranu izvoza

158 š. Ljubić: Listine, VIII. p. 148—149.

u druge gradove, jer su ovi morali plaćati pored carine, koja se plaćala za uvoz u određeni grad, još i carinu kao da je roba uvezena u Veneciju. Budući da je ta odredba izazvala opravdano ogorčenje, Venecija je ukinula tu odredbu iste godine,¹⁵⁹ ali ipak Republika nije odustala od svoje namjere, te pričekavši tri godine, donijela je novu odredbu, kojom je odredila, da se sva roba, koja se izvozi iz Dalmacije, ima uvoziti u Veneciju.¹⁶⁰ Poslije su uslijedile odredbe Venecije o zabrani uvoza sukna u Dalmaciju, ako nije izvezeno iz Venecije, osim u slučaju, da se plati carina u visini od 10% vrijednosti sukna,¹⁶¹ i o zabrani izvoza katrana izvan Venecije.¹⁶²

Kada je Venecija 1452. godine zabranila svaki uvoz u Dalmaciju iz Apulije i Marke,¹⁶³ gradovi su uvidjevši svoju potpunu ekonomsku propast, oštro prosvjedovali kod mletačke vlade, tako da je ova bila prisiljena donijeti novi zaključak kojim se ukida ta odredba.¹⁶⁴ Međutim, izgleda, da se taj zaključak nije poštivao, jer se 1470. godine dozvoljava Osoranima, Rabljanima i Pažanima, da dalmatinskim lađama mogu uvoziti za svoje potrebe žito iz Apulije, Marke i Abruzzija »non obstante aliqua inhibitione nostra.«¹⁶⁵ Da je važio zaključak Senata iz 1452. godine ne bi trebalo donijeti odredbu iz 1470., naglasiti da se dozvola daje bez obzira na postojeće zabrane te kasnije, godine 1507. i 1513. posebno renovirati koncesiju iz 1470. godine.¹⁶⁶

Kako se vidi, Mletačka je republika bezdušno uništavala dalmatinsku trgovinu, a time i same gradove. Ako se uzmu u obzir odredbe Venecije, kojima se zabranjivao prijevoz robe stranim brodovima, izgradnja brodova, trgovina među samim gradovima, jer se za svako putovanje trebalo ishoditi dozvolu kneza, onda je očito da su mletačke odredbe iz 1463. godine, kojom se dozvoljava Osoranima kupovati strano žito u svojim lukama,¹⁶⁷ zatim iz godine 1476., kojom su Osorani oprošteni od plaćanja carine na žito kupljeno u Markiji, Apuliji i Abbruzziju za svoje potrebe, te iz 1493. godine, kojom se potvrđuje odredba iz 1476., samo mjere da Osorani ne umru od gladi. Ove su tobožnje kon-

159 š. Ljubić: VIII. p. 190.

160 š. Ljubić: Listine IX. p. 7.

161 š. Ljubić: Listine VIII. p. 143.

162 š. Ljubić: Listine IX. p. 123.

163 š. Ljubić: Listine IX. p. 412 i 449.

164 š. Ljubić: Listine IX. p. 449.

165 Statuto di Cherso et Ossero p. 122.

166 Statuto di Cherso et Ossero p. 208 i 227.

167 Statuto di Cherso et Ossero p. 177.

cesije znak da je Mletačka republika potpuno uništila osorsku trgovinu, te da su Osorani bili sretni da su uspjeli pribaviti dozvolu kupovanja žita za svagdanji kruh. Takva je sudbina stigla i druge dalmatinske gradove osim Dubrovnika, koji se je jedini uspio održati slobodnim od mletačke dominacije. Upravo ta činjenica dala je osnov da je Dubrovnik daleko pretekao ostale gradove u Dalmaciji ne samo po svom bogatstvu, nego i kulturnim dobrima, po kojima je Dubrovnik poznat čitavom svijetu.

Uništenje trgovine bio je glavni uzrok ekonomske propasti dalmatinskih gradova. No, bilo je i drugih uzroka, koji su se pojavili pod mletačkom dominacijom.

Neposredna opasnost za mletački posjed u Dalmaciji, koja je prijetila s jedne strane od samih gradova, a s druge od hrvatsko-ugarskog kralja, koji je želio te gradove osloboditi, zatim opasnost od turske najeze i okupacije, prisilili su Mletačku republiku, da drži u gradovima i otocima stalno stajaću vojsku, a na moru brojne ratne galije. Održavanje vojske i mornarice nije padalo toliko na teret Republike, koliko samih gradova, koji su morali iz svojih prihoda i posebno nametnutih poreza pokrivati troškove. Vojne potrebe nisu iziskivale samo pokriće u novcu, nego i zapostavljanje gospodarstva. Otočani su morali često u najgore vrijeme napuštati svoja polja i vinograde, da bi vršili stražu na svom otoku ili van njega. To je značilo upropaštavanje zemljišnih plodova, a time i još veće osiromašenje a naročito zaduživanje. Povrh toga otočani su bili dužni održavati stalnu posadu na jednoj mletačkoj galiji, što također nije bilo bez težih posljedica na gospodarstvo.

Udržavanje vojske, galija, tvrđava i davanje straže na drugim mjestima pokraj uništene trgovine dovodili su pučanstvo u većem dijelu na prosjački štap, a time su uslijedile česte krađe, svađe i dugotrajne parnice. Veći dio terminacija sindika i knezova trude se iskorijeniti veoma učestale krađe na otoku. Svađe su postale svakidašnja pojava otočana. One su se javljale među srođnicima, građanima, pučanima, među Cresanima i Osoranima, Osoranima i Lošinjanima. Civilni i kriminalni procesi zauzeli su najveći broj folija kancelarskih knjiga. Otočani su se i ovdje novčano upropaštavali, jer su za svaku kancelarovu radnju ili kojeg drugog oficijala u toku sudskog postupka plaćali visoke novčane takse, pače i više nego, što su tarife dopuštale. Na kraju postupka bili su prisiljeni plaćati kaznu i sudske troškove. Obzirom da većim dijelom nisu bili u mogućnosti udovoljiti presudama, mle-

tačka im je vlast uzimala zaloge od nekretnina i pokretnina te bi ih prodavala radi pokrivanja potraživanja. Često bi se dešavalo da su otočani ostali bez novaca i bez imetka, a povrh toga još zaduženi.

Teški uslovi za život podvostručili su volju otočana da se što prije vrata pod vlast hrvatsko-ugarskog kralja. Tu težnju je poznavala Mletačka republika, te je poduzimala mjere, kako bi zatrla nastojanja otočana. Venecija je svoje ciljeve postizavala na taj način, da je s jedne strane stvarala neslogu među građanima time što je priznavala neke građane plemićima, te im davala izvjesne prerogative, a većem dijelu građana ostavila da snose teže terete, tako da je nastala borba među plemićima i pučanima za sudjelovanje u vlasti, a tu je Venecija jedan puta bila na strani jednih a drugi puta drugih, i s druge strane što je poduzimala otvorene mjere protiv hrvatstva na otoku, time što je naredila svojoj upravi u Dalmaciji, da otpuste sve vojnike, koji bi imali žene iz Dalmacije ili Hrvatske,¹⁶⁸ ili time što su gonili iz Dalmacije Franjevce Bosanskog vikarijata, za koje je dužd rekao da su »statui nostro Dalmatiae periculossissimi«¹⁶⁹ ili pak drugim mjerama u raznim oblicima (zabranom glagoljice u bratovštinskim knjigama, uvođenjem talijanskog jezika u službenim kneževim i općinskim knjigama, zabranom vršenja notarijatske službe po domaćim svećenicima, doseljivanjem Mlečana i drugih italskih stanovnika i slično).

Mletačka republika ponašala se je prema svojim posjedima u Dalmaciji kao prema područjima, koje je ona po svojoj volji iskorišćavala. Drvenu građu za svoje brodove i ratne galije uzimala je sa svih posjeda po svom nahodaenju. Svoju volju je sprovodila duždovim duka-lima, odredbama sindika i providura za Dalmaciju i terminacijama samih lokalnih knezova. Dalmatinske komune mogle su u svojoj nadležnosti samo predlagati izvjesne mjere, izmjene i dopune svojih pravnih pravila, te podnositi molbe da se pojedine njihove želje priznaju u pogledu nekih prava. Rješenja i odluke donosila je Mletačka republika putem raznih svojih Vijeća u Veneciji, koje bi dostavljali knezu na znanje i izvršenje. Komune su doduše zadržale pravo da biraju iz svoje sredine svoje ambasadore i poslanike, ali ne zato da postavljaju Vijećima i duždu u Vneciji zahtjeve kao ranije, nego molbe. Vršenje vlasti dakle iako je bilo decentralizirano, ipak je ovisilo od centralne vlasti u Veneciji. Prema tome, mletački posjedi u Dalmaciji označavali su u stvari provinciju, koja je bila podijeljena na okruge na čelu sa kne-

168 š. Ljubić: Listine VIII. p. 272.

169 š. Ljubić: Listine X. p. 420 i Statuto di Cherso et Ossero p. 168—169.

zom. U okruzima održala se je stara komunalna konstrukcija, forme starog uređenja, ali se je vršenje vlasti sprovodilo kroz te forme pod rukovodstvom predstavnika centralne mletačke vlasti u okrugu t. j. knezova. Dalmatinske komune pod novom mletačkom vlašću nisu bile dakle više samostalni nosioci vlasti u gradu nego u stvari organi vlasti Mletačke republike. Obzirom pak da je Mletačka republika imala aristokratsko uređenje, to su u komunama bili dionici vršenja vlasti plemići. Pučani su samo djelomično sudjelovali u komunalnoj upravi. Dok su komune za vrijeme prve mletačke dominacije i kasnije vladanja hrvatsko-ugarskog kralja vodile borbu s feudalcem radi očuvanja one samostalnosti, koje su komune imale u XI. stoljeću, dotle se u ovom periodu borba prenosi među plemstvom i pučanima, koji su bili isključeni od vršenja vlasti. Na Cresko-osorskom otoku distriktualci se nisu razlikovali po svojim pravima od građana pučana, nego su s njima zajedno sačinjavali »universitas popularium«.

Život komune za vrijeme druge mletačke dominacije treba dakle promatrati u izloženom smislu. Takav je bio razvoj osorske komune od 1409. godine pa do 1797. kada je propala Mletačka republika a s njom i mletačka vlast u gradu kao i staro komunalno uređenje.

II. DRŽAVNO UREĐENJE MLETAČKE REBUPLIKE S OSOBITIM OBZIROM NA OSORSKU KOMUNU KAO OSNOVNU UPRAVNU JEDINICU

Mletačka Dalmacija sačinjavala je zasebnu provinciju mletačke države. Vijeće umoljenih u Veneciji, donoseći godine 1660. zaključak o nekim pravima predstavnika vlasti za vrijeme održavanja crkvene liturgije, stavlja van snage svaki drugi zaključak, dekret i terminaciju, koji je bio do sada u upotrebi »nella Provintia di Dalmatia«, a nova odredba po tom pitanju da se ima izvršavati »per tutti i luoghi dello Stato nostro«. ¹⁷⁰

Da bi se mogla razumjeti djelatnost najnižeg organa mletačke vlasti u Osoru kao i odnos osorske komune prema pretstavniku te vlasti u Osoru t. j. knezu, potrebno je imati uvid u državno uređenje Venecije uopće, a onda u uređenje u provinciji.

¹⁷⁰ Libro terminazioni dei Provveditori e ducali (1643—1745) f. 17/25. Serija III. (Opć. ar. Cres u Drž. arhivu, Rijeka).

Na čelu Mletačke republike stajao je dužd. Njegova ovlaštenja odražuju se, uglavnom, u vanjskim insignijama vrhovnog glavarara države, a vrlo ograničeno u vladarskim pravima. Duždova prava bila su više nominalna. Dužnost mu je bila da reprezentira republiku s velikim sjajem i raskoši, a ne da faktično vlada.¹⁷¹ Dužd nije mogao ništa odlučiti, odrediti, primiti nekoga, pisati ili čitati neko pismo bez savjetnika. On je prisustvovao zasjedanjima vijeća, ali je imao samo jedan glas. Bira ga Veliko vijeće, a kontrolira u radu Malo vijeće pored Vijeća desetorice i avogadora komune. Kada dužd umre, inkvizitori vode istragu o njegovom radu.

Najviša vlast bila je podijeljena među Velikim vijećem, Malim vijećem i Vijećem desetorice.

U Velikom vijeću je usredotočena zakonodavna vlast, izbor dužda, Senata i Vijeća desetorice, te izbor svih važnih službenika.

Malo vijeće sastojalo se je od šest duždskih savjetnika s duždom na čelu. Ono rukovodi Senatom i izvršuje njegove odluke. Prošireno Malo vijeće s predstavnicima administrativnih i sudskih organa naziva se Presvijetla Sinjorija.

Vijeće desetorice vodilo je istražni postupak i suđenje za politička krivična djela kao i za teška krivična djela uopće, vodilo tajni nadzor nad duždem i inače nad svim građanima. Vijeće desetorice imalo je tako reći svoj izvršni odbor Kolegij trojice, kojih se članovi zovu državni inkvizitori. Kolegij trojice mogao je samostalno voditi istragu i izvršivati presudu.

Senat je kolegij formiran od Malog vijeća, Vijeća desetorice i Kolegija mudrih (»tre ordini di Savi«). Ovaj kolegij zove se još Vijeće umoljenih. Senat je bio u stvari arbiter političko-državnog života.

Kolegij mudrih imali su nadležnost u diplomatskim, finansijskim, vojnim, pomorskim i drugim važnim poslovima. On je pomagao dakle Senat u njegovoj nadležnosti. Osim toga »tre ordini di Savi« pripremao je diskusiju i formulaciju legislativne djelatnosti.

U zajedničkim zasjedanjima Presvijetle Sinjorije i Kolegija mudrih, pod predsjedništvom dužda, razmatrali su se poslovi koji su išli pred Senat i Vijeće desetorice.

171 Giuseppe Salvioli: Storia del diritto italiano, Milano 1927 Vol. III. p. II. p. 39.

Osim ovih tijela postojala su još kao Prokurator komune, koji su pored ostalog imali pravo protestirati protiv zakona, koji nije u suglasnosti s važećim pravom u koliko se odnosi na državno uređenje, zatim kvarancije i druga tijela.

Kvarancije su bila prvotno vijeća od četrdesetorice plemića, koji su se bavili apelacijama. Bilo je kvarancija za civil i za kriminal. Subsidijaran kvaranciji bio je Kolegij tridesetorice mudrih, koji je kasnije bio zamjenjen sa dva kolegija Dvadesetorice i Dvanaestorice. Njihove sentencije su bile definitivne. Suci kvarancije birali su se u Velikom vijeću, a ostali su na dužnosti 32 mjeseca. Svaka kvarancija imala je dvojicu »contradittori« koji su bili dužni braniti stranke protiv avogadora, koji su zastupali optužnicu. Na čelu kvarancije bili su tri »capi« i dva »vicecapi«. Capi su ulazili u Sinjoriju.¹⁷²

Organi vlasti u Veneciji imali su svoje urede-oficije, za upravu nad pojedinim poslovima. Najznačajniji su oficiji državnih prihoda, soli, ošasne imovine, uprave šuma, žita, zdravlja i drugi. U Cresko-osorskom statutu spominju se od ovih: »offitio delle Legne«, »Collegio delle Biade«, »Officium Caducarum«, »Gubernatores Introituum«. Na čelu ovih oficija nalaze se dva ili tri providura za odnosne poslove. Državnim приходima upravljaju »Gubernatores introituum«. Rukovodioci ovih oficija ne mogu samostalno odlučivati u važnim predmetima, nego postupaju prema zaključcima Vijeća umoljenih odnosno Senata, Presvijetle Sinjorije ili Vijeća desetorice. Ako Kolegij mudrih uređuje neke odnose iz djelatnosti ovih ureda, onda to čine po ovlaštenju Senata. Oficiji po svojoj funkciji odgovaraju administrativnim tajništvima po pojedinim granama uprave sa zadatkom neposredne uprave. Funkcija rukovodioca oficija — providura ne sadrži samo administrativnu nadležnost, nego i kaznenu, tako da su oni mogli i kazne izricati.

Zaključci raznih vijeća davali bi se na izvršenje putem dukala, t. j. duždevih pisama upućenih raznim adresatima, dekreta i terminacija pojedinih providura. U svim važnim predmetima izdavale su se javne isprave, proglasi i naredbe u ime dužda.

Na teritoriju čitave mletačke države, iako se je život odvijao prema partikularnim pravima, svime su u krajnjoj liniji rukovodila Vijeća u Veneciji. Ni sama partikularna prava nisu mogla steći važnost, ako se time nije složila vlast u Veneciji. Da bi osigurala stvarno

172 Giuseppe Salvioli: Op. cit. Vol. III. parte II. p. 39—41.

upravljanje svojom provincijom Dalmacije i Albanije, Venecija se je služila institucijom sindika, generalnih providura, generalnih kapetana i knezova u osnovnoj jedinici provincijske administrative podjele.

Među reformacijama Cresko-osorskog statuta, počevši od 1410. godine, često se navode odredbe mletačkih sindika i providura — *provisiones et praecepta dominorum sindicorum et provisorum*.¹⁷³ Bilo je sindika i providura za Istru, Dalmaciju i Albaniju. Obično se spominju sindici »ad partes Dalmatiae« a bilo ih je također »ad partes maritimas«, »ad partes maris« ili »intra et extra cultum.«¹⁷⁴ U svakom slučaju oni su neposredno predstavljali duždev dominij.

Bio je običaj u Mletačkom Velikom vijeću, da se tu izabiru svake četvrte ili pete godine dvojica sindika i providura, koje su slali u Istru ili Dalmaciju ili pak Albaniju,¹⁷⁵ da ispituju stanje u tim zemljama u prvom redu sigurnost mletačkog posjeda, a onda potrebe reformiranja uprave, u pogledu sticanja većih prihoda u korist fiska, i napokon da poduzmu korake kojim bi osigurali javnu sigurnost i povjerenje u mletačku upravu. Sindici i providuri imali su svoju pratnju, koju su uzdržavali, a koja se je sastojala od dva famula, jednog notara s njegovim famulom, i jednog kuhara. Za vlastito izdržavanje i za njegovu pratnju Mletačka bi republika odredila u Vijeću visinu mjesečne plaće. Sindicima bi povrh toga pripadali oni dijelovi novčanih kazni, koje bi izrekli u presudama, a koji bi inače pripadali po tim predmetima advokatorima Venecije. Izbor nije mogao pasti na osobu, koja je bila rektor, kapetan ili koji oficijal na bilo kojem mletačkom posjedu u posljednjih deset godina. Prije nego bi pošli na putovanje iz mjesta u mjesto, prmil bi pismeni napatuk, u kojem bi se detaljno odredila mjesta, koje treba obići, zatim na što se mora pripaziti i koja ovlaštenja posjeduje na putovanju. Napatuk se zvao »commissio«.

Iz instrukcije, koju je dao mletački dužd 1447. godine sindicima »intra cultum«,¹⁷⁶ vidi se da su sindici i providuri imali veoma široka ovlaštenja. Prvi korak koji su morali učiniti, kad su stigli u jedno označeno mjesto, bio je da su morali primiti službeni izvještaj kneza, koji stoji na čelu tog mjesta. Potom, ako im se činilo probitačnim, mogli su javno oglasiti da se mogu njima potužiti svi oni koji to žele radi bezakonja, povreda, nasilja i drugog protiv knezu ili mletačkim oficijalima,

173 Statuto di Cherso et Ossero p. 106.

174 Š. Ljubić: *Commissions et relations venete*. II. p. 2—4.

175 Pod Albanijom se smatrao teritorij Boke Kotorske.

176 Pod »intra cultum« podrazumjevala su se mjesta u Dalmaciji, Hrvatskoj i Albaniji do Drača.

koji su u mjestu službovali u posljednjih deset godina. Sindici su morali postaviti rok u kojem su primáli tužbe, svjedoke, dokaze i protuodgovore. Prilikom primanja tužbi sindici su bili dužni sve upisati u svoje knjige održavajući onaj postupak, koji se je upotrebljavao kod tužbi od strane advokatora u Veneciji. Sve ono što će ispitati i učiniti, dužni su sindici uredno donijeti na svom povratku u Veneciju. Postupak po tužbama mora biti završen u roku od 18 mjeseci, iza kako su se povratili u Veneciju.

Ako se nađe da je neki knez ili oficijal u nečem pogriješio a svoju je službu završio u mjestu, te ostao u onom kraju, sindici su dužni da takvog kneza ili oficijala pismeno opomenu s eventualnom kaznenom sankcijom da mora poslati u Veneciju svog legitimnog prokuratora u slučaju da ne bi htio otići da brani svoja prava. U nalogu sindici su morali označiti optuženom knezu rok kao i točke zbog kojih mora odgo-varati. Rok se ne može produžiti, osim u slučaju da se radi o tužbama za koje je nadležan samo dužd.

Ako se dogodi da je taj knez ili oficijal učinio teži delikt, pa je opravdana sumnja, da se ne će pokoriti nalogu sindika, ovi ga mogu uhititi i na silu otpremi u Veneciju, ako se je time složio novi knez u tom mjestu. Ako se jedan od sindika ne bi s time mogao složiti, jer je u srodstvu s ovim knezom ili oficijalom, onda će se drugi sindik posavjetovati sa knezom toga mejsta, pa ako se budu složili, mogu tako okrivljenog kneza ili oficijala i protiv volje drugog sindika uhititi i otpremi u Veneciju. Ovo ovlaštenje odnosi se i za slučaj da se knez nalazio upravo na dužnosti.

Sindici su dužni ispitati, također da li su štete i prevare učinjene od strane kneza, oficijala i drugih osoba, te ako jesu, bili su ovlašteni postupiti.

Sindici ne mogu za vrijeme od 18 mjeseci poslije povratka u Veneciju biti birani u bilo koju vlast, oficij ili beneficij u samoj Veneciji i uopće na mletačkom teritoriju. Ako pak završe sve poslove svog sindikata i prije 18 mjeseci, u tom slučaju pomenuta zabrana se ne primjenjuje. Ako sindici ne završe poslove niti za vrijeme od 18 mjeseci, u tom slučaju se nezavršeni predmeti predavaju drugom radi dovršenja.

Sindici i providuri su dužni, pod prijetnjom kazne, predati advokatorima Venecije jednu kopiju potpisanu i pečaćenu u kojoj će biti navedene sve intromisije, tužbe, svjedočanstva, zaključci i drugi akti i pisma, koje su sindici izdali. Sindici su bili dužni predati jednu kopiju u roku od 15 dana prije nego ih pročitaju u svom izvještaju pred

Vijećem. Drugu kopiju mogli su čuvati kod sebe. Ako sindici ne bi svojoj dužnosti udovoljili kopiju je trebao predati notar sindika pod prijetnjom kazne gubitka prava na mletački notarijat. Kad god budu sindici htjeli neku intromisiju, koju su učinili za vrijeme svog sindikata, predložiti u Vijeću, dužni su prethodno uporediti taj prijedlog od riječi do riječi sa kopijom, koju su predali advokatorima. Sindici ne mogu po svom ovlaštenju nikoga osloboditi od izvršenja zaključka, koji je donesen za vrijeme sindikata, nego su dužni takav prijedlog predložiti na glasanje u Vijeću umoljenih ili četrdesetorice.

U svakom mjestu, gdje su sindici izvršili svoju funkciju, moraju ostaviti knezu jednu kopiju pisama, tužbi i svih drugih akata, koje su sindici u tom mjestu izvršili. Kopija mora biti pečaćena s pečatom sindika. Knez je dužan, odmah po odlasku sindika, pomenutu kopiju poslati prvim brodom u Veneciju.

Sindici imaju, osim toga, ovlaštenje voditi istragu, ispitivati i provjeriti, po potrebi i inkvizitorskim putem, sva svjedočanstva, tužbe i pisma protiv sviju, koji se učine sindicima sumnjivim da su nepravilno upravljali ili uzeli novac i imovinu komune. Ako se dokaže, da su ti sumnjivci krivi, sindici ih mogu osuditi i natjerati da vrate sve ono što su bespravno uzeli, time da upotrebe postupak, koji je inače uobičajen u Veneciji, ako se radi o sličnom slučaju, s pravom na sve dohotke, koji iz tog postupka proističu.

Ako u toku sudskog postupka sindicima bude ustrebala pomoć u notarima ili u čem drugom, dužni su narediti knezovima okolnih mjesta da im u tom pomognu.

Osuđeni imaju pravo žalbe protiv presude donesene od sindika, i to na one instancije, koje su inače ovlaštene u Veneciji, da riješavaju apelacije. U koliko se bude ustanovilo da su sindici donijeli krivu presudu, dužni su sve nadoknaditi.

Da bi sindici imali jasniju predodžbu o vladanju kneza i oficijala, dužni su pozvati i ispitati pojedinačno o tome do 12 ljudi iz tog mjesta, a ako je potrebno i više. Ispitani su se morali prethodno zakleti, da će reći sve što znaju ili što su čuli da je knez ili oficijal učinio protiv interesa Mletačke republike ili prava pojedinaca.

Sindici su se mogli služiti svojim proklamacijama za pozive radi krađa, te poduzeti i druge mjere kako bi saznali istinu. Oni su bili dužni upozoriti one koji polažu prisegu, da će biti strogo kažnjeni, ako se ikada dozna da su se krivo zakleli. Kazne su bile mnogo teže nego li u redovitom postupku pred sudom.

Sindici, iako imaju ovlaštenje koje je važiilo za sve slučajeve i protiv svakom, koji je u roku od deset godina unatrag bio u kakvoj funkciji u određenom mjestu, ipak nemaju pravo da se upliću u one procese, koje su već započeli advokatori u Veneciji. Stoga su bili dužni advokatori komune u Veneciji obavijestiti na vrijeme sindike o takvim procesima.

Obzirom da su sindici ujedno i providuri, to su se oni morali brinuti i za sve ono što im se bude činilo da je korisno i nužno na probitak i očuvanje mjesta, gdje budu vršili svoju funkciju sindika. U tom smislu morali su se obraćati na kneza u mjestu da im dade u tom pogledu korisne napomene i svoje mišljenje. Knezovi su bili dužni dati svoje prijedloge pismeno, a sindici predati nadležnim organima u Veneciji. Po završenom putu sindicima je bilo dozvoljeno u roku od šest mjeseci doći u Vijeće umoljenih, te tamo predložiti i savjetovati sve što bi bilo potrebno u tom pogledu.

Naročito se nalaže sindicima da vode brigu i kontrolu u mjestima obzirom na monopol soli te svih drugih prihoda Mletačke republike. U slučaju zloupotrebe mogu povesti postupak kao i protiv drugim delikventima. Sindici moraju u svakom mjestu posebno ustanoviti koliko Republika posjeduje u tom mjestu prihoda i rashoda, zatim kako bi se prihodi mogli povećati, a rashodi smanjiti, te napokon koliko treba potrošiti za sigurnost svakog mletačkog posjeda.

Isto tako, sindici odnosno providuri morali su posebnu pažnju posvetiti osiguranju municije, te u koliko su knezovi u čemu krivi da je količina bespotrebno umanjena, da protiv ovih postupe čim se povrate u Veneciju.

Kada budu pregledavali posade, koje je platila Mletačka republika, sindici su dužni sve suvišne otpustiti, osim onih, koji primaju plaću od Venecije per gratiam, a ako koji ne valja, da ga zamjene dobrim i odgovarajućim čovjekom.

Sindici su napokon dužni kao providuri da se brinu o tome da dužnici Venecije isplate svoje dugove. Stoga su dužni u mjestu, gdje takovih ima, izdati proklamaciju, kojom se daje rok, koji treba biti toliki koliko iznosi boravak sindika u mjestu, u kojem se roku dužnici imaju pozvati da vrate dužne sume bez kazne, a ako ne isplate u roku, onda su dužni sindicima isplatiti pored glavnice kaznu od dva solda na libru, koji pripadaju sindicima. Ako su dužnici umrli, a postoji njihova imovina, tada treba dug naplatiti na isti način.

Sindici su imali pravo da riješavaju u drugoj instanciji sve žalbe na civilne sentencije, koje je donio knez, ako vrijednost spora ne prelazi 20 dukata. Konačnu presudu mogu donijeti samo u slučaju, ako se oba sindika slože o dispozitivu presude i ako žalba nije već na rješavanju u Veneciji.

Konačno, sindici su mogli postupiti i protiv sindika za ista mjesta koji su prije bili, ali ne duže od 10 godina unatrag.¹⁷⁷

Po završenom putovanju sindici su podnosili Mletačkoj republici iscrpan izvještaj, koji se nazivao »relatio«. Najstariji izvještaj, koji se sačuvao, datira iz 1525. godine.¹⁷⁸ On započinje s crtanjem stanja na Cresko-osorskom otoku.

Iako je mletački Senat odlučio da se svake četvrte ili pete godine pošalju sindici u dalmatinsku provinciju, to se ipak nije redovito izvršavalo. 1473. godine Vijeće umoljenih u Veneciji ustanovljuje, da je prošlo već 14 godina otkako sindici nisu izabrani, a tako isto 1497. godine, da je mnogo godina prošlo, a da nisu poslani sindici u Dalmaciju.¹⁷⁹ Može se ipak ustvrditi, da se je Mletačka republika služila sindicima povremeno kroz XV. i XVI. stoljeće. Posljednji sindici spominju se iz 1595. godine.¹⁸⁰ Bila su doduše 1623. godine izabrani dvojica sindika, ali izgleda da nisu uopće nastupili svoju dužnost.

Među reformacijama Cresko-osorskog statuta često se navode terminacije sindika. Jedna od najstarijih je ona iz 1439. godine, iz koje se vidi da su osorski knezovi samovoljno uveli mnoge novotarije na štetu komune (rušili su stabla u šumskim zabranama, zabranjivali ribolov, miješali se u izbor podžupa, i slično). Obzirom na to, sindici su osudili takovo kneževo vladanje, te donijeli odredbe koje su poštivale stara prava Cresana i Osorana.¹⁸¹ U kasnijim naredbama sindika rješavala su se pitanja fontika, općinskih zemlji, prava pučana, zakupnih ugovora, tarife na kancelarova akta, pitanje censusa, daća i drugo. U posljednjoj terminaciji od 1595. godine sindici su odredili da kancelari i podkancelari, njihovi pomoćnici i drugi kneževi oficijali, ne mogu ostati u službi u istom gradu kroz 2 godine iza kako im je završila ranija služba, te su ujedno zabranili knezovima da oslobađaju osobe od personalnih i realnih tereta.¹⁸²

177 š. Ljubić: *Listine IX.* p. 258—264.

178 š. Ljubić: *Commissiones et relationes Venetae. II.* p. 9—34.

179 š. Ljubić: *Commissiones et relationes Venetae II.* p. 2 i 5.

180 š. Ljubić: *Commissiones et relationes Venetae II.* p. 8.

181 *Statuto di Cherso et Ossero* p. 106—109.

182 *Statuto di Cherso et Ossero* p. 326.

Obzirom da je mletačka uprava sve više gubila na ugledu zbog loših knezova i njihovih oficijala, Republika je 1688. godine izabrala trojicu inkvizitora, koji su imali ovlaštenja slična sindicima. No, funkcija inkvizitora nije mogla doći do izražaja, jer se nije održao običaj njihovog biranja, pa je korumpiranost uprave došla u najjači zahvat. Tek 1748. godine ponovno su izabrana tri inkvizitora,¹⁸³ ali oni nisu mogli više popraviti niti upravu a ni ekonomsko stanje, koje je okarakterizirano kao krajnje siromašno.

Povremenu funkciju sindika početkom XVII. stoljeća zamjeni na teritoriju Dalmacije i Mletačke Albanije stalni generalni providur. U svojim naredbama on se naziva: »per la Serenissima Republica di Venetia Provveditor General di Dalmatia et Albania«.

Republika je katkada funkciju sindika povjeravala samo jednom čovjeku. Do 1617. godine izgleda da generalni providuri nisu bili stalna institucija u dalmatinskoj provinciji. U vrelima se prvi puta spominje generalni providur 1512. godine, koji je imao ovlaštenja sindika,¹⁸⁴ a poslije 1583. godine, 1590., 1593., 1600 i dalje gotovo redovito.

Generalni providuri razlikovali su se po svojoj funkciji od sindika time što je funkcija generalnog providura bila stalna, sa svojim sjedištem, te što generalni providur nije imao svoga kolegu, nego je sam upravljao, i što je generalni providur bio stalni glavar provincije. Osim toga sindici su donosili svoje odluke u većim i važnijim predmetima u vijeću, u koje je ušao knez onog mjesta, koje su pregledavali, a generalni providur je sam donosio svoje naredbe. U najvažnijim slučajevima, kao i u slučaju žalbe na odluku generalnog providura, konačno je odlučivao mletački Senat.¹⁸⁵

Providurove naredbe mogu biti opće za cijeli teritorij Dalmacije i Albanije, a mogu se odnositi samo na jednu ili više komuna. Njegova se nadležnost proteže na sva pitanja sudstva, uprave, javne sigurnosti. Njegova se funkcija naziva »Generalato«.¹⁸⁶

U XVII. stoljeću generalni providuri mijenjali su se svake druge godine, a u XVIII. svake treće godine. Iako su imali sjedište u Zadru, gdje je bilo također sjedište fiskalne komore, generalni providuri često

183 š. Ljubić: *Commissiones et relationes Venetae* II. p. 9.

184 š. Ljubić: *Commissiones et relationes Venetae* II. p. 5.

185 Dr. K. Kadlec: *Statut i reformacije otoka Brača sa zakonima, povlasticama i listovima duždeva za bračku općinu.* (Monum. hist. — jur. Slav. Merid. Vol. XI. ZGB. 1926.) p. 187.

186 *Libro Terminazioni dei Provveditori e Ducali* (1643.—1745.) f. 1 v. Ser. III. (Opć. arhiv Cresa, Državni arhiv, Rijeka).

su bili na putu po provinciji, gdje su vršili službu sličnu prije sindicima. U jednoj terminaciji generalnog providura iz 1642. godine podvlači se, da je Mletačka republika povjerila generalnom providuru sve poslove, koji se odnose na podložnike u podređenim gradovima, pače i primjenu svih odgovarajućih sredstava, koja su shodna na osnovu inkvizicije i tajnih prijava protiv svih javnih predstavnika, službenika i drugih nosioca državnih funkcija, te da mu ta vlast pripada »con autorità, che tenemo del Generalato nostro«. ¹⁸⁷

Rad generalnih providura bio je u XVIII. stoljeću također kontroliran od strane Mletačke republike putem specijalno izabranih inkvizitora. Generalni providuri su bili dužni povremeno slati u Veneciju izvještaje Senatu, koje su pripremali službenici u njegovom uredu. Na čelu ureda bio je tajnik generalnog providura. Glavna briga generalnog providura sastojala se je u vođenju brige nad evidencijom o državnoj imovini, bez obzira da li se to radilo o nekretninama ili o raznim oblicima prihoda. Generalni providur je osiguravao pravnu sigurnost i vodio brigu oko osiguranja mletačkog posjeda od neprijatelja.

Generalni providur je bio viša žalbena instancija u sudskom postupku, a moglo je je od njega prizivati na veliko sudište u Veneciji.

Prve tragove djelatnosti generalnih providura nalazimo upravo među reformacijama Cresko-osorskog statuta. Prilikom svog boravka u Krku 1512. godine generalni providur Sebastian Justinianus izdao je na molbu Cresana i Osorana terminaciju, kojom daje ovlaštenje svakoj osobi, da može nekažnjivo obračunati sa svakim razbojnikom, koji je prognan i osuđen. ¹⁸⁸ Iz druge njegove terminacije iz iste godine, saznajemo, da je generalni providur za Dalmaciju donio neke odredbe o poštivanju pravila Cresko-osorskog statuta u vezi sa zaštitom prihoda komune. ¹⁸⁹ U Statutu su citirane i druge terminacije generalnih providura tako iz godine 1589., 1590., 1593., 1600., 1602., 1608., 1609. i 1637. godine. Predmet im je također u glavnom zaštita komune od samovolje kneza i njegovih oficijala naročito radi zaštite općinske imovine. Riješavana su također i druga pitanja oko administracije fontika, isplate novca Zadru za održavanje konjice u Dalmaciji, notara i njegove službe, kancelarovih prihoda i drugo. U Osorskom općinskom arhivu nije sačuvana knjiga terminacija i dukala kneževe kancelarije u Osoru. Ima tek jedna

187 Ibidem.

188 Statuto di Cherso et Ossero p. 207.

189 Statuto di Cherso et Ossero p. 202—205.

terminacija iz 1617. godine, koja poduzima mjere da stoka ne uništava vinograde, vrtove i posijana polja u neposrednoj okolini Osora »nella villa di Neresine«. ¹⁹⁰ U Creskom općinskom arhivu sačuvana je knjiga terminacija generalnih providura za razdoblje od 1643. do 1745. godine. 1642. godine je naime generalni providur Grimani odredio, da se uvede odmah knjiga, u koju će se upisati sve odluke mletačkog Senata i generalnih providura. ¹⁹¹ Ova je knjiga dragocjena kao i sam Statut, jer sadrži zapravo sve reformacije Statuta poslije 1640. godine, i razjašnjenja u pogledu uređenja komune i njenog odnosa prema knezu i višim mletačkim magistratima.

Za vrijeme dok u Dalmaciji nisu boravili ni sindici ni generalni providuri, često su »generalni kapetani mora« vršili funkciju civilnog upravitelja. Tako je u to vrijeme počivala u rukama generalnih kapetana i civilna i vojna vlast. 1543. godine generalni kapetan Tiepolo oslobodio je Cresane od plaćanja tridesetnice na uvoznu i izvoznu trgovačku robu za vrijeme od osam dana prilikom proslave blagdana Gospe Sniježne. ¹⁹² Iste godine, Tiepolo određuje da se kradljivci kažnjavaju u mjestu počinjenog delikta, pa strogo naređuje, da su svi rektori dužni izručiti kradljivca onom magistratu pod čiju jurisdikciju spada mjesto počinjenog delikta. ¹⁹³ 1565. godine generalni kapetan Mihajlo Marchio daje licenciju cresko-osorskom knezu, da popravi zgradu svoje rezidencije u Cresu na teret novca, koji pripada Presvijetloj Sinjoriji. ¹⁹⁴ Kako se vidi generalni kapetani mogli su izdavati terminacije poput generalnih providura. Treba istaknuti, da su se one isto tako mogle abrogirati od Senata ili drugih Vijeća kao i terminacije generalnih providura. 1626. godine Vijeće umoljenih u Veneciji donosi zaključak, da se terminacija Bemba, bivšeg generalnog kapetana iz 1606. godine, mijenja u nekim odredbama u pogledu novčane kazne. ¹⁹⁵

Dešavalo se je da su generalni providuri Dalmacije i Albanije imali nadležnost i generalnog kapetana mora. Filip Pasqualigo navodi u svojoj terminaciji o novčanim kaznama, izdanoj na galiji u pirsanskoj luci, 1613. godine, da je on »procurator di S. Marco per la

el. Or...
¹⁹⁰ Litterae magistratuuum superiorum. Serija II. br. 1. Državni arhiv, Rijeka.

¹⁹¹ Libro terminazioni dei Provv. etc. f. l.

¹⁹² Statuto di Cherso et Ossero p. 266.

¹⁹³ Statuto di Cherso et Ossero p. 267.

¹⁹⁴ Statuto di Cherso et Ossero p. 275.

¹⁹⁵ Dr. K. Kadlec: Statut i reformacije otoka Brača. p. 176.

Serenissima Signoria di Venetia etc. Provveditor General in Dalmatia et Albania, con autorità di capitano general da mar per tutto il golfo.¹⁹⁶

Uvođenjem stalnih generalnih providura u Dalmaciji funkcija se generalnih kapetana po građanskim poslovima više ne javlja. U knjizi terminacija generalnih providura kneževe kancelarije u Cresu nema ni jedne terminacije generalnih kapetana mora za razdoblje od 1642. do 1745. godine.

Ocrtavši, dakle, više vlasti i magistrature na području mletačke Dalmacije trebalo bi podvući još da su svi dukali, terminacije i dekreti, koji se odnose na pojedine gradove i otoke Dalmacije adresirani radi izvršenja lokalnim knezovima, kao osnovnoj jedinici u hijerarhiji mletačke vlasti.

III. MLETAČKA UPRAVA NA OTOKU

1. Knez

1409. godine cresko-osorska kneževina bude ukinuta, a Cresko-osorski otok postaje posebna administrativna jedinica Mletačke države. Na čelu te jedinice stoji knez. 21. VIII. 1409. godine mletački dužd obavještuje svoje namjesnike u Cresu i Osoru te Vijeće u Cresu i Osoru, da je Mletačka republika preuzela Cresko-osorski otok, time da ga drži i posjeduje za sebe, te da vlada i upravlja otočanima kao svojim podložnicima. Ujedno izvještuje Cresane i Osorane, da će ubrzo poslati na otok svoga rektora, koji će vladati i upravljati otokom i otočanima u ime Mletačke republike, te ovima ministrirati »ius et iustitiam«.¹⁹⁷

13. XII. 1409. godine mletački je Senat donio zaključak, da se treba birati jedan knez Osora u Velikom Vijeću Venecije da bi upravljao otokom dvije godine odnosno tako dugo dok ne dođe drugi izabrani knez. Tom prilikom se ujedno određuje kneževa godišnja plaća u iznosu od 300 dukata. Knez je dužan povesti sa sobom svoju pratnju, koja se sastoji od četvero ljudi među kojima se najviše ističe notar. Notaru pripada također godišnja plaća. Knez je dužan poslije svog izbora odgovoriti u roku od tri dana, da li prima dužnost, a ako je pri-

196 Ibidem.

197 Statuto di Cherso et Ossero p. 104.

hvatio izbor, dužan je u roku od mjesec dana otputovati na Creskosorski otok. Prije svog odlaska na otok primiti će instrukcije — commissio — po kojim je dužan vladati otokom u ime Mletačke republike. Naputak sastavlja kolegij sastavljen od dužda, njegovih vijećnika, Mudrih i drugih, te onih za pitanja mora.¹⁹⁸

1410. godine mletački je Senat donio dopunski zaključak, kojim se Cresanima i Osoranima dozvoljava da mogu izabrati ovog puta i u buduće dvojicu vijećnika među plemićima ovih mjesta, koji će sjediti zajedno s mletačkim knezom i slušati s njim parnice. Pri donošenju presude u civilnom procesu dvojica vijećnika imaju pravo dati svoje mišljenje, ali ako se ona protive mišljenju kneza, ne moraju se uzeti u obzir, jer će u takvom slučaju knez sam odlučiti i donijeti presudu prema svom nahođenju. U kriminalnom pak procesu vijećnici ne uživaju nikakovo pravo, jer u ovom knez ima isključivo pravo voditi i završiti proces. U toku postupka knez i vijećnici dužni su pridržavati se statuta i pravnih običaja tih mjesta, pod uvjetom, da nisu u protivnosti sa interesima Mletačke republike.¹⁹⁹

Senat dakle ovlašćuje kneza »facere ius et iustitiam in civilibus et criminalibus«, ali samo na osnovu statuta. U tom poslu pomažu kneza njegovi savjetnici, suci komune, savjetom, i notar odnosno kancelar vođenjem administracije, koja je nužna za odvijanje kneževog rada.

Knez i njegovi savjetnici predstavljaju mletačku vlast na otoku »Rezimento«, a kancelar je, u današnjem smislu, tajnik Rezimenta, koji registrira rad Rezimenta. Stoga se kaže u Statutu »Zudesi in la entrada del suo Rezimento«,²⁰⁰ ili da suci predstavljaju osobu kneza i »in parte supplisseno al governo«²⁰¹ ili da će na molbu otočana »per el Rezimento sarà scritto« drugom knezu radi dugovanja,²⁰² ili »cadaun Rettore nel partire del suo Rezimento« da mora ponijeti sa sobom u Veneciju kopiju računa svih izvršenih troškova,²⁰³ ili pak da knez zabranjuje »per honor del Rezimento suo« dirati »libri delli Magnifici Rettori« koji se čuvaju u kancelariji u Cresu i Osoru.²⁰⁴ Knez izdaje odredbu »coll'Auttorità del Reggimento Nostro,« da se osnuje knjiga u koju će deputati puka upisivati sve svoje izdatke.²⁰⁵

198 š. Ljubić: Listine VI. p. 44.

199 š. Ljubić: Listine VI. p. 76.

200 Statuto di Cherso et Ossero p. 20.

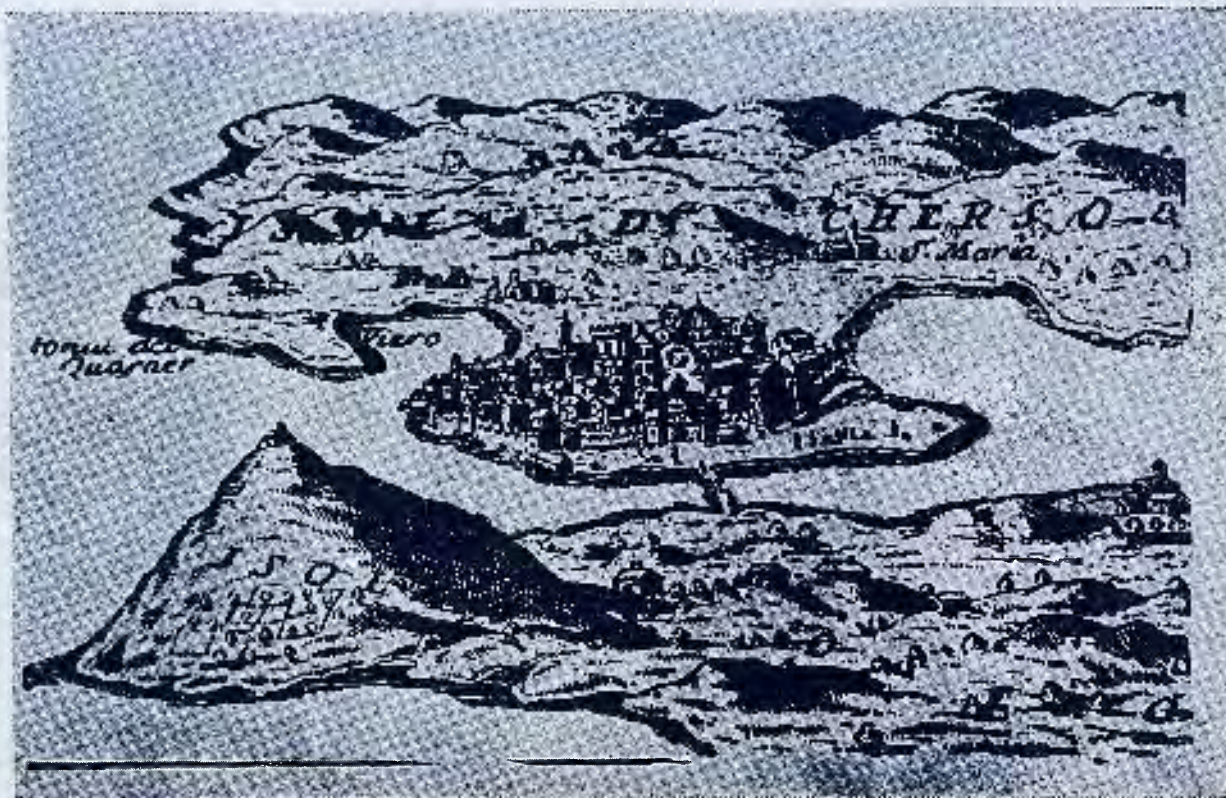
201 Statuto di Cherso ex Ossero p. 197.

202 Statuto di Cherso et Ossero p. 7.

203 Statuto di Cherso et Ossero p. 126.

204 Statuto di Cherso et Ossero p. 124.

205 Libro termin. dei Prov. etc. f. 90 Državni arhiv, Rijeka.

Sl. 1. — Osor na otoku Cresu i dio Lošinja s kojim ga vezuje most, prema crtežu talijanskog gravera Coronelli-a iz XVII. st.

U vrelima se često naziv »Rezimento« zamjenjuje s nazivom »la Corte«,²⁰⁶ a u XVIII. stoljeću i s nazivom »Tribunale« za slučaj da se govori o pravosudnoj funkciji vlasti. 1749. godine knez nalaže osorskim sucima da pozovu žaljitelja na presudu kako bi se mogao javiti u roku knezu u Cresu »inanti Noi et Tribunal Nostro«. ²⁰⁷ Najčešće se ipak upotrebljava »Rezimento« za označivanje vladanja. Katkada se umjesto pomenutih naziva izričito navodi »Misier lo Conte con i Zudesi«. ²⁰⁸

Iako se Rezimentu izričito pripisuju Statutom mnoga prava kao pravo određivanja, koji će se propisi primjeniti prema strancima, ²⁰⁹ pravo pismenog saobraćaja sa drugim knezovima, ²¹⁰ te razna prava u parničnom postupku, ipak Rezimento predstavlja u stvari samo knez. To je razumljivo, ako se uzme u obzir da su suci komune zapravo samo njegovi savjetnici. Oni polažu zakletvu poslušnosti knezu »obedientia a Misier Conte«. ²¹¹ Suci su dužni kneza obavještavati o svemu i u pogledu sudstva i uprave. Tako moraju izvjestiti kneza o učinjenim pozivima stranaka na sud, o toku parnice, o novčanim kaznama, o stridama za instrumente, o vremenu izbora sudaca i oficijala u Vijeću, o predavanju dužnosti požupa u bratovštinama i požupijama novo izabranim požupima, o privilegijama, koncesijama i statutarnim odredbama komune, o oštećivanju šuma, o potrebama donošenja kneževih terminacija i proklama po raznim upravnim pitanjima i drugo. To je shvatljivo analizirajući odredbu Senata da je jedino knez nadležan u stvari »facere ius et iustitiam«.

Pod »facere ius« podrazumjeva se pravo kneza da donosi naredbe u formi terminacija i proklama, kojima se nalaže svim otočanima bez obzira na položaj u komuni, da postupe na način kako je naredeno ili da ne postupe kako im je zabranjeno. Često se terminacijama i javnim proglasima određuje kazna za prekršitelje naredbe. Terminacije i proklami obično imaju svoj osnov u nekoj statutarnoj odredbi, ili terminaciji generalnog providura ili dukalu. Terminacije se obično daju pret-

206 Statuto di Cherso et Ossero p. 32, 35, 39, 41, 42, 93.

207 Litterae publicae comitum Ausseri. Serija II. br. 3 od 10. VI. 1749. Državni arhiv. Rijeka.

208 Statuto di Cherso et Ossero p. 4.

209 Statuto di Cherso et Ossero p. 6.

210 Statuto di Cherso et Ossero p. 7.

211 Statuto di Cherso et Ossero p. 24.

hodno na odobrenje Mletačkoj republici.²¹² Kaznena sankcija u terminacijama ne može biti ni u cjelini ni djelomično u korist kneza, osim ako to odobri mletačka Sinjorija.²¹³

Prva poznata nam proklamacija kneza datira iz 1478. godine, a predmet joj je tridesetnica, daća na trgovačku robu.²¹⁴ Iz iste godine datira proklam o čuvanju kneževih knjiga u kancelariji. Knezovi se služe često proklamima, tako da nema gotovo kneza, koji nije izdao kakovu proklamaciju.

Prva poznata nam terminacija datira iz 1480. godine, kojom se zabranjuje otočanima držati više od dvije svinje po kućanstvu, jer da čine velike štete poljima i vinogradima.²¹⁵ Dok se proklami javljaju sve do pada mletačke vlasti, terminacije se u XVIII. stoljeću vrlo rijetko javljaju. Među posljednje terminacije spada svakako t. zv. Terminacija Pasqualigo iz 1700. godine, koja donosi odredbe o administraciji prihoda požupija i bratovština.²¹⁶

Pored terminacija i proklama knezovi izdaju mandate. Mandati nemaju opći značaj, nego se odnose na jedan predmet, a obično su upućivani sucima radi izvršenja izvjesnog zadatka (da se sazove Vijeće, da se izda proklam, da se javno oglase terminacije ili dukali, da se kneza o nečemu obavijesti, da se dostavi knezu presuda sa svim ispisima o toku parnice ili kriminalnog procesa i slično).

Terminacije, proklami i mandati kneza zovu se zajednički »Lettere del Rezimento« odnospog kneza. Mnoge terminacije i proklami ušli su u reformacije statuta (do 1640. godine), a poslije 1640. godine u posebnu knjigu »Libro Terminazioni dei Provveditori e Ducali (do 1745. godine). Originali se čuvaju u zbirci kneževih javnih pisama, a prepisi su obilgatno unešeni u volume kneževe kancelarije u Osoru radi registracije i primjene.

Pod »facere ius« podrazumjeva se još pravo kneza da određuje sve ono na što je ovlašten na osnovu statutarnih propisa, terminacija generalnih providura, duždevih dukala odnosno zaključaka Presvijetle Sinjorije, Senata, Vijeća desetorice, te raznih oficija u Veneciji, kojima je povjerena vrhovna administracija državnim приходima, šumama, zdravstvom i drugim granama uprave. Tako je knez ovlašten sazvati

212 Statuto di Cherso et Ossero p. 298 i Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 64/134 Državni arhiv, Rijeka.

213 Statuto di Cherso et Ossero p. 135 i 230.

214 Statuto di Cherso et Ossero p. 117.

215 Statuto di Cherso et Ossero p. 125.

216 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 64/134 do 143. Drž. arhiv, Rijeka.

Vijeće,²¹⁷ mijenjati prijedloge koji se daju na glasanje u Vijeću,²¹⁸ primati zakletve sudaca, vijećnika i oficijala, odrediti zakletvu izbornicima, koji predlažu Vijeću radi glasanja osobe za pojedine oficije,²¹⁹ smanjiti kontumacije oficijala komune, ili pače ukinuti,²²⁰ sređivati odnose kamerlengata i fontika,²²¹ odrediti osobu koja će čuvati ključeve blagajne u kamerlengovoj odsutnosti,²²² vršiti utjecaj na izbor pučana kao članova Vijeća,²²³ davati dozvolu pučanima da izaberu svoje poslanike određene za Veneciju,²²⁴ odrediti mjere za vršenje notarijatske službe,²²⁵ i druga ovlaštenja, koja se odnose na samo ustrojstvo osorske komune.

Pored ovih prava knez je uživao i razna druga, kao pravo izdavanja dozvole iseljenja sa otoka,²²⁶ dozvolu za obradu općinskih zemlji,²²⁷ proklamom uredovati radi osiguranja nesmetanog uživanja posjeda,²²⁸ davati dozvolu za izvoz žita i meljavu žita,²²⁹ za preprodaju žita,²³⁰ za odnošenje ribe sa tržišta kući, ako ju vlasnik nije mogao prodati,²³¹ za sječū šume u određenim šumskim rejonima,²³² za građevinsku djelatnost,²³³ i drugo.

Kneževa upravna djelatnost svodi se također na pravo općeg nadzora, ne samo otočana, nego i pojedinih tijela komune, kao Vijeća i kamerlengata. Posebnu brigu posvećivao je požupijama i bratovštinama, a naročito upravi njihove imovine, te je bio dužan, a time je imao i pravo neposrednog uvida u poslovanje njihovo.²³⁴

Na kraju, knez je bio odgovoran za javni red i sigurnost na otoku, te je imao pravo poduzimati mjere za njihovo osiguranje. Za cijelo mletačko vladanje knez je često morao uredovati protiv razbojnika i kradljivaca, pa je izdao nekoliko terminacija, budući da su se kradljivci i

217 Statuto di Cherso et Ossero p. 214.

218 Statuto di Cherso et Ossero p. 212.

219 Statuto di Cherso et Ossero p. 24 i 25.

220 Libro Terminazioni dei Provveditori f. 99/119-3. Državni arhiv, Rijeka.

221 Statuto di Cherso et Ossero p. 268.

222 Statuto di Cherso et Ossero p. 77.

223 Ibidem.

224 Statuto di Cherso et Ossero p. 245.

225 Statuto di Cherso et Ossero p. 349.

226 Statuto di Cherso et Ossero p. 50.

227 Statuto di Cherso et Ossero p. 216.

228 Litterae publicae comitum Ausseri. Serija II. br. 3 od 23. VIII. 1745. Državni arhiv, Rijeka.

229 Statuto di Cherso et Ossero p. 46.

230 Statuto di Cherso et Ossero p. 44.

231 Statuto di Cherso et Ossero p. 46.

232 Statuto di Cherso et Ossero p. 66.

233 Statuto di Cherso et Ossero p. 12.

234 Statuto di Cherso et Ossero p. 51 i 52.

štetočine često pojavljivali na otoku. Kneževo pravo proglasiti nekog pobunjenikom, čime je takva osoba došla van zaštite zakona, bilo je jedno od najefikasnijih sredstava kneževe vlasti za očuvanje javnog reda i poretka.

U svom odnosu prema centralnoj vlasti u Veneciji kneževa se je dužnost uglavnom sastojala oko osiguranja državnih prihoda, koji su se skupljali u creskoj Fiskalnoj komori, a to su bili uglavnom census, koji su plaćale komune, tridesetnica i prihodi od monopola soli. Osim toga, knez je morao osigurati ljudstvo za straže na otoku, pače i na drugim dijelovima dalmatinske provincije, prema potrebi i naredbama, zatim se je knez morao brinuti za redovnu održavanje stanja ljudstva na ratnoj galiji, za koje su bili zaduženi otočani, te za sigurnost fortifikacija na otoku, i napokon za drvenu građu radi gradnje brodove.

Obzirom da je knez bio ujedno zapovjednik vojske na otoku, to se je on nazivao knez i kapetan. Taj je naziv upotrebljavao počevši od sredine XVI. stoljeća.

Sudska se djelatnost kneza očituje u izrezi Senata, da je knez dužan »facere iustitiam in civilibus et criminalibus«. Knez je dužan vršiti pravosuđe na osnovu Statuta, a ako statuti nemaju adekvatne odredbe za konkretan slučaj, onda je knez dužan primjeniti odobreni običaj. U slučaju da ne postoji ni pravni običaj za taj slučaj, knez je slobodan da postupi prema svom nahođenju, imajući pred očima da njegovo mnijenje mora biti pravedno i dostojno.²³⁵ Tako određuje Cresko-osorski statut, ali Senat određuje u kneževom napatku da treba prije svega misliti na čast i probit Venecije. /e

U civilnim parnicama knez nije igrao naročitu ulogu, niti je bitno mijenjao propise civilnog prava. Parnice su bile prepuštene sucima, a ovi su morali primjenjivati statutarno pravo, koje se od vremena recepcije učenja postglosatora ustalilo, tako da je ostalo u važnosti u nepromjenjenom obliku sve do pada mletačke vlasti u Dalmaciji.

Knez je sudjelovao u civilnom procesu, ali samo povremeno. U Osoru suci su bili gotovo samostalni, jer je knez živio u Cresu. U Statutu se izričito navodi, da je knez ovlašten sa sucima donijeti presudu protiv tuženog, koji se nije odazvao drugi put na poziv radi odgovora na tužbu, što znači da se pretpostavlja, da je knez prisutan civilnom

235 Statuto di Cherso et Ossero p. 2

procesu.²³⁶ To isto proizlazi iz citirane odredbe Senata iz 1410. godine, gdje se navodi da knez sudi u civilnim procesima uz sudjelovanje sudaca komune. Izgleda, ipak, da je knez naknadno ispitao cijeli tok parnice, te da se je ograničio, barem u manje važnim parnicama, na odobravanje presude. U Osoru je taj posao vršio knez za vrijeme svog službenog boravka u Osoru, koje se naziva *Sindicatum*.

U civilnom procesu knez nije išao za tim, da tuženoj stranci po dužnosti dokaže da tužitelj ima pravo, nego je on u procesu bio treća stranka, koja je slušala i prisustvovala odvijanju procesnih radnji, kojima je upravljao. Knez izriče presudu u korist onog koji je dokazao protivnoj stranci svoje pravo. Stoga je razumljivo, da je knez volio prepustiti tu dužnost svojim sucima. Knez je kao nosioc vlasti trebao polagati veću pažnju proglašenju presude kao i omogućivanju izvršenja presude time da se ne povrijede prava ni jedne parbene stranke. Stoga je knezu bilo pridržano pravo da određuje potrebu procjene imovine, kako ne bi dužnik stradao od vjerovnika, iza kako je presuda postala pravosnažna,²³⁷ ili knez je određivao neporočne osobe za diobu ostavštine, da bi se osigurala razdioba imovine ostavitelja prema statutarnim propisima za nasljeđivanje putem oporuke ili ab intestato,²³⁸ ili se je pak knez brinuo da dokazna sredstva iznijeta pred sucima budu zaista argumenti za opravdanost traženja tužitelja, što je pestizavao točnim uvidom u ispostavljanje isprava — instrumenata, — kojima su se stvarale obligacije, te je zato knez morao potpisati svaku ispravu, ako nije bilo prilikom javnog oglasa sadržaja te isprave opravdanog prigovora.²³⁹ Dakle, knez je osiguravao da će se pred sudom moći iznijeti te da će vrijediti kao dokaz samo ona notarska akta, koja imaju kneževu klauzulu o pravosnažnosti. Isto tako radi pravne sigurnosti knez je dao upisivati u svoje knjige u kancelariju svaki svoj nalog, kako bi se prepisom tog naloga moglo dati stranci nepobitno dokazno sredstvo za eventualnu žalbu »tam de actibus civilibus, quam criminalibus«. ²⁴⁰ Sličnu svrhu imala je statutarna odredba po kojoj je knez dužan dati kopiju sentencije, ako se stranka želi žaliti.²⁴¹

Civilno pravo davalo je knezu također ovlaštenje, da se brine za nedorasle i duševno bolesne, kao i njihovu imovinu. Knez je postavljao

236 Statuto di Cherso et Ossero p. 4.

237 Statuto di Cherso et Ossero p. 11.

238 Statuto di Cherso et Ossero p. 17.

239 Statuto di Cherso et Ossero p. 26, 3, 74.

240 Statuto di Cherso et Ossero p. 257.

241 Statuto di Cherso et Ossero p. 19.

ovima skrbnika, koji je bio dužan polagati račun o svom upravljanju imovinom.²⁴² Osobe pod skrbništvom nisu mogle raspolagati svojom imovinom bez dozvole kneza i njihovog skrbnika.²⁴³

Obzirom da su sporovi među strankama mogli riješavati i mimo suda, putem kompromisa, što je zavisilo katkada i od samih stranaka, to je knez sudjelovao u rješavanju takovih prijepora samo u toliko što je potvrdio sentenciju.²⁴⁴ Budući da je u slučaju spora među bližim rođacima bilo određeno da se takovi sporovi imaju riješavati samo putem kompromisa, knez nije se mogao uplitati u postupak, ali je bio dužan da odredi jednog od arbitra u slučaju da se arbitri stranaka nisu mogli složiti u donošenju konačne odluke.²⁴⁵

Konačno knez je imao pravo riješavati u drugoj instanciji po žalabama na presude donošene protiv odsutnih.²⁴⁶

Iz svega je vidljivo, dakle, da je knez u civilnom procesu, ukoliko je bio prisutan, sudjelovao kao promatrač, koji je pazio da se odredbe o odvijanju procesa, počevši od poziva stranke na sud, radi odgovora na tužbu, pa do posljednjih radnji oko izvršenja presude, sprovedu točno prema propisima. Osnovno je u procesu u odnosu prema knezu, da knez ili njegovi suci donesu sentenciju t. j. da se tužitelju prizna javnopravnim aktom njegovo pravo.

U krivičnom procesu knez nije bio promatrač ili samo rukovodioc procesnih radnji, nego je po svojoj dužnosti lično učestvovao na pronalaženju istine. Dok se u građansko pravnim parnicama vodila parba među strankama, u krivičnom procesu bio je knez na jednoj, a optuženi na drugoj strani.

Venecija je 1410. godine povjerila isključivo knezu vođenje krivičnog postupka, kao i donošenje osude. Budući da su na Cresko-osorskom otoku zločini i prestupi bili česta pojava, a obzirom da knez nije stolovao u Osoru, to je vrlo rano povjereno osorskim sucima da sami vode krivični postupak. Ovakovo stanje ne proizlazi iz statutarских propisa, pače se protivi zaključku Senata iz 1410. god., gdje je izričito određeno da se u krivični proces ne smiju mješati suci komune, pače da nemaju pravo ni savjeta. Knjige, međutim, u kojima se vodio zapisnik krivič-

242 Statuto di Cherso et Ossero p. 39.

243 Statuto di Cherso et Ossero p. 41.

244 Statuto di Cherso et Ossero p. 19.

245 Statuto di Cherso et Ossero p. 79.

246 Statuto di Cherso et Ossero p. 223.

nog postupka, dokazuju, da su postupak vodili suci, doduše ne samostalno, nego po uputstvima i narednjima kneza. Može se sa sigurnošću ustvrditi da su knezovi donosili osudu, a ne suci.

Knez je bio dužan voditi proces i donositi kazne prema Statutu. Budući da je život donosio slučajeve, koji nisu bili predviđeni u statutarnim propisima, to je jedna odredba Statuta ovlastila kneza da može osuditi delikventa i u tom slučaju prema svom nahodjenju.²⁴⁷ U krivičnom postupku knez je mogao narediti da se optuženi stavi na torturu, ako je imao zato dostatnih indicija.²⁴⁸

Vrst kazne kao i visina njezina bila je za mnoge slučajeve predviđena Statutom, ali je knez mogao za neka krivična djela koja su navedena u novijim statutima kaznu povisiti, imajući na umu »la qualità del caso, e del delitto e la condition delle persone«.²⁴⁹ Knez nije mogao kaznu sniziti za ista djela,²⁵⁰ dok je to mogao za djela krađe, koja su navedena u starim statutima.²⁵¹

Knez je mogao postaviti rok od mjesec dana osuđenom, u kojem je ovaj bio dužan isplatiti kamerlengu novčanu kaznu.²⁵²

U kneževim rukama stajala su različita sredstva za kažnjavanje delikventa. Pored smrtne kazne i tjelesnih kazni knez je mogao donijeti osudu na izagnanstvo, ako je osuđeni bio van dohvata kneževe jurisdikcije,²⁵³ zatim na konfiskaciju imovine, ako se radilo o težim zločinima,²⁵⁴ na služenje u galijama pod raznim uvjetima,²⁵⁵ i na druge kazne.

U krivičnom postupku knez je dakle, igrao presudnu ulogu za razliku od civilnog procesa, u kojem je argumentiranom zahtjevu tužitelja davao samo javnopravnu potvrdu. U kriminalnom procesu knez je određivao forme istražnog postupka, odabirao visinu kazne i određivao izvršenje. Iako je knez bio vezan na postojeće propise, ipak istražni postupak i kazna ovisili su na kraju od kneževe diskrecione ocjene.

Iz izloženog očito je, da knez, iako nije sudjelovao često puta lično prilikom odvijanja civilnog i kriminalnog procesa, ipak označuje glavni

247 Statuto di Cherso et Ossero p. 100.

248 Statuto di Cherso et Ossero p. 217.

249 Statuto di Cherso et Ossero p. 94.

250 Ibidem.

251 Statuto di Cherso et Ossero p. 61.

252 Statuto di Cherso et Ossero p. 222.

253 Statuto di Cherso et Ossero p. 302.

254 Statuto di Cherso et Ossero p. 209.

255 Statuto di Cherso et Ossero p. 302.

oslonac i bazu pravosudne djelatnosti. U propisima često se navodi Re-
zimento, Corte i Tribunal kao institucija za sudovanje, ali pod tim si-
nonimima podrazumijevaju se uvijek knez sa dva svoja vijećnika.
Premda vijećnici obavljaju gotovo isključivo procesne radnje, oni su
ipak vezani na razna kneževa prava u tim procesima, tako da u stvari
na kraju proizlazi da su oni samo savjetnici kneževi, odnosno njegovi
pomagači u radu, ili bolje reći izvršioци kneževe volje. To je važno i
za civilni proces, jer je knez mogao posredovati kod ishoda parnice
kada je »in figura de Sindicato« u Osoru pregledavao civilne spise, i
slušao pritužbe Osorana na eventualne nepravilnosti u toku postupka.²⁵⁶
U ostaloj djelatnosti kneza, suci nisu mogli sudjelovati u kneževom vla-
danju, osim savjetima. Obzirom da je dakle uprava bila potpuno u ru-
kama kneza, to se može ustvrditi da je uistinu vrijedio princip koji je
Senat postavio određujući knezu njegovu nadležnost »facere ius et
iustitiam in civilibus et criminalibus«.

Za vršenje svojih dužnosti odnosno prava, knez je dobivao svoju
godišnju plaću. Pored toga knez je imao i druge prihode. Neki od ovih
bili su novčane naravi, a drugi u naturi. U napatku knezu izričito mu
je bilo zabranjeno primati regalije i honorificencije. Odredba je logična
posljedica stanja, koje je nastalo poslije kupnje Dalmacije od strane
Mletačke republike. Sada knez nije bio više feudalni knez iz vremena
prije 1410. god. On je bio plaćeni službenik. Vremenom je nastao običaj
da su knezovi dobivali darove prilikom posjete ili za blagdane ne samo
od građana i distriktualaca, nego i od samih sudaca, što je razumljivo,
ako se uzmu u obzir oportunistički razlozi darovatelja.²⁵⁷ Kada bi se
knezovi osilili, i odredili da im se takvi darovi obvezatno imaju davati
u većoj mjeri nego što je uobičajeno osorsko Vijeće tužilo bi se sindi-
cima, generalnom providuru, ili samoj Veneciji radi uvođenja novota-
rija, koje nemaju osnov ni u jednom propisu. 1525. godine sindici Leo-
nardo Venier i Girolamo Contarini ustanovljuju, na traženje otočana,
da se uobičajene regalije u korist kneza ostavljaju na snazi, ali da se
ograničuju na slijedeće: knez ima pravo dobiti dnevno, besplatno, osam
lira mesa, a ako ga ne bude, ima mu se dati dva solda za jednu liru
mesa. To pravo se odnosi samo na meso od stoke sitnog zuba. Pri ku-
povanju goveđeg mesa, po običnim cijenama, knez ima pravo izabrati
najbolje. Ribari, pošto su ulov dopremili u Cres, dužni su prije pro-

²⁵⁶ *Litterae publicae comitum Ausseri*. Ser. II. broj 3 (1742. g.) Drž. arhiv, Rijeka.

²⁵⁷ *Statuto di Cherso et Oszero* p. 152.

daje, pod prijetnjom kazne, javiti se knezu, da bi ovaj mogao izabrati ribu za potrebe svoje obitelji, kupujući uz cijenu kao i ostali građani. Osim toga, knez je imao pravo za upotrebu u svojoj kući, kupiti od općinske, požupske i bratovštinske vune 300 ili 400 lira težine uz cijenu od 4 solda za liru vune, time da ju ima pravo izabirati.²⁵⁸ Iz ugovora pak, pod kojim se daju u zakup općinska ribarska lovišta, saznajemo, da je vlasnik mreže bio dužan davati knezu godišnje 600 škombra i 1000 sardela.²⁵⁹ Kako se vidi, odredba Mletačke republike, da knezovi nisu smjeli primati darove, nije se primjenjivala, nego se tacite dozvolilo uvesti ponovno običaj regalija, s tom razlikom da ove nisu imale feudalni karakter nego običnih darova.

Iz terminacije sindika od 1525. god. proizlazi, da su knezovi imali pravo samo na dio od onih kazni, koje su se izricale na osnovu odredaba o tridesetnici i kriomčarenju.²⁶⁰ S druge strane, među statutarnim odredbama nalazimo propis po kojem knez nije smio izdati terminaciju ili proklam u kojem se određuje novčana kazna makar djelomično u korist kneza, ako se nije time prethodno suglasila vlast u Veneciji. Terminacija ili proklam, koji bude donešen u protivnosti sa ovom odredbom, nema pravosnažnosti ni u onom slučaju, ako se sa sadržajem te terminacije složi Vijeće komune.²⁶¹ Ako razmotrimo dukale i terminacije generalnih providura te cresko-osorskih knezova, donešene poslije 1525. god. ustanovit ćemo, da je Mletačka republika rijetko odobrila knezu drugih prihoda od kazni, osim onih od tridesetnice i kontrabande. Prije 1525. godine mletački dužd je dozvolio knezu, da dobije trećinu od kazne, koju plaća onaj koji je osuđen, zbog pomaganja kradljivaca i razbojnika, te zbog doloznog sporazuma pokradenog s kradljivcem.²⁶²

Iz terminacije sindika Antonio de Mula i Bernarda Navagéro iz prve polovice XVI. st., donešene prilikom posjeta na Cresko-osorskom otoku, saznajemo da je knez imao pravo konaka, kada je službeno posjećivao uobičajena mjesta. Na ius descensus imao je knez samo jedamput u dvije godine.²⁶³

258 Statuto di Cherso et Ossero p. 239—240.

259 Statuto di Cherso et Ossero p. 347. Iako ugovor važi samo za lovišta creske komune, vjerojatno je da je sličan važio i za osorska, obzirom da je pri utvrđivanju točaka ugovora sudjelovao sam knez.

260 Statuto di Cherso et Ossero p. 230.

261 Statuto di Cherso et Ossero p. 135.

262 Statuto di Cherso et Ossero p. 219—220.

263 Statuto di Cherso et Ossero p. 257.

Kako se vidi iz cijelog izlaganja o kneževoj nadležnosti, knez je bio reprezentant mletačke vlasti na otoku, koji je za obavljanje svoje dužnosti prema napatku dobivenom u Veneciji dobivao godišnju plaću. Da bi se osigurala vjerna služba, knez je povrh plaće dobivao još neke dohotke od kazni i u naravi. Njegovo vladanje zove se Rezimento, a katkada i Corte ili Tribunal, ako je vršio pravosuđe. U njegovim rukama počivalo je pravo upravljanja otokom, te se je služio pri tom svojim terminacijama, proklamima i mandatima. On nije bio samostalan, nego je ovisio o naredbama viših vlasti u Veneciji i u provinciji, u početku sindika i providura, a kasnije glavara provincije generalnog providura, a u vojnim predmetima od generalnog kapetana mora. Njegove dužnosti i prava svodila su se uglavnom na očuvanje mletačke vlasti na otoku, osiguranje državnih prihoda, kontrola nad rashodima, zaštitu otočana u njihovim pravima, obezbjeđenju javnog poretka i u vršenju pravosudne vlasti. U svom djelovanju knez je dužan primjenjivati statutarne propise i odredbe mletačke vlade, a ako takvih nema, primjenjivati će važeće pravne običaje. Ukoliko za konkretan slučaj ne postoji odgovarajuća odredba ni u običajnom pravu, u tom slučaju je ovlašten postupiti prema svom nahodanju. U cijelom svom vladanju knez je dužan čuvati interese Mletačke republike. Za svoj rad knez odgovara Vijeću desetorice i Senatu u Veneciji, odnosno njihovim povremenim predstavnicima, kao što su sindici i providuri, inkvizitori i generalni providuri, odnosno generalni kapetani mora. Knez je bio dužan jedamput za vrijeme svog vladanja službeno proputovati glavna mjesta na otoku, što se je nazivalo »ire in sindicatum«.²⁶⁴ Tom prilikom je rješavao sve one predmete koji su bili isključivo u njegovoj nadležnosti, bilo na području uprave, bilo pravosuđa. To je bio, dakle, knez u mletačkom periodu vladanja, ocrtan kao viši mletački službenik nasuprot knezovima za vrijeme hrvatske države, kada su oni bili predstavnici gradske vlasti nezavisne komune u Osoru, a kasnije feudalnim gospodarima otoka.

2. Kancelar

U Osoru, kao i u Cresu, postojala je kneževa kancelarija, koja je registrirala sve kneževe radnje u vezi s njegovom upravnom i sudskom nadležnošću na teritoriju osorske jurisdikcije. Da su bile dvije kancela-

264 Statuto di Cherso et Ossero p. 257.

rije dokazuje nam dekret upravitelja prihoda od 1581. godine. Određujući pomenuti upravitelj prinos, koji moraju kancelari davati za gradnju zidova oko Osora i Cresa, spominje »le Cancellarie di Cherso et Ossero«, dakle dvije kancelarije.²⁶⁵ Cresko-osorski knez Marco Lombardo naređuje, da se njegova terminacija iz 1584. godine ima registrirati »in questa Cancellaria di Cherso, et in quella di Ossero«.²⁶⁶ Da su pak te kancelarije bile kneževe, svjedoči nam činjenica, da su se u kancelariji pisali kvaderni po predmetima kneževog vladanja. Svi kvaderni napisani za vrijeme vladanja jednog kneza sačinjavali su volum ili liber dotičnog kneza. Stoga, ako knez naređuje 1478. godine da nitko ne smije dirati »libri delli Magnifici Rettori«, koji su u kancelariji u Cresu i Osoru, i izričito naređuje da se ova terminacija odnosi i na kneževe knjige »della Cancellaria di Ossero«,²⁶⁷ te ako znamo da su te knjige pisali kancelari, koje su knezovi doveli sa sobom prema svom napatku iz Venecije, te da su ti kancelari spadali u kneževu familiju, u tom slučaju nedvojbeno proizlazi, da se kancelarija u Osoru, u kojoj su se čuvale kneževe knjige, ne može shvatiti kao pisarna osorske komune, nego kneževog Rezimenta. Dužd Leonard Lauredanus naređuje 1504. godine cresko-osorskom knezu, da dužddev dukal dade upisati »in Cancellaria vestra«.²⁶⁸ Svaki stranac je dužan, ako se nastani na otoku, »far scriver in la Cancellaria de Misier lo Conte«.²⁶⁹ Mletački dužd Mihajlo Steno nazivlje 1410. godine kneževu kancelariju »Cancellaria vestri Regiminis«.²⁷⁰

Na čelu kneževe kancelarije bio je kancelar. U Osoru često nalazimo na čelu vicekancelara, osobito poslije XVI. st. Osorski kancelar imao je iste dužnosti i prava u pogledu naplaćivanja taksa za rad u kancelariji kao onaj u Cresu. Kancelarima su pomagali u radu njihovi pomoćnici »coadiutori«. Kancelari, vicekancelari i njihovi pomoćnici nisu smjeli ostati u službi kod kneževog nasljednika, a niti ih je mogao knez uzeti u svoju službu, ako su živjeli na otoku prije kneževog dolaska.²⁷¹ U dukalu od 1581. godine navodi se, da je kancelara birao knez.²⁷²

265 Statuto di Cherso et Ossero p. 283.

266 Statuto di Cherso et Ossero p. 287.

267 Statuto di Cherso et Ossero p. 124.

268 Statuto di Cherso et Ossero p. 227.

269 Statuto di Cherso et Ossero p. 84.

270 Statuto di Cherso et Ossero p. 106.

271 Statuto di Cherso et Ossero p. 326. (Dešavalo se je da su ipak otočani, naročito u XVI. st. vršili kancelarsku službu!)

272 Statuto di Cherso et Ossero p. 282.

Iz terminacije sindika od 1525. god. saznajemo, da su kancelari pisali »sue scritte, cosi civil, come criminal«. ²⁷³ Ako pogledamo takse, koje je naplaćivao od stranaka kancelar za svoje radnje u civilnom i kriminalnom procesu, imamo mnogo detaljniju sliku o radu u kneževoj kancelariji. ²⁷⁴ Iako kod ovih naplata nije obuhvaćen sav rad kancelara, jer je knežev Rezimento obuhvatao ne samo civilni i kriminalni proces, nego i upravnu djelatnost, ipak nam uglavnom daju sliku sadržaja kneževih knjiga, koje su se vodile i čuvale u kancelariji. Kancelarov rad se je, dakle, sastojao od pisanja naloga, ročišta, abreviatura sumarnih sentencija, upisivanja molbi, replikacija, redovnih sentencija, dobrovoljnih sentencija, isprava o dugovanju i o isplati dugovanja, zatim upisivanja isprava o prodaji pokretnina, o prodaji, darovanju, zamjeni i svakom drugom otuđenju nekretnina, zatim upisivanju prigovora stranaka na otuđenje i oporuke, kao i samih oporuka, zatim ispitivanju svjedoka (attestationes), ispisivanju kopija sentenca, apelacija, nagodbi, arbitrarnih sentencija, isprava o emancipaciji, pisanju dopisa Presvijetloj Sinjoriji i knezovima, izdavanju dozvola za nošenje oružja, upisivanju procjena štete, punomoći, zaloga, odluka po zalozima, protesta, isprava o mirazu, skrbništvu i starateljstvu, dozvola za obradu zemlje, zidanje kuća, upisivanju inventara, prijava o učinjenim štetama, obrana, koje se davaju u kancelariji, i ispitivanju svjedoka o učinjenim štetama, prijava koje podnose kneževi kavaljeri ili tko drugi. ²⁷⁵

U samim kancelarskim knjigama nabrojene kancelarove radnje razvrstane su po materiji, hronološki, u posebne kvaderne, koji se većinom nazivlju »Libri«. Tako imamo »Liber praeceptorum«, u kojem su ubilježeni sudski nalazi. Katkada, ako se pozvana stranka nije odazvala pozivu, nalazimo i sentenciju donesenu »in absentia«. »Liber praeceptorum« ne upotrebljava se više u XVII. i XVIII. stoljeću, nego je ušla pod naziv »civilium«. »Liber terminorum« i »civilium« slični su po svom sadržaju, iako bi »Liber terminorum« trebao sadržavati samo sudska ročišta. Stoga, često se »Liber terminorum« poistovjećuje sa »civilium« ili su spojeni, pa se nazivaju »Liber civilium et terminorum«. U tim kvadernima mogu se naći imena i prezimena parbenih stranaka, ročišta, odgovor na tužbu, replikacija i abrevijatura sentencija. Ako se neka parbena stranka pojavljuje neprestano kao tužitelj ili tužena stranka, ili naizmjenično kao tužitelj i tuženi, kancelar je osnovao po-

273 Statuto di Cherso et Ossero p. 234.

274 Statuto di Cherso et Ossero p. 139—144.

275 Statuto di Cherso et Ossero p. 139—142.

sební kvadern koji je nazivao »Liber actorum« te parbene stranke. Ako se pak parbeni spor riješavao kao nagodba, u tom slučaju je kancelar formirao posebni svešćić pod naslovom »processo compromissario«. Ponekad su sentencije iz civilnog procesa sakupljene u jednom kvadernu, te nosi naslov »Liber sententiarum«. U svakom volumu jednog kneza nalazimo »Liber instrumentorum«, »testamentorum«, ili svešćić »instrumentorum et testamentorum«, te »Liber instrumentorum ad publicum incantum«. U te je kvaderne kancelar unosio sve isprave o kupoprodaji, darovanju, zamjeni i slično, koje je on sam sastavio ili javni notar, da bi ih podvrgao stridama (javnom oglašavanju), i kasnije podnio knezu na potpis da bi dobile pravosnažnost.²⁷⁶ Ako bi vjerovnik na osnovu sentencije bio uveden u posjed dužnika, i poslije bi se taj predmet posjeda dao na javnu dražbu, te bi se vjerovnik namirio novcem prodanog predmeta, kancelar bi te događaje registrirao u »Liber instrumentorum ad publicum incantum«, te je na osnovu ovog upisa izdavao ispravu o isplati dugovanja. Zaloge za razna dugovanja kancelar bi upisivao u »Liber pignorum stabilium«, ako je zalog nekretnina, ili »pignorum mobilium«, ako je zalog bio pokretnina. Često se javlja »Liber pignorum et intromissionum«, ako je predmet preuzimanje zalogu u posjed. Zalozi su također davani na dražbu, pa je kancelar upisivao i te izvještaje općinskog teklića. Štete i njihove procjene nalaze se u »Liber damnorum«, ili »extimationum damnorum«, ili samo »extimationum« (stíme). Prijave šteta, koje su prouzrokovale domaće životinje, kancelar je bilježio u »Liber denuntiarum animalium«. Punomoćja zastupnicima odsutnih, nagodbe van civilnog procesa, diobe imovine, procjene raznih predmeta koji nisu sporni, sekvestre, davanje zemljišta na obradu, javne proglase — proklame (do XVII. stoljeća!) depozite, sentencije t. zv. voluntarie, inventare, javne opomene, postavljanje skrbnika i staratelja i slično, što ne spada u druge kvaderne, kancelar je unosio u »Liber extraordinariorum« (sc. actorum!). U »Liber attestatumum« spadale su razne izjave stranaka o raznim događajima i drugim pojedinostima, kojim su stranke obećavale nešto učiniti. Razne koncesije, dozvole za gradnju, obradu općinskog zemljišta, ulaze u »Liber concessionum«, a dozvole za izvoz sa otoka i uvoz u Veneciju ili gdje drugdje, u »Liber bulletarium«, kasnije u XVIII. stoljeću »carica-

276 U XVI. i XVII. st. nalazimo veći broj instrumenata pisanih u hrvatskom jeziku glagoljicom.

tori« (u prvom redu dozvole za ukrcaje barke ili broda). U kneževim volumima u osorskoj kancelariji nalaze se još Libri Sindicatus Lassini, u kojima je kancelar registrirao rad sudaca osorske komune u nase-
ljima Lošinja. Obzirom da suci nisu vodili samo civilne procese, nego su također riješavali razne predmete iz vanparničkog postupka, to je u »Liber Sindicatus Lassini« zastupljena materija iz Liber civilium, terminorum, praeceptorum, extraordinariorum, pignorum, extimationum.

Za razliku od civilnog procesa koji su u kvadernima registrirani većinom samo sa imenima parbenih stranaka, i eventualnom presu-
dom, u kriminalnom procesu kancelar je upisivao u »Liber criminalium« cijeli postupak počevši od optužbe ili denuncijacije, pa redom obrana, iskazi svjedoka, pozivi, proklami, koji su izdani da bi se optuženi javio sudu, držanje u pritvoru, pa do konačne presude. Liber criminalium katkada se naziva i »criminalium denuntiarum comilitonis« (ili aliarum personarum). Katkada su optužbe izdvojene u Liber querelarum. Pre-
sude u kriminalnom procesu nalazimo izdvojene u Liber arengus, ali vrlo rijetko.

Kancelari su posebno upisivali dukale, terminacije, proklame i mandate. U osorskom arhivu nije sačuvana knjiga terminacija general-
nih providura te dukala, ali se u svakom volumu odnosnog kneza počevši od XVII. stoljeća, pored svešćića iz civilnog i kaznenog postupka, nalazi redovito kvadern sa naslovom Proclami e mandati, koji sadrži kneževe terminacije, proklame i mandate.²⁷⁷

Kancelari su često vršili i notarsku dužnost, iako je to bilo zabra-
njeno dukalom od 16. VII. 1443. godine, i terminacijom sindika iz 1489. godine.²⁷⁸ 1525. godine otočani se još uvijek tuže da knez ne dopušta notarima vršiti službu, nego samo kancelarima. Sindici nisu donijeli po tome nikakovu odredbu, nego su to prepustili na rješenje Senatu u Veneciji.

Kancelari su katkada radili i za pisarnu komune, za njezine po-
trebe. Za svoj rad u komuni kancelari su dobivali posebnu nagradu od komune.²⁷⁹

²⁷⁷ Arhiv osorske kancelarije nije sačuvan u cjelini. U glavnom su zastupljeni svi knezovi. Često se dešava, obzirom da su se kvaderni jednog kneza naknadno uvezali u volume, da su mnogi izgubljeni, pa su katkada po dva tri kneževa volumna spojeni u jedan. Česte odredbe knezova o zabrani diranja u te volume svjedoče, da su već u ono doba ti volumi bili manjkavi. Statuto di Cherso et Ossero pag. 124, i Libro terminationi dei Provveditori etc. fol. 83 i 84. Državni arhiv, Rijeka;

²⁷⁸ Statuto di Cherso et Ossero p. 151.

²⁷⁹ Statuto di Cherso et Ossero p. 143.

Kancelar ima pravo, pored svoje godišnje plaće, koja se naknađuje iz censusa komuna, i na regalije, i to tri libre mesa besplatno na dan, kada je dozvoljeno jesti mesa, a ako ga nema, šest solda umjesto mesa.²⁸⁰ Obzirom da je kancelar spadao u kneževu pratnju, to je vjerovatno dijelio s knezom prednost pri kupovanju govedine, riba i vune. Isto tako je valjda dobivao od onog što je knez dobio od zakupnika ribarskih lovišta.

Iako izgleda da je kancelar bio običan pisar, koji je registrirao sve što se događa u kancelariji ili kod sudbenog stola, ipak je kancelar bio ne samo duša kancelarije, nego i samog kneževog Rezimenta. On je u stvari bio prvi povjerljivi vladin savjetnik knezu, koji ga je upozoravao na vladine odredbe, statutarne propise i običajno pravo. Ni knez ni suci, koji su bili više nominalni savjetnici, nego li pravi, nisu poznavali civilni parbeni ili krivični postupak, pa ni samo civilno i krivično pravo. Statut nije sadržavao ni iz daleka sve propise, koji se inače u svakidašnjem životu primjenjuju. Prije nego je knez izdao nalog da se odsutnog pozove na sud, kancelar ga je trebao upozoriti kada je i koliko puta potrebno citirati odsutnog, da li treba donijeti osudu in contumacia ili slično. Kancelar je morao, dakle, dobro poznavati pravo te je vjerovatno trebao imati završenu pravnu školu. Stoga je mletački Senat 1409. godine donio odluku, da knez treba povesti sa sobom jednog notara, a notari su mogli vršiti svoju funkciju u mletačkoj državi, ako su za svoje zvanje bili osposobljeni na pravnim školama. Kancelar je bio dakle u Rezimentu najodgovornija osoba, iako je on na oko mogao tek saslušati stranku o počinjenoj šteti. On u prvom redu opaža manjkavosti sistema pravnih norama, nejasnoće u propisima, odredbe Venecije, namjere mletačke vlade, pa mu je bilo lako upozoriti kneza na pojedine svoje prijedloge, koje je knez eventualno prihvatio i poslao u Veneciju na rješenje.

Kancelari i notari bili su glavni pobornici recepcije rimskog prava u Dalmaciji i ujedno zatornici domaćeg prava. Budući da su učili na pravnim školama postglosatorski obrađeno rimsko pravo i ars notariae, koja je to pravno gledanje uokvirila u mnoge formule za vršenje pravnih poslova, logično proizlazi, da sve ono što nije bilo u skladu s njihovim znanjem i shvatanjem, da se je pomalo gubilo i zamjenilo onda modernim učenjem rimskog prava. Pogrešno bi bilo, dakle, shvatiti kancelara kao običnog pisara, koji je doduše i sastavljao knezu pro-

²⁸⁰ Statuto di Cherso et Ossero p. 239.

klame, terminacije i mandate, pored svih procesnih akata, ali koji nije igrao nikakovu ulogu u kneževom vladanju. Po tekstu raznih statutar-skih odredaba i žalbi otočana sindicima i drugim organima vlasti u Veneciji vidi se, da je kancelar igrao veliku ulogu na otoku. On se vrlo često spominje odmah uz kneza »knez i njegov kancelar.«²⁸¹

3. Kavaljer

U kneževoj porodici nalazio se pored kancelara knežev kavaljer — comilito ili cavallier. Dok je kancelar bio knežev savjetnik, kavaljer je bio njegov pratioc, koji je čuvao kneževu ličnost, te ujedno bio njegov izvršni organ. Mletački dužd u svom duku od 1474. godine naziva kavaljera kneževim kavaljerom »el suo cauallier«²⁸² U terminaciji sindikata iz 1525. godine određuje se, da »gli cauallieri deli Magnifici Conti« nesmiju naplaćivati veće takse nego što je određeno po ranijim propisima »cosi in civil, come in criminal«²⁸³

Kavaljeri su se ubrajali u oficijale kneževog Resimenta među javne t. j. državne oficijale. Kavaljer je spadao u isti red kao i kancelari, vicekancelari, koadiutori, među »ministri et officiali che saranno stati in alcun Regimento.«²⁸⁴ Kavaljer također nije smio biti otočanin niti je mogao biti u službi više od dvije godine. Ne samo da nije smio ponovno vršiti službu kavaljera kod kneževog nasljednika, nego ni koju drugu. Ako bi prekršio odredbu, bio je lišen prava na tu službu doživotno, i pored toga je plaćao 200 dukata kazne.²⁸⁵ Kavaljer nije mogao vršiti svoju službu na otoku, ako je imao rođake na otoku.²⁸⁶

Kavaljer je uvodio u posjed i vršio pignoraciju na licu mjesta, bez obzira da li je to bilo u gradu, u njegovoj okolini, na otoku ili na otočićima. On je čuvao dužnike, da ne bi pobjegli iz grada, a isto tako ih je držao u zatvoru ako je to sud odredio. Ako je takav bio nastanjen van grada, kavaljer je bio dužan takovog po naređenju suda dovesti u grad u zatvor. Isto tako je bio dužan hvatati zločince na otoku, dopratiti ih do zatvora, kao i one koji su bili već osuđeni a pobjegli. Kad-

281 Statuto di Cherso et Oszero p. 118, 125, 159, 227 i drugdje.

282 Statuto di Cherso et Oszero p. 218.

283 Statuto di Cherso et Oszero p. 242.

284 Statuto di Cherso et Oszero p. 326.

285 Statuto di Cherso et Oszero p. 326.

286 Statuto di Cherso et Oszero p. 310.

kada je morao obezbjediti da osuđeni ne može pobjeći, iako nije bio u zatvoru. On se morao pobrinuti da ili sam vrši krvničku dužnost ili da osigura izvršenje presude po drugom. Presuda je mogla glasiti na smrt, osakaćenje udova, tjelene kazne, žigosanje užarenim željezom i bičevanje.²⁸⁷ Za sve svoje radnje kavaljer je imao pravo naplatiti određenu pristojbu. Kod intervencija iz civilnog procesa imao je pravo tražiti dostatan zalog kao jamstvo za isplatu. Za svoj rad u kriminalnom procesu također je bio plaćen po određenim tarifama. Ako se ne bi mogao naplatiti iz imovine osuđenog, u tom slučaju bila je dužna komuna naknaditi iz svoje blagajne.²⁸⁸

Kancelar i kavaljer vršili su katkada funkciju istražnog organa. Izgleda da su u toj djelatnosti naslijedili funkciju pristava, koji se pod drugom mletačkom dominacijom jedino u Statutu javlja. Iz terminacije sindika iz 1525. godine saznajemo, da je knez određivao, u slučaju da je nađena lješina čovjeka negdje na otoku, kancelaru i kavaljeru da pođu izvršiti očevid. Komuna se je pritužila sindicima, da knez to često naređuje neopravdano, jer je to nekorisno obzirom da se više puta ne može ustanoviti uzrok smrti ovih ljudi, pa se uzalud troše novci komune. Kancelari su naime izvršivši svoj očevid, upisivali događaj u kvadern »visi et reperti«, a prije toga obavijestili o svemu kneza. Otočani su tvrdili da su time kancelari završili svoj posao, a uzrok smrti da se nije ustanovio. Sindici su na tu primjedbu otočana odredili, da se uvedeni običaj ima primjenjivati samo za slučajeve, ako se očevidno radi o umorstvu, a u ostalim slučajevima, kad je očito da se radi o lješinama utopljenika iz brodoloma, da se komune imaju same pobrinuti da se lješine dopreme knezu i njegovoj vlasti na uvid. Ako se komuna ne bi pridržavala ove odredbe, knez bi bio ovlašten poslati na očevid svog kancelara i kavaljera na teret komune.²⁸⁹

U svom radu kavaljer je imao svog pomoćnika — »vice caallier.«²⁹⁰ Oni nisu bili plaćeni od komune. Najviši prihodi bili su im od pignoraacije i denuncija, jer su za svaku malenkost podnosili optužbe-denuncije, pa su koristili u jedan mah taksu, koja ih pripada što su lično predveli optuženog, kao i dio nagrade, koja pripada svakom denunci-jantu. U terminaciji od 1580. godine bude određeno, da kavaljeri ne mogu denuncirati za svaki delikt, nego samo određene.²⁹¹

287 Statuto di Cherso et Ossero p. 145 i 146.

288 Statuto di Cherso et Ossero p. 146.

289 Statuto di Cherso et Ossero p. 240.

290 Statuto di Cherso et Ossero p. 310.

291 Statuto di Cherso et Ossero p. 312.

Kavaljeri, kacelari i knezovi bili su veoma omraženi pred otočanima, a s time i cijeli mletački Resimento na otoku. Ne samo što su vlast predstavljali isključivo Mlečani ili mletački povjerenici, zatim što su Mlečani tjerovali sa otoka hrvatske redovnike²⁹² ili zato što su zabranili upotrebu hrvatskog jezika u Vijeću,²⁹³ nego i sam Resimento je vršio mnoga bezakonja, što nam svjedoče mnoge odredbe sindika, ta jedina pozitivna institucija mletačke vlasti. Dvije trećine teksta Cresko-osorskog statuta potvrđuje, da nitko na otoku nije bio zadovoljan vladavinom presvijetle Sinjorije, čak niti samo plemstvo, koje je moglo Veneciji pripisati svoj egzimirani položaj u društvu. Statutarne reformacije nisu drugo nego izraz stalnih žalbi na mletačku vlast na otoku.

Knez, kancelar i kavaljer označavali su organe državne vlasti koja je usredotočena o nadležnosti presvijetle Sinjorije, Vijeća desetorice i Senata u Veneciji. Koliko je osorska komuna sudjelovala u vršenju vlasti pokazat će nam prikaz ustrojstva osorske komune kao i djelovanje njenog upravnog aparata.

IV. NADLEŽNOST I FUNKCIJE OSORSKE KOMUNE

Osorska komuna za vrijeme mletačkog vladanja nije više nosilac vlasti, jer vlast počiva u kneževim rukama. Komuna ipak sudjeluje djelomično u vršenju vlasti preko svojih sudaca. Ona se u vrelima naziva »Communitas«, »Communis«, »Communità«, »Commun«.

Osorska komuna je juristička osoba s posebnom imovinom, koja se sastoji od zemljišta, pašnjaka, šuma, zgrada, crkava, pokretnina i priroda. Sve nekretnine i pokretnine ostavitelja, koji je umro ab intestato i bez nasljednika, pripada komuni.²⁹⁴ Komuna može svoja dobra dati u zakup, uzufrukt svojim članovima, davati novac u zajam. U pogledu vlasništva njezina prava su ograničena saglasnošću kneza. Vjerojatno je da komuna ne može otuđiti nekretnine osim ako je stekla na osnovu prava kaduciteta radi namirenja ostaviteljevih vjerovnika.²⁹⁵ Komuna može stvarati s drugim fizičkim i pravnim osobama obaveze.

292 Statuto di Cherso et Ossero p. 168 i 169.

293 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. fol. 33 52 -- IV. (1675. godina!) Državni arhiv, Rijeka.

294 Statuto di Cherso et Ossero p. 33.

295 Ibidem.

Statuto di Cherfo, & Offero. 67

condanason, le dò parte sia de Commun, e la terza parte di Auuocati per li qual tal accusa fosse fatta; E tutti li infrascritti sono Bardi dell'Isola :-

In la Contrada de Pzule :-

PRimieramente in la Contrada de Pzule na Crisiz, i arbori per vmbria signati, non sia taiadi. Tutti li arbori, che sono in lo Gorgo di Bataz non sia taiadi. Tutte le vmbrie, che sono in lo Gorgo Dragagni non sia taiade :-

In la Contrada de Camena :-

I Arbori, che sono circa la Valle Corognina non siano taiadi. In la Valle messa verso Levante della Casa de Cusman, fina al Mar, niente se taij. I arbori, che sono circa el Gorgo de Brestoui non sia taiadi, comenzando dalla Seragula, chiamada Smochuene, fina alla Casa de Cusman, andando per la Valle, niente se taij. In la Valle, chiamada Ternoua, niente se taij. In lo Gorgo, chiamato Chercin, niente se taij. In la Valle, la qual Zaxe verso el Mar delle Valifelle de Marco, niente se taij. Circa la Seraia de Cudicich, niente se taij. Le vmbrie, che sono in la Valle Rassohatizza, non siano taiade. In la Valifella, che è verso Ponente Babè, nessun taij :-

In tutte le Valifelle, che sono, commenzando da Gracischie, fino à Orlaz, nessun non taij. In la Valle Dragouizza, nessun non taij. In la Valle Camena verso buora, doue è el lago Carfeuich, nessun taij. In Vstignina, la qual è verso Ostro della Valle Sliuina, algun non taij. Le vmbrie, che sono sotto la Valle Samotuorschizza non siano taiade. Le vmbrie, che sono in lo Gorgo Strigalno co appresso Sculca non sia taiade. In la Valle Duboua, algun non taij. I Olmi, che sono verso Ponente del lago de Carfeuich, appresso el Gorgo de Fogo, algun non taij. In la Valle Sliuina dalla Casa de Pecich fina al Mar, niente se taij. In la Valle Dinacouizza, che xe verso buora della Camarda de Ptegnoli da vn Cauo fina l'altro, algun non taij. In la Valle Cliuacena, algun non taij. In dò Valifelle appresso Gradaz, algun non taij. Circa la Valle Crancigna, algun non taij :-

Prema Veneciji bila je obavezana godišnje plaćati census.²⁹⁶ Oficijali komune dobivali su svoju plaću iz prihoda komune.²⁹⁷ Pored ovih rashoda komuna je imala i druge (plaćanje dnevnica izaslanicima za Veneciju, Zadar i drugdje, zatim plaćanje takse kancelarima, ako se ovi ne mogu naplatiti iz imovine osuđenog,²⁹⁸ prienos lješina nepoznatih radi utvrđivanja smrti,²⁹⁹ dnevnice kneza, kancelara i kavaljera u određenim slučajevima itd.).

Članovi komune bili su sve one osobe koje su živjele u gradu ili u gradskom distriktu,³⁰⁰ a imale su građanska prava i dužnosti. Tu nisu spadali kler i stranci. Kler je spadao pod crkvenu jurisdikciju, a stranci su uživali samo gostoprimstvo. Pravna zaštita stranaca bila je povjerena državnoj vlasti.

Ako uzmemo u obzir da je djelatnost komune svedena na raspolaganje imovine komune, zaštitu prava članova komune u okviru postojećih propisa Statuta, dukala, zaključaka vrhovnih organa mletačke vlasti te na pitanja zdravstva, onda smo utvrdili prava komune i okvir nadležnosti njezinih organa. Drugim riječima, komuna nam se pojavljuje kao korporacija, koja je sačuvala u potpunosti formu stare komune iz XI. stoljeća, kada je bila u stvari slobodna trgovačka republika, ali bez starog pravnog sadržaja. Od nosioca vlasti postala je u biti izvršni organ kneževе vlasti. Komuna je doduše raspolagala svojim приходima, koji su pritjecali iz raznih daća, novčanih kazni, zakupnina (naročito pašnjaka na Lošinju i okolnim otočićima — herbatice) i drugih dohodaka, ali komuni nije više pripadala zakonodavna djelatnost, jus statuendi i neovisno donošenje odluke općeg značaja, a da ne govorimo o slobodnom izboru gradskog starješine. Suci su komune sudjelovali u sudskoj djelatnosti, ali prema smislu mletačkog dukala, samo kao kneževi pomoćnici. U kriminalnom procesu komuna uopće nema prava glasa. Međutim, to se odnosi samo na pravnu strukturu komune, no daleko su važnija ograničenja u djelatnosti članova komune na području pomorske trgovine te prometa uopće. Komuna ne može više nastupati u inozemstvu kao samostalni pravni subjekt, a politiku uvoza i izvoza trgovačke robe nije više mogao voditi konsilij, kao odlučujuće tijelo komune, nego o tome je odlučivala centralna vlast u

296 Statuto di Cherso et Ossero p. 105.

297 Statuto di Cherso et Ossero p. 229.

298 Statuto di Cherso et Ossero p. 144.

299 Statuto di Cherso et Ossero p. 241.

300 Statuto di Cherso et Ossero p. 265.

Veneciji. Prije se u ispravama spominje prior na čelu, a sada se u instrukcijama oratora — izaslanika komune — navode »nos iudices et communitas«. ³⁰¹ To je razumljivo, jer suci su jedini ostatak starih prava komune, budući da ih konsilij komune bira. Sami ambasadori komune priznaju da suci predstavljaju osobu kneza »et in parte suppliseno... al gouerno.« ³⁰²

Kako se vidi dakle, ostali su nazivi komuna, oficijala komune, koje bira konsilij komune, ostali su ambasadori ili oratori komune, ali je izostala odnosno izmjenjena kompetencija. Prije je komuna slala svoje ambasadore u tuđe krajeve da sklapaju ugovore, da postavljaju zahtjeve, a sada oni su oratori — izaslanici komune, koji mole zaštitu od kneževog bezakonja, predlažu mjere za javnu sigurnost i olakšanje teške ekonomske situacije u koju su upali nastupom mletačke vlasti. Sve dopune starih statutarnih propisa nisu drugo nego potvrđeni prijedlozi izaslanika komune. Mletačka vlada priznaje da je komuna nosilac privilegija raznih prava, koja proističu iz statuta, naredaba, podjeljenih milosti i oprostjenja, starih običaja, koji se još primjenjuju, ³⁰³ ali ne smije se zaboraviti da je Cresko-osorski statut pročišćen od Venecije još 1441. godine, da je usklađen novim odnosima vlasti, te da je Venecija sebi pridržala isključivo pravo dodati, promjeniti i ispraviti statutarne odredbe »che à noi parerà per i tempi necessario«. ³⁰⁴ Prema tome, ostao je i stari naziv statuta, ali nije ostao u biti prvotni sadržaj. Reformirani stari Statut ima veoma oskudne propise o ustrojstvu komune, te se svodi zapravo samo na polaganje zakletve oficijala prilikom nastupa dužnosti.

Ograničenu nadležnost komune najbolje osvjetljaju zaključci Venecije ili njenih organa vlasti u Dalmaciji povodom molbi, koje bi podnosili izaslanici Osora sami ili u zajednici s ostalim komunama. Godine 1465. su komune Osora, Cresa, Belog, Lubenice ovlastle Antuna Petrissio da pođe u Veneciju pred dužda, a po potrebi i članovima Vijeća desetorice da bi ishodio potvrdu zaključaka, koje su donijele navedene komune u svojim Vijećima. Među tim zaključcima spominju se u instrukciji datoj Petrissio: 1) obzirom da je stoka »il principal nervo et sostentamento« otočana, a kradljivaca stoke ima mnogo, predlaže se pooštrenje kazne za te kradljivce, 2) obzirom da Statut određuje kaznu

301 Statuto di Cherso et Ossero p. 184.

302 Statuto di Cherso et Ossero p. 197.

303 Statuto di Cherso et Ossero p. 263.

304 Statuto di Cherso et Ossero p. 368.

samo u pogledu slučaja sklapanja braka protiv volje roditelja, a dešava se da se neporočne djevojke oskvrnjuju prije zaključenja braka, to se predlaže da se navedena kazna primjeni i na slučaj oskvrnuća prije braka, 3) budući da Statut ne daje detaljnije odredbe u pogledu diobe sira među patronima i bravarima, to se predlaže da se odnosna odredba Statuta ima tumačiti tako da se sir koji se dobije od stoke kroz čitavu godinu ima podijeliti u 4 dijela, tako da 3 dijela dobije patron a jedan dio bravar, i 4) obzirom da statutarna odredba u pogledu diobe vune među bravarima i pastirima dopušta da svaki od njih striže svoj dio vune, što prouzrokuje svađe zbog prevara, to se predlaže da se ta odredba izmjeni na način da se ima sastrići vuna sa sviju ovaca, pa da se onda podijeli u četiri dijela, od kojih jedan dio pripada bravarima, a ostalo patronu.³⁰⁵

Kako se vidi, komune su molile izmjene i dopune statutarnih odredaba. Drugi primjer: 1467. godine izaslanik komuna Osora i Cresa moli mletačku vladu: 1) obzirom da cresko-osorski knez traži protiv običaja zbog neplaćanja u roku censusa Veneciji za svaku libru po jedan sold moli se da se taj abusus zabrani, 2) budući da knežev kancelar naplaćuje prevelike takse za svoje radnje u civilnom i kriminalnom procesu, predlaže se Veneciji da odobri tarifu taksa za kancelarove radnje, onako kako predlažu komune, i 3) obzirom da je knežev stan u kastelu u Osoru u derutnom stanju, moli se odobrenje od 400 lira za reparaciju kastela.³⁰⁶ Još jedan primjer: 1474. godine osorska komuna i druge po svojem izaslaniku mole mletačku vlast: 1) da se knezu zabrani u buduće da bez dovoljnih indicija stavi nekoga na torturu, 2) da se osorsku komunu ili koju drugu ne može prisiliti da na svoj račun drži i prisiljuje svoje ljude na hvatanje razbojnika, nego da knez izabere među ljudima sa područja pojedine komune one koji to žele, te da ih i plati, 3) da bi se dao stimulans za hvatanje razbojnika predlaže se da kavaljerima i drugima pripada polovica novčane kazne uhvaćenog i osuđenog razbojnika, 4) predlažu se razne druge pogodnosti radi istrebljenja razbojnika, 5) predlažu se mjere za osnivanje fontika, jer ljudi umiru od gladi, 6) predlaže se rok plaćanja novčanih kazni i 7) predlažu se izmjene statuta u pogledu donošenja presude u odsutnosti, a naročito da se apelacije u vezi sa takvim parnicama ne moraju slati u Veneciju novim auditorima, nego da ih može i knez riješiti u drugoj instanciji.³⁰⁷

305 Statuto di Cherso et Ossero p. 178—181.

306 Statuto di Cherso et Ossero p. 137—138.

307 Statuto di Cherso et Ossero p. 216—223.

Radi ilustracije odnosa osorske komune prema Veneciji uzet ćemo još jedan primjer iz 1539. godine, kada su izaslanici otočkih komuna molili i predlagali slijedeće: 1) obzirom da cresko-osorski knez ne poštuje privilegije komuna predlaže se da se potvrdi stari običaj da oficijale komune može birati samo Vijeće komune, 2) da se zabrani voditi civilne procese za sporne predmete u vrijednosti ispod 50 lira, 3) da se zabrani knezu izagnati sa otoka za manje važne prestupe, 4) da se zabrani knezu da prilikom vršenja izbora u Vijeću uzima zlatne glasačke kuglice, te da mu se naredi da uzima onu kuglicu u glasačkoj kutiji koja mu dopadne, 5) da se zabrani strancima sudjelovati pri inkantu za zakup javnih daća, jer oni nisu obvezani na angarije i podavanje, 6) da kancelari mogu naplaćivati takse samo one koje su u tarifi naznačene, 7) da se naredi knezu da dopusti sazivanje Vijeća i u onom slučaju ako se ima raspravljati o povredama privilegija i statuta od strane kneza kancelara i kavaljera, 8) da se kneza upozori da je dužan poštivati prava komune i 9) da se zabrani knezu naređivati u pogledu novca komune, jer tim novcem može raspolagati samo Vijeće komune.³⁰⁸

Nabrojene prijedloge podnosili su izaslanici komuna radi potvrde. Za svaki prijedlog Senat, Vijeće desetorice ili Presvijetla Sinjorija bi dala svoj placet ili veto. Ako se analiziraju samo nabrojeni primjeri, a takvih ima još mnogo među odredbama Cresko-osorskog statuta, očito je da se nadležnost komune ograničila na samostalno upravljanje općinskom imovinom, na predlaganje državnim vlastima raznih mjera radi sprovođenja i zaštite ličnih i imovinskih prava članova komune, ili pak za osiguranje javnog reda i mira. S druge strane, vidi se da je komuna vršila svoja prava kroz svoje organe: Consilium — Vijeće i oficijale. Budući da su se svi oficijali komune birali u Vijeću, očito je da je Vijeće bilo odlučujući organ komune. Dok se u Splitu, Trogiru, Zadru i drugim gradovima razlikovalo Veliko vijeće, Malo vijeće i Vijeće umoljenih, dotle je u Osoru poznato samo Vijeće. Ne može se reći, da u Osoru knez nije vršio sa svojim sucima i agentima u komuni funkciju Malog vijeća, ipak u Osoru bila je nepoznata ustanova takovog naziva. Iako je Resimento u stvari Malo vijeće, treba ipak istaknuti da se je naziv Resimento upotrebljavao zapravo za oznaku mletačke vlasti na otoku uopće. Vijeće umoljenih uopće se ne spominje u pravnoj prošlosti otoka.

308 Statuto di Cherso et Ossero p. 259—263.

1. Vijeće

Razvoj gradske skupštine u Vijeće ne može se pratiti, jer ne postoje vrele, koja bi pružala posebne podatke. Isto tako ne može se ustanoviti da li je Vijeće u Osoru ikada bilo zatvoreno, t. j. ograničeno samo na plemiće. Odredba o biranju pučana za članove Vijeća na šest mjeseci uvrštena je među statute, koji su potvrđeni 1441. godine, što ne bi trebalo značiti da pučani nisu već ranije sjedili u Vijeću. Doduše, dukal iz 1410. godine određuje, da Osorani mogu birati dvojicu vijećnika među plemićima, koji će s knezom riješavati parnice,³⁰⁹ ali taj podatak još uvijek ne isključuje mogućnost, da su u Vijeću sudjelovali i pučani. Dukal Tome Mocenigo iz 1422. godine pruža nam nešto kasnije stanje, jer navodi da se zahtjevu pučana o biranju dvojice sudaca u Vijeću i jednog »de Populo« ne može udovoljiti, obzirom da je običaj u svim dalmatinskim gradovima, da se suci biraju samo među plemićima, a ne među pučanima.³¹⁰ Po ovom dukalu izgleda, da pučani ipak nisu još sudjelovali u Vijeću, jer se pučani tuže na one u Vijeću, da ih opterećuju mnogim teretima, što možda ne bi bilo razumljivo, ako bi pučani sudjelovali pri donošenju takovih zaključaka.³¹¹ Ako se pak pretpostavi, da su pučani bili u manjini u Vijeću, ili da su iz oportunističkih razloga glasali kao i plemići, onda bi se moglo zaključiti, da su pučani već od prije sudjelovali u Vijeću.

Vijeće u Osoru, za vrijeme druge mletačke dominacije, ostalo je forum, koji je predstavljao srednjovjekovnu osorsku komunu uokvirenu interesima i zaštitom prava, koja su proizlazila iz Statuta i privilegija. Na ovoj osnovi, Vijeće je ostalo glavno i odlučujuće tijelo, u kojem je bila usredotočena nadležnost komune. Pored Vijeća, nije postojalo ni jedno drugo tijelo, koje bi predstavljalo komunu. Istina je, da su suci bili pravi reprezentanti komune, ali oni su se birali u Vijeću na šest mjeseci, te nisu mogli pripisati komuni svoje mišljenje, ako se Vijeće nije njime složilo. Ni suci, ni isluženi suci-agenti, nisu mogli predstavljati komunu u Veneciji s određenim zahtjevima ili molbama, ako nije Vijeće po tome donijelo zaključak i opunomoćilo ih da funkcioniraju kao oratori komune.³¹² Isto tako nitko nije mogao raspolagati imovinom

309 Statuto di Cherso et Ossero p. 105.

310 Statuto di Cherso et Ossero p. 121.

311 Ibidem.

312 Statuto di Cherso et Ossero p. 320 i 321.

Acta

Constituta et congregata in ipsa die de his rebus...

Ad hunc locum presentibus...

1. Dominus Antonius Grotius }
 2. Dominus Lucas Zamboletti }
 3. Dominus Paulus...
 4. Dominus...
 5. Dominus...
 6. Dominus...
 7. Dominus...
 8. Dominus...
 9. Dominus...
 10. Dominus...
 11. Dominus...
 12. Dominus...
 13. Dominus...
 14. Dominus...
 15. Dominus...

Acta...
 in...
 die...

Sl. 4. — 19 članova osorskog Vijeća (sedam plemića i dvanaestorica pučana), koji su prisustvovali zasjedanju Vijeća 6. XII. 1665. god. (Zapisnik zasjedanja iz »Liber Consiliorum A. 1652.—1713. f. 46. Ser. II. br. 147. Državni arhiv, Rijeka).

komune, ako Vijeće nije o tome donijelo zaključak.³¹³ Jedini knez mogao je dati dozvolu nekome da uzme općinsku zemlju u posjed, ali samo pod uvjetom, da ju taj obrađuje, a ono što ne obradi treba doći natrag »in Commune«.³¹⁴

Prema statutarnoj odredbi nitko ne može ući u Vijeće, ako nije rođen u zakonitom braku i ako nije navršio 18 godina starosti.³¹⁵ Onaj koji ulazi u Vijeće dužan je položiti zakletvu, kojom obećaje, da će služiti na čast i blagostanje Presvijetle Sinjorije, na korist te probit svoje komune, te da će se pokoravati knezu. Svaki puta kada bude pozvan u Vijeće, dužan je doći i vijećati po svojoj savjesti i brinuti se za dobro komune, a ako ne bude došao, isplatiti će komuni za svaki izostanak deset solda malenih. Ako mu knez bude povjerio kakovu tajnu, ne smije nikome očitovati. Kad budu pak izbori sudaca ili oficijala, bez obzira da li će biti izbornik ili glasač, dužan je predložiti odnosno glasati za onog, koji mu se bude učinio da će zadovoljiti. Prijatelja ne će pomagati, a neprijatelju škoditi. Pošto bude završeno glasanje potvrdit će onog, koji više odgovara. Ako pak bude saznao da netko govori ili radi protiv časti i interesa Presvijetle Sinjorije, dužan ga je odmah prijaviti, pod prijetnjom kazne, u koliko to ne učini, da sam pada pod udar kazne koju bi zaslužio, da je to kažnjivo djelo sam učinio.³¹⁶

Glasanje u Vijeću bilo je tajno. Ono se je vršilo na taj način, da se je u glasačku kutiju stavilo toliko kuglica koliko ima članova Vijeća. Nekoliko od tih kuglica bile su pozlaćene (prilikom izbora sudaca bilo je četiri pozlaćenih). Svaka osoba u Vijeću uzima iz kutije jednu kuglicu, ali tako da ne gleda u kutiju. Oni koji su izvadili zlatnu, imaju pravo predložiti jednu osobu na pr. za suca. Posliję upisa predloženih, Vijeće glasa za svakog pojedinog. Onaj predloženi, koji ima najviše glasova smatrao se je izabranim, te su ga vijećnici morali potvrditi. Članovi Vijeća koji su u bližem srodstvu ne smiju glasati jedan za drugoga.³¹⁷ Glasачi glasaju ili »za« ili »protiv« ili »za nikoga« (Prosperi-contra-extra). Izbornici pak ili predlagači bili su dužni prije podnošenja predloga položiti zakletvu, da će po svojoj savjesti postupati i predložiti.³¹⁸

313 Statuto di Cherso et Ossero p. 153 i 263.

314 Statuto di Cherso et Ossero p. 215

315 Statuto di Cherso et Ossero p. 25.

316 Statuto di Cherso et Ossero p. 24—25.

317 Statuto di Cherso et Ossero p. 76—77.

318 Statuto di Cherso et Ossero p. 25.

Vijeće sazivlju suci i agenti komune dva puta godišnje, time da knez dade svoju dozvolu. Zasjedanju je pretsjedao knez. On je mogao dozvoliti, da Vijeće zasjeda i bez njegovog prisustva.³¹⁹ Ako knez neće sazvati Vijeće, suci mogu poći u Veneciju i tamo podnijeti pritužbe na rad kneza ili njegovih oficijala bez njegove dozvole.³²⁰ Zasjedanje se vrši svakih 6 mjeseci, ali knez može po svom nahodanju ili po traženju članova Vijeća, sazvati i izvanredno zasjedanje. Knez ima također pravo glasa u Vijeću.

Plemići su stalni članovi Vijeća, a pučani samo za vrijeme od šest mjeseci. Prilikom zasjedanja Vijeća, kada se biraju suci i oficijali, knez je dužan, odnosno onaj koji ga po njegovom naređenju zamjenjuje, pozvati četiri pučana iz grada — cittadini Popolari, koji vezani uz zakletvu, da će po savjesti postupiti, trebaju knezu predložiti dvanaesticu pučana dobrog vladanja. Knez ima pravo prihvatiti predloženu dvanaesticu ili odbiti. U slučaju da se knez ne složi s predloženom dvanaesticom pučana, predlaganje novih dvanaestero pučana treba uslijediti tako dugo, dok se knez ne suglasi i potvrdi. Pučani su u Vijeću ostali šest mjeseci zajedno sa plemićima i zajednički s ovima vodili brigu za dobro svoje zemlje.³²¹ Čim su pučani bili imenovani, bili su dužni odmah položiti zakletvu, da će obdržavati sve odredbe, koje važe i za plemiće.³²² Pučani su također mogli biti izbornici — ellettori, a pored toga imali su pravo glasa. 1670. godine bude određeno, da barem jedan od dvanaestorice pučana u Vijeću mora znati čitati i pisati, te da za pučane vrijedi dvogodišnja kontumacija.³²³ Iz predstavke pučana, koju su podnijeli duždu 1530. godine, saznajemo, da su se u Vijeću među dvanaestero pučana izabirali trojica, koji su imali pravo doći knezu radi riješavanja pitanja i potreba pučana.³²⁴ Oni su se nazivali »Capi del popolo«, kako proizlazi iz zapisnika Vijeća. Izgleda da se vremenom broj pučkih glavara u Osoru smanjio na dvojicu.³²⁵

Za suce i oficijale vrijedilo je pravilo, da ne mogu biti ponovno birani za izvjesno vrijeme. Tako je za suce važila kontumacija kroz

319 Litterae publicae comitum Ausseri. Serija II, br. 3. (1745. g.) Državni arhiv, Rijeka.

320 Statuto di Cherso et Osseero p. 262.

321 Statuto di Cherso et Osseero p. 77.

322 Ibidem.

323 Libro Terminazioni Provveditori etc. f. 28. v. Državni arhiv, Rijeka.

324 Statuto di Cherso et Osseero p. 250.

325 Liber Consiliorum (1652—1713). Serija II, br. 147, f. 92. Državni arhiv, Rijeka.
»Libro di Consigli principiato l'anno 1715« (1715—1760). Serija II, br. 148 f. 41 v. Državni arhiv, Rijeka.

tri godine. Obzirom da su plemićke obitelji, osobito u Osoru, gotovo izumrle, a pučani nisu mogli postati sucima, to je terminacijom određeno, da se kontumacija za suce određuje samo na godinu dana.³²⁶ 1703. godine bude određeno, da se uopće ukida kontumacija.³²⁷ Do takvog stanja došlo je iz razloga što je mletačka vlada, predstavljajući aristokratsku republiku, teško dozvoljavala, da se pučani primaju u plemićki stalež. Godine 1681. dužd je na osnovu odobrenja Senata, a po traženju osorske komune, dozvolio Osoru da primi u Vijeće porodice, koje to zamole i isplate 200 dukata.³²⁸

Pravo prijedloga, izuzevši prijedloge izbornika, imali su u Vijeću samo knez, suci i agenti.³²⁹ Svi ostali mogli su izraziti svoju volju samo glasanjem. Iz ovog je vidljivo, da su u Vijeću mogli predlagati samo plemići, jer pučani nisu mogli postati suci.

Značajna je terminacija cresko-osorskog kneza iz 1675. godine, kojom se utvrđuje činjenica, da se u Vijeću često govori hrvatski, jer mnogi ne znaju talijanski govoriti. Pomenuta terminacija određuje, da je svaki onaj, koji ne zna talijanski govoriti, dužan svoju misao izreći pisaru, koji će to knezu prevesti. U terminaciji se pored ostalog još navodi, da su sami suci i agenti komune običavali pred knezom u Vijeću služiti se hrvatskim jezikom. Obzirom da je knezu potrebno znati sve pojedinosti za donošenje pravilne odredbe, citirana terminacija završava sa prijetnjom kazne, ako se nastavi dosadašnjim običajem, te naređuje, da se u buduće ima u Vijeću govoriti talijanski.³³⁰

Za vrijeme zasjedanja vodio se zapisnik, koji bi pisar naknadno prepisao u posebnu knjigu zvanu Liber consiliorum. Ako pogledamo zapisnik zasjedanja Vijeća, održavanog 1. VI. 1695. godine, vidimo, da su se zasjedanja održavala u uobičajenoj sali komune, s posebnom dozvolom kneza, koja se čak navodi izričito u zapisniku. U licenci knez dozvoljava sucima Osora, da sazovu zasjedanje radi izbora novih sudaca i donošenja eventualnih zaključaka na korist komune. Na zasjedanju bilo je prisutno 5 plemića i 12 pučana. Knez nije bio prisutan. Prilikom vađenja kuglica iz glasačke kutije vidimo, da su tri plemića

326 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 33/52. 3 — co. Drž. arhiv, Rijeka.

327 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 99/119. 3-co. Državni arhiv, Rijeka.

328 »Libro di Consigli della Magnifica Comunità d'Osseoro incomincia l'anno 1761.« (1761—1807). Serija II. br. 149 f. 35. Državni arhiv, Rijeka.

329 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 17 v. Državni arhiv, Rijeka.

330 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. fol. 33/52, 4-to. Drž. arhiv, Rijeka.

i jedan pučanin izvadili pozlaćene. Plemić Adrario predložio je za suca Jakova Fericioli, plemić pak Jakov Fericioli predložio je za suca Ivana Sfrorzu, a pučanin Ivan Giasić je predložio plemića Ivana Sfrorzu. Prilikom glasanja Jakov Fericioli dobio je 12 glasova »za«, četiri glasova »protiv«, a neopredjeljenih jedan. Za Sfrorzu je glasalo 14, »protiv« 1, i dva neopredjeljena. Prema tome obojica su postali suci. Po tom se pristupilo izboru predlagača za pisara komune — scrivan. U kutiji su bile ovaj puta samo dvije pozlaćene kuglice. Izvadili su ih plemić Franjo Petris i pučanin Antun Cossavina. Petris je predložio sebe za pisara, a pučanin se je time složio. Prilikom glasanja Petris je dobio 16 glasova, a jedan je glasao protiv. Kod izbora kamerlenga — plemića za prvi semestar bila su također dva elektora: Adrario plemić i Jakov De Lio, pučanin. Adrario je predložio plemića Franju Drassa, a De Lio plemića Jakoba Fericioli pok. Pavla. Prilikom glasanja veći broj glasova je dobio Jakov Fericioli. Prilikom izbora dvojice fontikara za prvi semestar (jedan plemić i jedan pučanin), pozlaćene kuglice su izvadili plemić Sfrorza i tri pučana: Zvane della Brazza, Nikola Giasić i Antun Bortoleto. Plemić Franjo Drassa kao kandidat za fontikara-plemića, dobio je 15 glasova, a pučanin fontikar (Bartol Gulčić) dobio je svih 17 glasova. Kod izbora kamerlenga pučanina za drugi semestar bila su dva izbornika i oba su predložila Jakova Del Lio pok. Jakova. Kod glasanja kandidat je dobio 15 glasova. Tako su se izbori nastavljali za fontikare za drugi semestar, za deputate zdravstva, za dvojicu deputata pučana (capi del popolo), za jednog giusticiera pučanina, dvojicu procjenitelja, za suce u Velikom i Malom Lošinju, za prokurateore redovnica i za soprastanta zdravlja u Lošinju.³³¹

Na zasjedanju od 1. VI. 1695. god. nisu se raspravljala nikakova pitanja, osim što su se proveli navedeni izbori. Na zasjedanju Vijeća održanog 1. VI. 1729. godine bio je i knez na zasjedanju, a od plemića trinaestorica. Pučani su bili zastupani u punom broju. Poslije izbora dvojice pučkih glavara bude predložena na glasanje molba Dominika Sforze, da bi mogao vršiti notarsku funkciju. Od 26 glasova za Sforzin podnesak glasalo je 23, jedan protiv te dvojica neopredijeljena. U zapisniku se navode podaci iz knjige krštenih za Dominika Sforzu. Poslije podneska Sforze bude predložena na glasanje molba Augustina Mazente, da bi mu se ugovor o službi kao »medico« i »chirurgo« za Osor

331 Liber Consiliorum (1652—1713). Serija II. br. 147, f. 99 v. i 92 v. Državni arhiv, Rijeka.

produžio na daljnjih pet godina pod istim uvjetima. Glasalo je »za« 24, a »protiv« dvojica. Poslije primanja Sforze kao osorskog notara i Mazente kao liječnika, pristupilo se je izborima sudaca, pisara, kamerlenga, fontikara, prokuratora redovnica, zdravstvenog soprastanta, suca u Velom i Malom Lošinj, dvojice zdravstvenih soprastanata u Velom Lošinj i dvojice u Malom Lošinj, jednog giusticera pučanina, dvojice procjenitelja »di campagna«, jednog procjenitelja »delle Mura«. ³³² 1. VI. 1769. godine na prijedpodnevnom zasjedanju glasalo se po dvjema molbama za vršenje notarijatske službe, i po trim molbama za investituru nekih općinskih zemlji, koje se uzimaju u formi zakupa, a zatim se pristupilo izborima nekih oficijala. ³³³ Posljednje zasjedanje osorskog Vijeća pod mletačkom vlašću održalo se 1. VI. 1797. godine. Bili su zastupani osim plemićkih porodica i 11 pučana. Pored pitanja notarijatske službe, riješavalo se je u pogledu popunjavanja ispražnjelog mjesta liječnika za Osor, a poslije toga se pristupilo izborima oficijala komune. Na poslijepodnevnom zasjedanju, po običaju, birali su se požupi. Prvo slijedeće zasjedanje bilo je 21. X. 1798. godine, tada već pod austrijskom vlašću.

Ako saberemo do sada iznesene podatke iz zapisnika osorskog Vijeća, vidimo da se djelatnost Vijeća na zasjedanjima sastojala od izbora oficijala, odobravanja zemljišnog zakupa, potvrde notara, ugovora za vršenje liječničke službe, agregacija pučana u Vijeću i drugo. Treba istaknuti međutim, da se Vijeće veoma često bavilo pitanjem očuvanja općinskih zemlji. Ako pogledamo zasjedanja Vijeća samo u XVIII. stoljeću, ustanovit ćemo, da uzurpacije općinskih zemljišta čine najteži problem za Vijeće u Osoru. 1. VI. 1702. godine Vijeće donosi zaključak, da se izaberu dva revizora plemića i dva pučana, koji će imati dužnost ustanoviti sve uzurpacije općinskih zemlji i o tome podnijeti Vijeću izvještaj. ³³⁴ Na svom zasjedanju od 12. IV. 1719. godine Vijeće, dajući punomoć Zvanu Baldini-u, trgovcu u Veneciji, da zastupa Osorsku komunu u Veneciji protiv Dominika Dunčića, koji je uzurpirao neko zemljište na Lošinj, naglašava, da to radi zbog očuvanja naročitog privilegija, koji Osorska komuna uživa »inpartitoci dalla

332 »Libro di Consigli principiato l'anno 1715« (1715—1760). Serija II. br. 148. f. 41. v. do 43. Državni arhiv, Rijeka.

333 »Libro di Consigli della Magnifica Comunità d'Osseero incomincia l'anno 1761.« (1761—1807). Serija II. br. 149 f. 32—32 v. Državni arhiv, Rijeka.

334 Liber Consiliorum (1652—1713). Serija II. br. 147 f. 114. v. Drž. arhiv, Rijeka.

Pubblica Reggia Munificenza a tempo della nostra Deditioe del Jus e Patronia delle Terre, strade, luochi, sponde marittime e valli...³³⁵

1. VI. 1730. godine Vijeće, ističući da je jedna posebna prerogativa, koju uživa komuna, njezin dominij na komunalnom zemljišnom fondu, donosi zaključak, po kojem je svaki onaj, koji želi obradivati općinsko zemljište, dužan, prije nego što ishodi dozvolu, podnijeti svoju molbu u kancelariju, da bi se ona mogla s podacima o smještaju zemlje javno oglasiti, a u slučaju da nije potrebna koncesija, da ipak obavijesti pisara komune, da će sijati ili obraditi određeno zemljište.³³⁶

6. XII. 1742. godine Vijeće donosi zaključak, na molbu Lazarića i Botterini-a, da sagrade kapelu »nella ponte Casol« na Lošinj, da im se dozvoljava, ali pod uvjetom, da se ima uvijek smatrati ta zemlja kao »il fondo« komune. To vrijedi i za samu kapelicu kao i okolice.³³⁷ Ova pojedinost nas veoma podsjeća na situaciju, koja je nastala s požupima poslije propasti Krajine, koji su i nadalje upravljali zemljištem na kojem je bila crkva, jer je zemlja bila vladareva. Takovih primjera ima nekoliko do kraja mletačke vladavine, gdje se naročito Vijeće zalaže da dokaže svoj dominij ili patrimonij na Lošinj.³³⁸ Pojedinosti sa zasjedanja osorskog Vijeća davaju nam, dakle, jako svijetlo na nadležnost Vijeća uopće, te vidimo da se Vijeće po svojoj djelatnosti ne može uporediti sa zasjedanjima održanim prije 1410. god. Dok je Vijeće s jedne strane čuvalo svoje privilegije, s druge strane, ono je živjelo po onom pravu, koje je odobrila i stvarala mletačka vlast.

2. Skupštine pučana

Kada su pučani došli u podređeni položaj prema plemstvu u Osoru, ne može se ustanoviti iz vrela. Prvi puta se pučani spominju kao društvena klasa početkom XV. stoljeća. Godine 1422. pučani iz Osora, u zajednici sa pučanima iz ostalih komuna na otoku, tuže se duždu u Ve-

335 »Libro di Consigli principiato l'anno 1715.« (1715—1760). Serija II. br. 148 f. 10. Državni arhiv, Rijeka. Značajno je, da se »publica reggia munificenza« spominje u vezi s Lošinjem, što nije bez razloga, ako se sjetimo da je otok Lošinj bio territorium regale.

336 »Libro di Consigli principiato l'anno 1715« (1715—1760). Serija II. br. 148 f. 46. Državni arhiv, Rijeka.

337 »Libro di Consigli principiato l'anno 1715« (1715—1760). Serija II. br. 148 f. 103. Državni arhiv, Rijeka.

338 »Libro di Consigli principiato l'anno (1715—1760). Serija II. br. 148., godina 1755: f. 151—151 v., 1760 god., f. 170. »Libro di Consigli della Magnifica Comunità d'Ossoero incomincia l'anno 1761« (1761—1807). Serija II. br. 149 za godinu 1767. I. 26., za 1770 god.; f. 39, za 1775.; f. 56. Državni arhiv, Rijeka.

neciji, da se neki stari običaji više ne primjenjuju. Prije su negda bila tri suca, a od tih je jedan bio pučanin, koji je vršio sudačku funkciju kao i ostala dvojica. Sada su, kažu, pučani isključeni od vršenja tog prava. Prije su pučani zajednički s plemićima snosili teret »in reparatione« otoka, tako da su se birali iz čitavog naroda, u koji spadaju i plemići i pučani, dobri i savjesni ljudi, bez obzira da li su plemićkog ili drugog porijekla, koji su pod zakletvom vršili procjenu imovine. Prema njihovim procjenama, kažu pučani, utvrđivale su se obaveze proporcionalno prema ekonomskom stanju. Nadalje, pučani su tvrdili, da se je ranije imovina komune prodavala i kupovala od strane dvojice ljudi od komune (pučanin i plemić), a sada da odlučuje samo Vijeće. Napokon, pučani su tražili, da Vijeće ne može po svom nahođenju obavezati samo pučane u slučaju da se imaju izvršiti neki javni radovi, nego da se za isplatu tih radova u korist komune ili duždevog dominija imaju oporezovati i plemići.³³⁹

Prvi nam dakle raspoloživi podaci djelomično osvjetljaju samo klasni odnos pučana prema plemstvu. Iz tih podataka međutim ne može se ustvrditi, da li su pučani imali svoje tijelo, koje je bilo nadležno za riješavanje pitanja, koja su pučane tištila. Ipak ti podaci daju naslućivati, da su pučani negdje raspravljali tim više što se navodi da su pučani došli u Veneciju u ime svih pučana, a to povlači za sobom pretpostavku, da je postojala skupština pučana. Nije isključeno, da su se pučani mogli poslužiti bratovštinama kao tijelom, u kojem su se iznosile poteškoće i potrebe pučanstva. Iz terminacije sindika Marka Lauredanusa (1488. godine) proizlazi, da je tek od ovog doba pučanima bilo dozvoljeno održati skupštinu u prisutnosti kneza, te da su na skupštini mogli izabrati svoje prokuretoare odnosno ambasadore i odrediti takvim instrukcije. Ambasadori pučana mogli su tražiti pred višim mletačkim vlastima sve što se odnosi u korist komune, moliti neke povlastice ili tužiti se protiv kneza i plemića.³⁴⁰ Ako se uporede ovlaštenja ovih pučkih skupština i Vijeća, vidi se, da je Vijeće predstavljalo stalni organ vlasti komune, a skupština samo povremeno Vijeće pučana bez atributa vlasti. Čak ni pučki glavari ni predstavnici pučana u Vijeću nisu se birali u pučkoj skupštini. Spomenuta terminacija utvrđuje ukratko nadležnost skupštine, jer zaključuje »ut omnes libere possint ad pedes suos mittere, aut venire, et similiter ad omnes ad eius Magistratus...«³⁴¹

339 Statuto di Cherso et Ossero p. 120—122.

340 Statuto di Cherso et Ossero p. 245.

341 Ibidem.

Dvije godine poslije Lauredanove terminacije o skupštinama pučana, pojavljuje se prvi puta Gašpar De Papia kao »orator popularium«. On je molio dužda, da se riješi pitanje galiota na državnoj galiiji na način, da u dužnosti veslača pučani budu jednaki plemićima, t. j. da su na taj serviciij obvezani plemići kao i pučani. Dužd je na to traženje odgovorio dukalom, koji utvrđuje, da je veslanje personalni serviciij, i prema tome da ga mogu vršiti samo pučani i distriktualci, a ne plemići, ne samo lično, nego bilo kakvom naknadom iz svoje imovine.³⁴²

1530. godine pučani su Cresa dostavili duždu pismo, kojim mole dužda, da se uvede običaj, da svaki puta, kada komuna pošalje u Veneciju svoje ambasadore, jedan bude od ovih plemić, a drugi pučanin. Pučanin neka bude jedan od reprezentanata pučana u Vijeću, (capi del popolo ili kako se još nazivaju deputati del popolo), koji se biraju među dvanaesticom pučana u Vijeću. Zatim se predlaže, da orator pučanin putuje kao i plemić u Veneciju na teret komune. Osim toga, moli se, da bi se odredila plaća pučkim glavarima kao i drugim oficijalima, što je neznatna stvar, kako se navodi u podnesku, obzirom da se traži jedino priznanje da su i pučki oficijali »ministri publici«. Dalje se navodi u predstavci, da se često događa, da pučki glavari moraju doći u grad »per conseruation delle giurisdiction et beni del suo popolo«, a da nemaju novaca na raspolaganju, jer taj stoji pod upravom »delli principali« grada, i da stoga mole, da se tim reprezentantima osigura novac na teret komune. Napokon pučani predlažu, da njihovi predstavnici, pučki glavari, budu ovlašteni prisustvovati obračunu, koji vrše kamerlengi, fontikari i drugi oficijali pred agentima komune.³⁴³ Da li su pučani stvarno uživali prava koja su tražili, a Vijeće mudrih odobrilo, ne može se ustanoviti za svaki pomenuti prijedlog.

Terminacija kneza Querini-a iz 1692. godine govori nam, da su pučki glavari raspolagali novcem za svoje potrebe u vršenju svoga zvanja. Obzirom da su promet novca vrlo neuredno vodili, to je knez 1692. godine odredio, da se osnuje knjiga, u koju će na jednoj stranici pučki glavari unositi čitljivo svaki primitak novca dobivenog iz bilo kojeg naslova, a na drugoj stranici svaki izdatak. Na kraju svoje šestmesečne dužnosti glavari su dužni ispostaviti saldo, te uz jamčevinu predati poslovanje svojim nasljednicima naznačivši neutjerane dugove.³⁴⁴

342 Statuto di Cherso et Ossero p. 162.

343 Statuto di Cherso et Ossero p. 249—250.

344 Libro dell'Amministrazione dei Deputati del Popolo (1692 do 1738). Serija II, br. 150, f. 3. Državni arhiv, Rijeka.

Sačuvala nam se samo jedna takova knjiga za period od godine 1693. do 1738. godine. Kako se vidi iz knjige, pučani su bili dužni plaćati t. zv. »colta«. Ovaj namet išao je u korist blagajne, kojom su rukovodili glavari puka. 8. VI. 1693. blagajna je imala saldo devet lira. Stanje aktive bilo je 153 lire i 1 sold, a pasive 144 lire i 1 sold.³⁴⁵ Najveći izdatak blagajne iz 1692. godine predstavljali su putni troškovi Maričića, izaslanika pučana u Veneciji, zbog pitanja galiota, i putnih troškova Požupića, jednog od deputata pučana iz Cresa, koji je zastupao u Zadru pred generalnim providurom pučane u Osoru, također po pitanju galiota. Od drugih izdataka spominju se putni troškovi Matijašića, koji je po službenoj dužnosti posjetio više puta Lošinj i Nerezine, troškovi za plaćanje takse kneževoj kancelariji (radi dobivanja licencije za saziv »Colleggetto« pučana po pitanju galiota, za dva proklama u vezi sa koltom, za ispise kancelara) i drugi troškovi.³⁴⁶

U knjizi se nalazi također jedan zapisnik zasjedanja kolegija dvanaestorice pučana. Značajno je, da je zapisnik po svojim nazivima i stilu sličan onom u Vijeću. Zapisnik započinje sa »Convocato e congregato a son...« kao i zapisnik Vijeća. Saziv se vršio zvonom. Zasjedanje pučana naziva se »Consiglio sive colegetto de popolari«. Iz zapisnika vidimo, da je bilo prisutno 11 pučana, koji su inače članovi Vijeća te osorski sudac Adrario.

Zasjedanje je održano 8. V. 1693. u kancelariji u Osoru. Dozvolu za zasjedanje dao je knez dan prije u Cresu, te je ušla u zapisnik. Njome se daju odredbe u pogledu prava saziva i predmeta raspravljanja te nadležnosti zasjedanja. Zasjedanje su bili ovlašteni sazvati glavari puka, a predmet raspravljanja ovoga puta moglo je biti samo pitanje galiota. Nadležnost je bila određena pravom donošenja zaključaka.³⁴⁷

Zapisnik zasjedanja pokazuje nam, da je »Corpo de Popolari del Consiglio« donio zaključak, koji je balotiran kao i u Vijeću sa rezultatom »prospere tutte«, da se ovlašćuje Mihajla Carvina »Nuncio sive Comesso elletto dal Consiglio sive Colegetto de 12 del popolo di Cherso« da može ujedno u ime osorskih pučana ići generalnom providuru radi pitanja kontribucije mladića i po pitanju galiota.³⁴⁸

345 Libro dell'Amministrazione dei Deputati del Popolo. Serija II. br. 150, f. 8 v. Državni arhiv, Rijeka.

346 Libro dell'Amministrazione dei Deputati del Popolo, serija II. br. 150, f. 6. Državni arhiv, Rijeka.

347 Libro dell'Amministrazione dei Deputati del Popolo. Serija II. br. 150, f. 4. Državni arhiv, Rijeka.

348 Libro dell'Amministrazione dei Deputati del Popolo. Serija II. br. 150, f. 4 v. Državni arhiv, Rijeka.

Kako se vidi iz podataka knjige administracije pučkih glavara, pučani su vršili svoje pravo sastajati se i raspravljati svoje probleme kao i imenovati svoje ambasadore onako, kako je to zajamčeno Lauredanovom terminacijom iz 1488. godine. Isto tako, vidi se, da je Venecija riješila, da se odobrenje Mudrih iz 1534. godine obzirom na plaćanje pučkih oficijala vrši na teret pučana, a ne komune, kako su to tražili pučani 1530. godine. Značajno je, da knjigu administracije pučkih glavara nisu kontrolirali članovi Vijeća, nego knez lično.

3. Suci i agenti komune

Najodličniji položaj u komuni, a prema tome i u Vijeću, zauzimalju dvojica sudaca »Zudesi... i quali rappresentano la persona del Nostro Magnifico Rettor, et in parte supplisseno al governo.«³⁴⁹ Oni su bili birani u Vijeću na redovnim zasjedanjima u lipnju i prosincu svake godine. Njihov »Rezimento«, kako Statut naziva njihovu funkciju,³⁵⁰ trajao je 6 mjeseci. Za njihov izbor bila su određena 4 izbornika, koji su predlagali kandidate za suce. Po svakom prijedlogu Vijeće je glasalo posebice.³⁵¹ Kandidati su mogli biti samo plemići. Prije mletačke dominacije bila su 3 suca, od kojih je jedan bio pučanin.³⁵² To nam dokazuje ne samo podnesak pučana iz 1422. godine, nego i sam Statut iz 1441. godine, u kojem se izričito navodi da se općinskom imovinom može raspolagati samo uz zaključak Vijeća, donesen uz dvotrećinsku većinu glasova, kao i uz suglasnost kneza i većine sudaca.³⁵³

Dvojica kandidata, koji su dobili najviše glasova smatrali su se izabranim sućima. Pri nastupu svoje funkcije polagali su zakletvu, kojom su se obavezali, da će kroz svo vrijeme svog »Zudegado« raditi na čast i blagostanje Presvijetle Sinjorije, na čast vladanja i korist svoje komune, te da će knezu u svim predmetima u vezi sa svojom službom davati savjet po svojoj savjesti ne pomažući prijatelje niti škodeći neprijatelju. Ako bude knez došao u sućevo mjesto, u kojem vrši sudsku funkciju, dužan ga je pratiti. Kad bude knez vršio sudsku funkciju, sudac je dužan zajedno sa knezom suditi »al banco della rasone« i obavjestiti ga o svemu što zna po sudskom predmetu. U slučaju da knez

349 Statuto di Cherso et Ossero p. 197.

350 Statuto di Cherso et Ossero p. 20.

351 Statuto di Cherso et Ossero p. 77.

352 Statuto di Cherso et Ossero p. 120.

353 Statuto di Cherso et Ossero p. 50.

ovlasti suce da sami sude, dužni su donijeti odluku u dobroj vjeri i po savjesti, a sve svoje radnje dužni su ubilježiti tako, da knez može po tim predmetima donijeti presudu. Suci su nadalje obavezani zakletvom da dadu naplatiti sve novčane kazne, koje su izrečene za njihova doba ili njihovih prethodnika a pronucirane po knezu, te sve kazne doznačiti kamerlengu svoje komune. Osim toga, suci su dužni starati se da sve daće komune budu na vrijeme dane na inkanat, te da zakupnici daća dadu komuni u roku pogođenu sumu novaca. Ako pak bude sudac saznao da netko drži ili sakriva novac neke požupije, odmah će to prijaviti knezu i s njime postarati se da novci budu vraćeni požupiji, a naročito komuni. Isto tako, suci će se starati da kamerlenzi komuna i požupi predaju u cjelini račun svog poslovanja svojim nasljednicima, te će tome prisustvovati. Ako pak predaja dužnosti ovih neće biti u roku, suci su dužni to prijaviti knezu. Sudac je dužan napose obavijestiti kneza ili njegovog zamjenika, da se u Vijeća prilikom izbora novih sudaca ima čitati »el Capitular del Consejo.« Sudac je dužan odrediti, pod pretnjom kazne, svake sedmice »i caui delle Guardie«, i napokon, dužan je upozoriti kneza na propise, ako knez ne bi poznao zakone i statute oćoka, te će ga upoznati sa svakom stvari, koja je učinjena protiv zakona, a sam će se starati da se zakoni i statuti poštivaju i primjenjuju.³⁵⁴

Pored nabrojanih dužnosti odnosno prava, suci su, većinom u zajednici s knezom, imali i druge dužnosti, tako: dvaput godišnje pregledati crkve, koje spadaju pod požupiju, radi osiguranja sredstava za održavanje,³⁵⁵ brinuti se za održavanje fontika,³⁵⁶ taksirati procese,³⁵⁷ potpisivati platne naloge kamerlengu,³⁵⁸ odrediti polaganje zakletve bravarima, da su pošteno radili, te da nisu oštetili ni svog ni drugog patrona, i drugo. Napokon, suci su od 1679. godine dalje vršili dužnost deputata za zdravstvo.³⁵⁹

U Vijeću su suci imali glavnu riječ. Oni su bili ovlašteni podnositi prijedloge,³⁶⁰ dati ih na glasanje, a u odsutnosti kneza rukovoditi za-

354 Statuto di Cherso et Ossero p. 20—22.

355 Statuto di Cherso et Ossero p. 52

356 Statuto di Cherso et Ossero p. 82, 213 i 322.

357 Statuto di Cherso et Ossero p. 217 (suci su vršili tu dužnost do 1525. godine, a od ovog vremena tu dužnost vrše taxatores—Statuto di Cherso et Ossero p. 234).

358 Liber ordinationum iudicum Ausseri de expensis Communis (1652—1689). Serija II. br. 158, f. 1—170. Državni arhiv, Rijeka.

359 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 64 v. Državni arhiv, Rijeka.

360 Statuto di Cherso et Ossero p. 209 i Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 17 (Državni arhiv, Rijeka).

Ad 6. X. 1665

A capello della parte di S. Paolo   Pis. 13 12
 A capello per le sudacie
 S. Paolo S. Zuanne' alle   M. Fran. Moric * Pis. 13 12
 S. Francesco S. Paolo alle   M. Paolo S. S. * Pis. 13 12
 S. Maria S. Paolo alle   M. S. S. S.
 S. Maria S. Paolo alle   M. S. S. S.
 A capello per il Camerlengo
 M. Andrea Trabia' alle   M. Paolo S. S. * Pis. 13 12
 S. Paolo S. Paolo alle   M. S. S.
 A capello per il Sordicani
 S. Paolo S. Paolo alle   M. Paolo S. S. * Pis. 13 12
 S. Paolo S. Paolo alle   M. S. S.

A capello per il Fonticari
in Mobile, et in S. Paolo

Sl. 5. — Izbor dvojice sudaca, jednog kamerlenga i pisara komune te dvojice fontikara s popisom izbornika, predloženih kandidata te rezultatom glasanja na zasjedanju osorskog Vijeća održanom 6. XII. 1665. god. (nastavak zapisa o zasjedanju — vidi sl. 4) iz Liber Consiliorum A. 1652—1713. f. 46 v. Ser. II. br. 147, Državni arhiv, Rijeka.

sjedanjem Vijeća. Vijeće i razni organi Vijeća saobraćali su s knezom putem sudaca. Knez i više vlasti obraćali su se sucima kao predstavnicima komune.

Obzirom da su lošinjski suci bili ovlaštene uredovati samo u neznatnim spornim predmetima,³⁶¹ osorski su suci bili dužni povremeno u godini dolaziti u Veli i Mali Lošinj, te rješavati sve ove predmete u parničnom i vanparničnom postupku. Ova se služba osorskih sudaca nazivala »Sindicatus Lussini«. Sav rad suca u Lošinjima kancelar bi ubilježio u »Liber Sindicatus Lussini«. Lošinjski sindikat predstavlja zasebnu djelatnost osorskog suca, te se stoga u kvadernu sindikata nalaze podaci za praeceptorum, terminorum, civilium, extraordinariorum, pignorum, damnorum i drugo. One predmete, koje nije mogao u svojoj nadležnosti riješiti ni osorski sudac, jer je i on bio ovlašten suditi do izvjesne sume,³⁶² rješavao je knez, kad je dolazio u Osor, što se također naziva »Sindicatus«. Kneževa djelatnost u Osoru, kako je napomenuto zabilježena je u aktima »Sindicatus Ausseri«.³⁶³

Suci su imali svoju plaću, koja se je mijenjala prema vrijednosti novca. 1672. godine plaća osorskog suca iznosila je za 6 mjeseci 62 lire,³⁶⁴ dok je lošinjskog iznosila samo 10 lira.³⁶⁵ 1772. godine plaća osorskog suca iznosila je 90 lira.³⁶⁶ Za vršenje lošinjskog sindikata suci su dobivali posebnu novčanu naknadu. Pored plaće suci su dobivali svoj dio od ulova riba od zakupnika općinskih lovišta.³⁶⁷

Sudeći prema terminaciji cresko-osorskog kneza iz godine 1675. sucima je trajala kontumacija 3 godine, međutim ovom se terminacijom skraćuje na godinu dana. Prije 1675. godine plemići, koji su bili dužnici komune, nisu mogli biti kandidirani za suce. Terminacijom se određuje da se mogu kandidirati, ako im dugovanje ne premašuje sumu od 25

361 Lošinjski suci su prvi puta potvrđeni 1460 godine. Vidi Acta cancellariae Ausseri. A. 1459—1462. Serija II. br. 5, f. 59. Državni arhiv, Rijeka.

362 š. Ljubić: Commissiones et relationes venetae. II. p. 270.

363 Spisi »Sindicatus Ausseri« čuvaju se u općinskom arhivu Cres — Državni arhiv, Rijeka.

364 Liber ordinationum iudicum Ausseri de expensis Communis (1652—1689). Serija II. br. 158, f. 88. Državni arhiv, Rijeka.

365 Liber ordinationum iudicum Ausseri de expensis Communis (1652—1689). Serija II. br. 158, f. 87. Državni arhiv, Rijeka.

366 »Libro Camerlengato della Magnifica Comunità d'Ossero incomincia l'anno 1772« (1772—1813). Serija II. br. 153, f. 5. Državni arhiv, Rijeka.

367 Statuto di Cherso et Ossero p. 347.

lira. Kandidati izabrani za suce nisu se smjeli odreći funkcije, jer bi inače morali platiti globu od 60 lira.³⁶⁸ 1703. godine ukinute su uopće kontumacije za sve funkcije u Osoru.³⁶⁹

Pošto su izabrani novi suci, stari suci postaju ipso facto agenti odnosno advokati komune i prokurator i mrtvih. Njihova nova dužnost traje također šest mjeseci.³⁷⁰ Prije nastupa na dužnost agenti su polagali zakletvu, kojom su se obavezali da će raditi za mletačke interese i svoje komune, te da će se po svojoj savjesti parničiti pred knezom bilo u korist komune bilo za mrtve. Ako nađu legate od 30 godina, koji nisu još izvršeni, postarat će se da se svakako izvrše. To se isto tako odnosi na legate za dušu, te se agenti imaju brinuti da se oporuke takvih ostavitelja sudskim putem daju na izvršenje. Ako budu agenti saznali da netko potajno drži dobra, novac ili zemlju komune smjesta će to javiti knezu. Ako bude netko, dozvolom kneza, dao neko zemljište komune na javni oglas, a agentu se bude učinilo da je korisno za komunu staviti prigovor, on će odmah podnijeti pravo komune kao prigovor. U parnicama umrlih, ako bude pozvan, nastupit će kao njihov prokurator po svojoj savjesti. Ako pak netko umre bez oporuke i nasljednika, agent će se postarati da ne bi ostavština bila uzurpirana te će o tome odmah obavijestiti kneza i zatražiti da se ostavština što prije doznači komuni.

Budući da agenti ne zaostaju za sucima po svojim pravima u Vijeću i u odnosu prema knezu ili višim vlastima u Veneciji, to se u vrelima susreće zajednički naziv za oba suca i oba agenta: »Capi della Comunità.« Kao što su ovi na čelu komune, tako su dvojica pučkih deputata: »Capi del Popolo« na čelu puka, s tom razlikom što »Capi del Popolo« predstavljaju pučane pred Vijećem i knezom, a »Capi della Comunità« plemiće i pučane pred svim vlastima. Vlast komune, kakva jest, počiva u rukama »Capi della Comunità«.

368 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 33/52. Državni arhiv, Rijeka.

369 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 99/119-3. Državni arhiv, Rijeka.

370 Statuto di Cherso et Oszero p. 26.

4. Kamerleng

Administracija novcem komune povjerena je kaemrlenzima. U Statutu iz 1441. godine spominju se već kamerleng pučanin i plemić.³⁷¹ Dok suci pomažu kneza u njegovom vladanju u ime mletačke vlasti, kamerlenzi fungiraju kao izraziti službenici komune. U vrelima se podvlači »Camerlengo del mio Commun«³⁷² ili »Camerlenghi de Commun«³⁷³. Kamerlenzi su se birali u Vijeću na šest mjeseci, te za svoj rad primaju plaću od komune.³⁷⁴

Prilikom nastupa na dužnost izabrani kamerlenzi polagali su u Vijeću zakletvu, kojom su se obvezali raditi samo na korist svoje komune, dokle god budu vršili svoj oficij. Sve primljene novce, koji pripadaju komuni, dati će na opis »in lo libro del mio Commun«, pisaru komune navodeći podatke od koga su novci primljeni, zašto i koliko.

Isto tako su kamerlenzi dužni, za svaki izdatak novca komune, obavijestiti pisara komune radi upisa u knjigu, kome su dati, koliko i zašto. Kamerlenzi su se nadalje obvezali zakletvom da će se starati da svi dužnici komune isplate svoje dugove i da će obavijestivši kneza o zalozima koje su držali, prodati ih, a novac dobiven predati blagajni. Kad se navrše šest mjeseci, kamerlenzi su dužni predati sav novac i stvari komune svojim nasljednicima pod prijetnjom novčane kazne.³⁷⁵

U Statutu iz 1441. godine određuje se nadalje, da svaki od kamerlenga treba držati svoj ključ blagajne, te da ga ne smije predati svom drugu. Ako bi jedan od kamerlenga bio spriječen vršiti svoju funkciju radi odsustva sa otoka, bio je dužan predati ključ jednoj osobi uz suglasnost kneza.³⁷⁶ Međutim, 1589. godine generalni providur je izmijenio odredbu Statuta tako, da su morala postojati tri različita ključa blagajne, da se blagajna nije mogla otvoriti, ako se ne upotrebe sva tri ključa. Dva ključa držali su suci, ili jedan je držao sudac stariji po godinama, a drugi advokat komune t. j. jedan od agenata komune, koji je bio stariji. Treći ključ je držao kancelar. Kada se je u kasu depozirao novac, kancelar je bio dužan pozvati agente i u njihovoj pri-

371 Statuto di Cherso et Ossero p. 77.

372 Statuto di Cherso et Ossero p. 22.

373 Statuto di Cherso et Ossero p. 115

374 Statuto di Cherso et Ossero p. 23.

375 Statuto di Cherso et Ossero p. 22 i 23.

376 Statuto di Cherso et Osero p. 77.

sutnosti položiti novac u kasu s bilješkom, u kojoj je bilo navedeno tko je deponirao novac i koliko. Tko bi protivno postupio, bio bi lišen svoje službe i platio kaznu od 50 dukata.³⁷⁷

Među reformacijama Statuta postoje još dvije terminacije creskosorskog kneza iz 1586. godine, koje dopunjuju starije statutarne odredbe obzirom na poslovanje kamerlenga. U jednoj se određuje, da je skrivan — pisar komune — dužan u knjizi inkanata ubilježiti, poslije završenog inkanta, odluku, kojom se dodijelio zakup općinske imovine određenom licu, te dva jamca, ako vrijednost zakupa nije prelazila 300 lira godišnje, a za svakih 200 lira više, jednog jamca poviše. Pored toga je pisar bio dužan svakog prvog od godine na prvom slijedećem praznom foliju ubilježiti ukupnu sumu prihoda prošle godine. U koliko se ne bi pridržavao te odredbe, pisar bi plaćao kaznu od 100 lira. Nadalje je bio pisar dužan upozoriti kneza, ako bi netko sudjelovao u nadmetanju, a bio je dužnik komuna, da je ta osoba dužnik komune, pače i u slučaju, kad ne bi bio u to siguran. To je bilo potrebno iz razloga, jer je terminacija određivala, da dužnici komune ne mogu sudjelovati pri nadmetanju. Zatim, pisar je bio dužan naznačiti na kraju godine dužnike, kako bi se znalo postupiti. U svakoj knjizi komune, pisar je bio dužan označiti godinu, mjesec i dan ubilježbe. Terminacijom se određuje, da su kamerlenzi dužni pisara upozoriti iz sedmice u sedmicu o svakom primitku i izdatku u blagajni. Knjige komune nije smio nitko pisati osim pisara komune, u protivnom slučaju platio bi novčanu kaznu.³⁷⁸ Drugom terminacijom iz iste godine određuje se, da dužnici komune mogu isplatiti svoj dug samo kamerlengu, ako pak isplate nekom drugom licu, neće im se bonificirati, a osim toga moraju platiti globu.³⁷⁹

Knez se nije smio mješati u poslove kamerlenga, jer su oni bili u isključivoj nadležnosti komune. Kamerlengova je bila dužnost, da se stara oko isplate godišnjeg censa Veneciji, koji je iznosio 628 dukata, a od ostalih dohodaka da isplati plaću sudaca, zdravstvenih deputata, liječnika, učitelja, pisara i drugih oficija, koji su radili za komunu. To je proizlazilo i iz statutarne odredbi, te stoga knez nije mogao čak ni ubirati novčane prihode u korist komune, jer je i taj posao bio povjeren isključivo kamerlengu. Knez je mogao tražiti samo da se isplati Veneciji census.³⁸⁰ Knez, iako je on izricao novčane kazne, koje su često

377 Statuto di Cherso et Ossero p. 314 i 315.

378 Statuto di Cherso et Ossero p. 288, 289.

379 Statuto di Cherso et Ossero p. 292, 293.

380 Statuto di Cherso et Ossero p. 229

određene statutom ili kojim drugim propisom u korist komune, nije smio, kao ni njegovi oficijali, ubirati novac od osuđenih, nego je to mogao samo kamerleng.³⁸¹ Knez nije mogao namještati službenike komune, a niti im određivati plaću, a ako bi to činio, kamerleng nije smio izvršiti pod prijetnjom kazne.³⁸² Terminacija sindika i providura iz 1539. godine izričito naređuje cresko-osorskom knezu, da ne smije raspolagati novcem komune, jer to može samo Vijeće komune na svom zakonitom zasjedanju.³⁸³

Promet blagajne odvijao se je administrativno u više vrsta knjiga. Sve te knjige nazivale su se »libri dell'Amministrazione della Communità d'Ossero«. Prihodi komune proizlazili su iz daća koje su se davale u zakup, iz zakupa općinskih pašnjaka i zemlji, te poreza, koje su plaćali Lošinjani za t. zv. »guardie«. Prema tim приходима pisar komune vodio je zasebne brige: Libro d'incanti (zakupi daća), Libro dell'Arbaidigo — (Herbatico — zakupi zemljišta) i Libro delle Guardie (porez Lošinjana). Te knjige su bile u stvari pomoćne knjigovodstvene knjige, na osnovu kojih su se podaci prihoda uvrštavali u posebne knjige Libri dell'Entrate e Spese — knjige prihoda i rashoda komune. U knjigama prihoda i rashoda ulazili bi i oni prihodi, koji nisu sadržani u pomoćnim knjigama prihoda (novčane kazne). Rashodi su se ubilježavali na osnovu potvrda o primitku novca osoba, koje je isplatio iz blagajne komune sam kamerlengo. Knjige prihoda i rashoda povremeno su pregledavali suci i agenti komune, te bi nakon svakog pregleda ukupnih prihoda i rashoda registrirali u knjigu svoj pregled, kao i stanje prihoda i rashoda komune. Ove knjige je vodio pisar komune. Posebne knjige su predstavljale knjige kamerlengata. Tu su se također ubilježili svi prihodi i rashodi blagajne, te bi se za unos novca u blagajnu citirali iznosi i naslov prihoda na osnovu knjige prihoda i rashoda, a za izdatak iz blagajne potvrde korisnika o primitku novca. Knjige prihoda i rashoda komune te knjige kamerlengata vodile su se na principu »dar-aver«. Kamerlengo je vršio isplate iz blagajne na osnovu platnih naloga sudaca i agenata komune. Ti su se nalozi bilježili u posebnim knjigama (liber ordinationum iudicum Auxeri de expensis Communis), gdje bi se za isplatu iz blagajne izričito odredio korisnik, iznos i razlog isplate. Svi su nalozi vlastoručno potpisani od sudaca i agenata komune. Ka-

381 Statuto di Cherso et Ossero p. 237.

382 Statuto di Cherso et Ossero p. 259, 260.

383 Statuto di Cherso et Ossero p. 262 i 263.

merlengove knjige su također suci i agenti komune povremeno pregledavali, te bi ubilježili u kamerlengovu knjigu datum pregleda, saldo i svoje opaske. Katkada je knjige pregledavao i sam knez.

Knjige prihoda i rashoda komune s knjigama kamerlengata daju nam dragocjene podatke za ekonomiku komune u razdoblju od 1570. godine do 1813. godine, te im se treba posvetiti posebna studija. Knjige pak Herbatice i Guardie daju nam povrh toga veliku građu za istraživanje porijekla pučanstva. Tu bi se moglo samo ustvrditi, da je u tim knjigama teško pronaći ime romanskog porijekla.

5. Fontikari

Prema izravnim povijesnim podacima, ne može se ustanoviti da li je »fontego« ustanova komuna iz vremena prije prodaje Dalmacije Mlečanima. U Statutu iz 1441. godine spominje se odredba o potrebi osnivanja fontika t. j. skladišta žita, ulja i drugih živežnih namirnica. Osnivanje fontika, kao stalnog prodavaoca žita, obrazlaže se time, što na otoku ljudi gladuju, ne samo siromasi, nego i oni koji žive od prihoda. Na otoku ima žita, ali premalo da bi se pučanstvo moglo prehraniti kroz čitavu godinu. Stoga se statutarnom odredbom nalaže, da se osnuje fontik iz novčanih sredstava, koja će se dobiti isplatom starih dugova požupijama. Tim novcem treba kupiti žito, koje se mora prodavati uz cijenu, u kojoj će biti uključena samo stvarna cijena koštanja i troškovi dopreme. Da bi se pak knez i suci zalagali, da se dužnici požupija natjeraju na isplatu dugova, Statut određuje, da se knez ovlašćuje postaviti rok u kojem su dužnici dužni vratiti svoj dug, te ako to ne učine u postavljenom roku, dužnik plaća za svaku liru duga po dva solda, od kojih jedan ide u korist kneza, a drugi sucima.³⁸⁴ Međutim, izgleda da se fontik nije osnovao sve do 1483. godine, jer se terminacijom mletačkog sindika te godine ponovno određuje osnivanje fontika pod istim uvjetima kao što je navedeno u Statutu, osim, što se naređuje knezu, da odredi rok isplate dugova u trajanju od mjesec dana.³⁸⁵ Devet godina ranije izdanim dukalom, kojim se također dozvolilo osnivanje fontika, pače je bilo određeno, da se imaju svi neisplaćeni dugovi požupija do 1428. godine upotrebiti nakon isplate za fontik, ali je ta odredba ostala bez uspjeha.³⁸⁶ 1499. godine spominje se već fontikarij

³⁸⁴ Statuto di Cherso et Ossero p. 81 i 82.

³⁸⁵ Statuto di Cherso et Ossero p. 129.

³⁸⁶ Statuto di Cherso et Ossero p. 221 i 222.

kao funkcija koja se već otprije vrši.³⁸⁷ Prema tome proizlazi, da je fontik osnovan negdje u vremenu između 1483. i 1499. godine. Terminus ad quem vrijedi prema podacima, koji se odnose na cresku komunu, ali je vjerojatno, da to vrijedi i za Osor.

Službu fontikara vršili su dvojica: jedan plemić i jedan pučanin. Oni su se birali u Vijeću. Prema terminaciji cresko-osorskog kneza iz 1547. godine Vijeće je trebalo birati odvojeno plemića od pučanina. Do tada su birani zajedno, što je po mišljenju kneza bilo štetno za komunu, jer su oni u dogovoru vršili nedopuštenu trgovinu koristeći svoju službu, obzirom da je jedan izabran upravo iz razloga što je izabran drugi. Stoga je knez odredio ne samo separatan izbor, nego je i zabranio da naknadno jedan od fontikara može ustupiti svoju službu drugom, kako bi se na taj način izbjegla mogućnost da bi se odredba o separatom izboru izvrgla istim posljedicama kao kod zajedničkog izbora.³⁸⁸ Dužnici fontika i blagajne komune nisu se mogli birati za fontikare. Tu odredbu iz 1583. godine nije izmijenila ni terminacija iz 1675. godine, kojom se dozvoljavalo, da se mogu birati za suce i kamerlenge osobe, kojima dugovanje ne prelazi 25 lira. Pače citiranom terminacijom je izričito određeno, da fontikarima ne mogu biti dužnici komune ili fontika.³⁸⁹ Stoga je važila odredba, da su deputati fontika, pisar komune i uopće svi oni koji su imali pravo iznošenja prijedloga u Vijeću, dužni prije izbora u Vijeću predložiti popis dužnika, koji se ne mogu predlagati za kandidate oficija komune.³⁹⁰

Služba fontikara trajala je šest mjeseci. Fontikari su se mogli sporazumjeti, da svaki od njih vrši samostalno tri mjeseca svoju službu, i to tako, da jedan bude prva tri mjeseca, a drugi druga tri mjeseca.³⁹¹ Fontikari kao i kamerlenzi, pri nastupu službe, morali su predložiti odgovarajuće jamce za sebe, tako da bi ovi naknadili eventualne manjkove, ako fontikar ne bi mogao.

Fontikari su imali posebnu blagajnu, neovisno od kamerlenga, i svoje samostalno poslovanje. Promet blagajne kao i robe u skladištu, odražavao se je u knjizi »Libro del Fontico«. Prema terminaciji iz 1586. godine fontikari su bili dužni na jednom foliju knjižiti promet robe, a na drugom foliju promet novca. Pri unosu robe trebalo je unijeti podatke: tko je kupio i uz koju cijenu, te uz koju cijenu treba robu pro-

387 Statuto di Cherso et Ossero p. 213.

388 Statuto di Cherso et Ossero p. 268 i 269.

389 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 33/52. 3-co. Državni arhiv, Rijeka.

390 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 111. Državni arhiv, Rijeka.

391 Statuto di Cherso et Ossero p. 299.

davati. Na suprotnom foliju trebalo je označiti vjerovnika, u koliko je vršio prodaju uz gotov novac. Posebno je trebalo evidentirati dužnike fontika, vjerovnike, trgovce žitom, dobitak i gubitak fontika za šest mjeseci. Nitko nije imao pravo miješati se u administraciju fontika osim fontikara i deputata fontika te ovlaštenih revizora. Knjige su se morale voditi kao i kamerlengata sa oznakom godine, mjeseca i dana. Suci i agenti komune bili su dužni povremeno pregledati knjige i rezultate svoje kontrole unijeti u knjigu fontika.

Fontikari su mogli držati novac komune u svojoj blagajni, kao i kamerlengovoj, ali samo za vrijeme od šest mjeseci. Fontikari nisu smjeli dati novac iz blagajne osobi, a da nije prethodno označena u knjigama kao dužnik.

Fontikari su bili dužni držati zajedničku blagajnu za svih šest mjeseci, te su zajednički odgovarali za poslovanje i manjkove fontika, bez obzira da li su zajednički vršili službu kroz svih šest mjeseci.

Za svakog dužnika označenog u knjizi fontika, kojem je fontikar isplatio više od 10 lira, morao je imati potvrdu dužnika, da je primio novac.³⁹² Terminacija iz 1586. godine dala je dakle sadržaj i način rada fontikara, pa se je smatrala kasnije kao temelj fontikarove funkcije. Terminacijom iz 1641. godine bude određeno, da se ona iz 1586. godine ima i nadalje strogo primjenjivati uz dopunu da se fontikari mogu poslužiti vjeresijom, ako se radilo o maloj količini u korist siromašnih osoba. U slučaju pak neplateža duga, fontikari su bili dužni da sami naknade u roku zaduženu sumu. Pored toga je terminacijom zabranjeno fontikarima davati bilo kome novac uz zajam.³⁹³ 1661. godine bude određeno da povjerenstva (deputati del fontico) trebaju voditi brigu oko kupovanja žita, ulja i druge robe, i to tako da prije svega ustanove kvalitet i kvantitet robe koja se kupuje, zatim od koga se kupuje i uz koju cijenu, te uz koju cijenu treba tu robu prodavati, a posebno još odrediti koliko pripada fontikarima u ime provizije. Istom terminacijom je zabranjeno fontikarima davati žito osobama, koje su dužnici fontika.³⁹⁴

Fontikari su, kao i kamerlenzi, mogli raspolagati novcem iz blagajne samo uz pismenu dozvolu kneza i većine sudaca i agenata komune. To je vrijedilo pače i u slučaju, da su htjeli kaparirati žito. U

392 Statuto di Cherso et Ossevo p. 290 i 292.

393 »Libro del Fontico« (1642—1672). Serija II. br. 170, f. 68 v. Drž. arhiv, Rijeka.

394 »Libro del Fontico« (1642—1672). Serija II. br. 170, f. 2. Drž. arhiv, Rijeka.

koliko bi protivno postupili, bili su za cijeli život lišeni prava na vršenje fontikalne službe, a pored toga plaćali su novčanu globu.³⁹⁵

Obzirom da je uvoz žita na otok dozvoljavao knez. i da je uvoz bio uslovljen uz prodaju uz određenu cijenu, dešavalo se, da trgovci uopće nisu htjeli uvoziti žito na otok. Tako bi se ispraznilo skladište fontika, a narod bi gladovao. Da bi se poboljšala situacija, generalni providur za Dalmaciju odobrio je god. 1589. prijedlog Cresana, da se trgovcima žitom dozvoljava prodavati žito uz cijenu koju sami odrede. Ta je odredba bila od velike važnosti za otočane, koji su smatrali fontik kao »principal membro et sostentacolo della povertà di tutta questa Isola«,³⁹⁶ te da se u fontiku treba držati rezerva žita i još toliko da bi dostajalo »per uso della Piazza«.³⁹⁷

1708. godine donesena je kneževa terminacija o osnivanju fontika u Lošinj. Istom se određuje, da komuna Velog Lošinja ima pravo birati na šest mjeseci jednog fontikara, koji će pri nastupu na dužnosti u roku predložiti jamce, a po isteku službe također u istom predati saldo svom nasljedniku. Određuje se blagajna s dva ključa, knjiga fontika, kontumacija službe od dvije godine, pomoćne knjige dužnika, zabrana davanja zajmova i drugo što je bilo propisano za fontike u Osoru i u Cresu.³⁹⁸ O plaći fontika nije donijeta odredba, što je razumljivo, jer fontikari nisu dobivali plaću kao kamerlenzi, nego su imali pravo na dnevnicu koja je iznosila 1499. godine četiri solda u mjestu, a dvanaest ako su bili na putu radi nabave žita.³⁹⁹ Kasnije su deputati fontika određivali proviziju fontikara, kako bi što više zainteresirali fontikare za službu, a time pripomogli otočane da dobiju što više i što jeftinije žito. 1553. godine žito i brašno iz fontika prodavalo se je za 4 solda po jednom staru više od faktične cijene koštanja, a ta 4 solda dobivao je fontikar.⁴⁰⁰ Da li je fontikar dobivao pored toga i dnevnice, ne može se ustanoviti. Suci i fontikari bili su najizrazitije funkcije koje su Osorani mali u okviru nadležnosti svoje komune i od kojih je ovisila njihova pravna i ekonomska sigurnost.

395 Statuto di Cherso et Ossero p. 322.

396 Statuto di Cherso et Ossero p. 265.

397 Statuto di Cherso et Ossero p. 312.

398 Libro Terminazioni dei Provveditori etc. f. 106/153, 6-to. Državni arhiv, Rijeka.

399 Statuto di Cherso et Ossero p. 212.

400 Š. Ljubić: *Commissicnes et relationes Venetae* II. p. 270.

6. Pisari, procjenitelji i drugi oficijali komune

Kao što je knez imao za vođenje svoje administracije u Osoru svoju kancelariju na čelu s kancelarom ili vice-kancelarom, tako je i komuna imala svoju pisarnu, u kojoj se je vodila administracija komune. na čelu s pisarom.

Pisari su se birali u Vijeću na godinu dana. Biranje pisara u Vijeću slijedilo je odmah iza biranja sudaca, a prije izbora kamerlenga i fontikara, što pokazuje, da su pisari zauzimali odličan položaj među oficijalima komune. Oni su vodili zapisnike u Vijeću, knjige kamerlengata sa svim njegovim pomoćnim knjigama, te knjige fontika. Posebno su vodili za suce i agente komune, kamerlengate i fontikare prepisku s kneževom vlašću ili višim vlastima u Zadru i Veñeciji. Na zasjedanjima Vijeća bili su dužni upozoriti vijećnike, prije izbora oficijala, na one osobe, koje nemaju pravo biti birane u Vijeću obzirom da su dužnici komune ili fontika. Oni su vršili od XVII. stoljeća dalje dužnost taksatora pismenih radnji kneževog kancelara, a osim toga bili su deputati fontika.⁴⁰¹ 1713. godine bila im je određena kontumacija u trajanju od tri godine.⁴⁰² U XV. i XVI. stoljeću često su kneževi kancelari u Osoru vršili funkciju pisara komune, pa su za svoj rad bili posebno honorirani. Pisar komune imao je svoju plaću koju je primao iz blagajne kamerlenga.

Pored pisara birali su se u Vijeću na godinu dana procjenitelji za procjene nekretnina, pokretnina i učinjenih šteta, i justicijari za ispitivanje mjera i utega. Zanimljivo je, da je i knez mogao biti biran za te dužnosti. 1729. godine pućanin Rabac predložio je u Vijeću za procjenitelja unutar gradskih bedema samog kneza. Pri glasanju od 26 glasova knez je dobio 24. Istog dana, prilikom izbora justicijara pućanina, jedan pućanin je predložio kneza, a drugi pućanin plemića Stjepana Sforzu. Prilikom glasanja veći broj glasova je dobio Sforza. Za kneza je glasalo 18, protiv 8, a za Sforzu 21 za, i 4 protiv.⁴⁰³ Sigurno je, da knez nije vršio ničnu te funkcije, nego je davao drugom da ga zamjeni, kao što su pisari komune, osobito, ako nisu znali voditi knjige, imali svoje substitute. Funkcije procjenitelja i justicijara vršili su uglavnom

401 Liber Consiliorum (1652—1713). Serija II. br. 147. fol. 155 v. Drž. arhiv, Rijeka.

402 Ibidem.

403 »Libro di Consegli principiato l'anno 1715« (1715—1760). Serija II. br. 148 f. 43. Državni arhiv, Rijeka.

pučani. Među procjeniteljima su se razlikovali oni u gradu i van grada. Obično je za grad bio određen samo jedan procjenitelj, a za područje van grada dvojica.

Dok suci nisu još vršili dužnost soprastanta za zdravstvo, ovi su se birali u Vijeću na godinu dana. Svako mjesto, kao Osor, Veli i Mali Lošinj, imali su svoga posebnog soprastanta za zdravstvo.

Osim izbornih oficijala komune, postojali su niži oficijali, koji su se postavljali na osnovu obostranog sporazuma o trajanju službe i visini plaće. To su bili pomoćnici pisara, fontikara, zdravstvenih soprastanata, komandadori, koji su vršili razne naloge sudaca (poziv stranaka pred sud, javno oglašavanje »in luoghi usati« raznih oblika otuđivanja nekretnina — prodaja, darovanja, zamjena i slično, naredaba i javnih poziva odsutnih tuženika),⁴⁰⁴ i drugi pomoćni oficijali.

Liječnici, apotekari i učitelji škola predstavljali su također jednu vrstu oficijala komuna. Oni se nisu birali u Vijeću, ali bez odluka Vijeća nisu mogli vršiti svoju službu. Za primitak u službu komune, oni su podnosili molbu, u kojoj bi iznijeli svoje podatke i uslove pod kojima bi radili za komunu. Molba bi se pročitala u Vijeću, a zatim bi se dala na glasanje. Prije isteka roka službe mogli su predložiti Vijeću produženje, ili izmijeniti uslove plaće ili rada. Po prijedlogu moralo se je također glasati. Obično su liječnici, apotekari i učitelji bili stranci, pa su se smatrali kao *officiales-extrinseci*. Njihova je plaća bila obično veća od plaća ostalih oficijala, a padala je također na teret blagajne komune.

Dacijariji nisu bili službenici komune, nego zakupnici daća, koje su išle u korist komune. Komuna bi pobiranje daća na vino, meso, lovišta riba i drugo davala u zakup onome, koji na inkantu najviše ponudi i prikaže najjače jamce. Dacijar bi morao u roku položiti ugovorenu sumu, a ostalo bi pripadalo njemu kao plaća.

Pristavi, koji se spominju u Statutu, nisu bili oficijali komune nego istražni organi vlasti.

404 Statuto di Cherso et Ossero p. 4, 5, 7, 34, 74, 198 i drugdje.

7. Notari

Statut iz 1441. godine određuje da se obaveza ili drugo u vrijednosti do 25 lira malih, može dokazati jednim svjedokom dobrog glasa kojem vjeruje knežev Rezimento, a za vrijednost od 25 do 200 lira, potrebna su 2 svjedoka, dok za vrijednost špornog predmeta iznad 200 lira važi kao dokazano sredstvo »instrumentum publicum«. ⁴⁰⁵ Instrumente je sastavljao notar, a sadržavali su razne pravne poslove kao kupoprodaje, zamjene, darovanja, testamente, koncesije i drugo. Notari predstavljaju staru instituciju, ali početkom XIV stoljeća oni ne ispostavljaju na otoku više notarije, nego, pod utjecajem učenja glosatora i postglosatora, isprave koje imaju punu dokaznu snagu ne po svojim svjedocima, nego činjenicom da ih je notar sastavio. Do pojave italskih notara, — svjetovnih lica, notarsku dužnost su vršili isključivo svećenici, a poslije svećenici i izučeni svjetovnjaci. Stoga su se notari smatrali prvotno »officiales extrinseci«. Na otoku Osoru svećenici su ispostavljali notarske akte sve do u kasni Srednji vijek. Dolaskom Osora pod mletačku dominaciju, većinom je kroz XV i XVI stoljeće vršio notarsku dužnost knežev kancelar. Obzirom da je za sastavljanje instrumenata notar naplaćivao određene takse razumljivo je da je knez, štiteći svog kancelara, dopuštao da samo on vrši tu dužnost. Dešavalo se je pače da su knezovi izričito zabranjivali vršiti notarsku funkciju na otoku, a istovremeno dozvolili da istu vrše samo njihovi kancelari. ⁴⁰⁶ Još se 1525. godine tuže otočani da knez spriječava notarima vršiti notarsku dužnost. ⁴⁰⁷ Tek kneževom terminacijom iz 1606. godine priznaje se od strane kneza pravo notarima za slobodno sastavljanje javnih isprava. ⁴⁰⁸

1608. godine generalni providur Giacomo Zanne potvrđujući kneževu terminaciju iz 1606. godine uz izvjesne izmjene, odredio je da izučeni notari mogu vršiti notarsku funkciju na području osorske komune, ako budu potvrđeni barem polovicom glasova u osorskom Vijeću. Svećenici koji već od prije vrše notarsku službu mogu i nadalje istu vršiti doživotno, ako se budu pridržavali propisa koji važe za notare. Nasljednici i komesari umrlih notara dužni su popisati notarska akta umrlog u roku od mjesec dana. Notar pak, koji bude zadužen na čuvanje ovih akata, dužan je ubilježiti u posebnu knjigu broj voluma i nevezanih akata, koje je primio, a tako je dužan učiniti svaki notar koji bude zadužen na

⁴⁰⁵ Statuto di Cherso et Ossero p. 13.

⁴⁰⁶ Statuto di Cherso et Ossero p. 151.

⁴⁰⁷ Statuto di Cherso et Ossero p. 233.

⁴⁰⁸ Statuto di Cherso et Ossero p. 333.

čuvanje tih akata. Notari su dužni predati sve svoje akte pisarni komune uz inventar, ako se žele iseliti sa otoka, a ako se povrate, pisarna je dužna te akte ovima povratiti. U koliko ne bi tako postupili neće moći vršiti notarsku funkciju kroz deset godina iza povratka na otok. Sva ostala lica koja posjeduju notarske protokole umrlih notara dužni su ih odmah predati uz inventar pisarni komune. Za izvršenje ove terminacije odgovorni su suci komune.⁴⁰⁹

Iako je ovom terminacijom određeno da duhovna lica ne mogu unaprijed vršiti notarsku službu uz izuzetak onih koji već vrše, ipak u knjigama instrumenata kneževe kancelarije nalazimo kroz XVII i XVIII stoljeće notarskih akata koje su sastavljali svećenici. Pored toga, u XVII stoljeću ima među pomenutim instrumentima veći broj koji su pisani hrvatskih jezikom i glagoljskim pismom. Iz jednog proklama objavljenog 1692. godine proizlazi da se je čutke dozvolio svećenicima i nadalje vršiti notarsku djelatnost, jer se u proklamu navodi »Che li nodari di questa Città, et Isola, e tutti quelli ch'hanno facultà di stipular istrumenti, e testamenti... etc.«⁴¹⁰ što je očito da se »tutti quelli...« odnosi na duhovna lica. Tom terminacijom se određuje da su svi notari i drugi, koji imaju pravo vršiti notarsku funkciju, dužni odmah po završenoj stipulaciji odnijeti instrumente i oporuke u kancelariju kneza, da bi se mogli dati u smislu statutarnih propisa na stride-javno oglašavanje. Kneževa pak terminacija iz 1734. godine određuje u pogledu donošenja instrumenata da se kopije instrumenata testamenata i kodicila imaju donijeti u kneževu kancelariju, a ne i originali, što odgovara stanju u kneževim volumima kancelarije u Osoru.⁴¹¹ Notarski su se akti naime, donosili u kopiji u kancelariju, gdje su se ubilježili u »Liber instrumentorum« kneževih voluma, a tri stride, koje su uslijedile po upisu u knjigu, naznačivali su se uz instrumenta. Ako prilikom strida nitko nije protestirao, to je knez bio dužan takve instrumente potvrditi.

Obzirom da su Veli i Mali Lošinj udaljeni od kneževe kancelarije u Osoru, to su notari u tim mjestima bili ovlaštteni pored ispostavljanja isprava, primati i zabilježiti izvještaje komandadora o procjenama štete, sekvestru, protestima i o drugom, što je inače spadalo u nadležnost kancelara. Ovi su notari bili dužni takve ubilježbe poslati kancelariji u

409 Statuto di Cherso et Ossero p. 351—352.

410 Litterae publicae Comitum Chersi et Ausseri. Ser. II. br. 2. od 1692. godine, Državni arhiv, Rijeka.

411 Litterae publicae Comitum Chersi et Ausseri (1620—1739). Serija II. br. 2. od od 1734 godine. Državni arhiv, Rijeka.

Osoru. Dešavalo se je da su lošinjski notari ispostavljali licencije za izvoz i druge akte, koji su spadali u nadležnost kneževе vlasti, no to je bio abusus koji je knez zabranjivao.⁴¹²

Iako je bilo određeno da notari mogu vršiti svoje zvanje samo na području koje spada pod jurisdikciju Vijeća, koje ih je aprobiralo, ipak iz notarskih protokola proizlazi da su često creski notari stipulirali instrumente u Osoru, a osorski u Cresu, ili da je jedan ili više notara vršilo svoju funkciju na čitavom otoku. Značajno je da se od osorskih notara sačuvalo vrlo maleni broj notarskih protokola, a i ovi su vođeni vrlo neuredno. Svi notarski akti za područje osorske komune čuvaju se u zbirci notarskih akata Općinskog arhiva Cresa. Neki se notarski protokoli s Lošinja nalaze u privatnom posjedu.

8. Advokati

Advokatska služba smatrala se je također oficijem komune. U Statutu iz 1441. godine daje se pravo svakoj osobi, koja misli da ne zna dokazati svoje pravo pred sucima, da nađe advokata koji će govoriti za nju pred sudom. Pače se određuje, kad bude netko pozvan pred suca, i dođe u postavljenom roku, ali ne odgovori na tužbu nego zamoli da mu se produži rok kako bi mogao naći advokata, sud je dužan ovome produžiti rok.⁴¹³

Advokati su polagali prije nastupa svoje službe zakletvu, kojom su se obavezali da će za svo vrijeme vršenja ovoga oficija pošteno i bez prevare parničiti pred sudom za svaku osobu i svaki puta kada bude za to od stranke zamoljeni. Zatim su se obavezali da neće više naplaćivati nego šest solda na svaku liru vrijednosti spornog predmeta, bez obzira da li se radi o sumarnom ili redovnom postupku. Kneževa vlast može povisiti taksu za redovni postupak uzimajući u obzir koliko je advokat uložio truda te trajanje postupka.⁴¹⁴

Advokati su zastupali svoje klijente u parnicama s vrijednošću do 50 lira bez pismenog ovlašćenja, te u tom slučaju klijent nije morao prisustvovati postupku. U parnicama pak iznad 50 lira klijenti su morali u kneževoj kancelariji dati pismeno ovlašćenje advokatu za zastupanje u

412 *Litterae publicae Comitum Chersi et Ausseri* (1620—1739). Serija II. br. 2 od 5. VI. 1734. Državni arhiv, Rijeka .

413 *Statuto di Cherso et Ossero* p. 5.

414 *Statuto di Cherso et Ossero* p. 24.

parnici, a pored toga bili su dužni prisustvovati postupku. U koliko se ne bi advokati pridržavali ove odredbe postupak i sentencija nije imala pravnog učinka.⁴¹⁵

Advokati su bili obično stranci.⁴¹⁶ Obzirom da se često dešavalo da bi se advokati sporazumijeli s kancelarima da se postupak ne završi za vrijeme vladanja jednog kneza, nego bi se pod slijedećim knezom taj isti proces ponovio a time bi kancelari i advokati stekli pravo da ponovno zaračunaju takse za svoj rad, to je terminacijom sindika iz 1490. godine bilo određeno da kancelari ne smiju reformirati proces nego mogu samo nastaviti, imajući pravo samo na one takse koje proizlaze iz rada nastavkom postupka.⁴¹⁷

V. OSORSKO PRAVO

Analizirajući statutarne odredbe Creskoosorskog statuta možemo zaključiti da taj Statut ne sadrži cjelokupno civilno i krivično pravo. Da li je to sadržavao originalni Statut ne možemo ustanoviti, jer mi posjedujemo u čitavoj našoj državi samo nekoliko primjeraka štampanih Statuta u Veneciji 1640. godine kod Antuna Giulani.⁴¹⁸ Da li tekst štampanog Statuta odgovara u potpunosti izgubljenom originalu. ili barem kopijama iz XV i XVI stoljeća ne može se ustvrditi. Prema štampanom Statutu proizlazi da je onaj dio statutarne odredbe koji uglavnom regulira privatnopravne odnose,⁴¹⁹ važeće pravo iz 1440. godine, jer su te odredbe potvrđene duždevim dukalom iz 1440. godine,⁴²⁰ odnosno iz 1441. godine, kada su ti statuti proglašeni u creskom Vijeću.⁴²¹ Međutim, u svakom slučaju može se sa sigurnošću zaključiti da sačuvani tekst Statuta ne sadrži sve propise, a pogotovo ne pravne običaje. To priznaje i sam knez u predgovoru Statuta određujući da se imaju primjenjivati pravni običaji, ako ne postoji odgovarajući propis u Statutu.⁴²²

Izmjene, dopune i objašnjenja starih statutarne odredbe možemo pratiti za period od 1409. do 1640. godine u štampanom Statutu i to u drugom dijelu Statuta, koji nosi naslov: »Dal Statuto vecchio di

415 Statuto di Cherso et Ossero p. 327—328.

416 Statuto di Cherso et Ossero p. 164.

417 Statuto di Cherso et Ossero p. 164.

418 Nama je na upotrebi primjerak, koji se čuva u Samostanu Konventualaca u Cresu.

419 Statuto di Cherso et Ossero p. 1—103.

420 Statuto di Cherso et Ossero p. 367.

421 Statuto di Cherso et Ossero p. 103.

422 Statuto di Cherso et Ossero p. 102.

Cherso«,⁴²³ to jest u onom dijelu Statuta koji sadrži terminacije i dukale prepisane iz starog creskog Statuta, koji je služio za štampanje Statuta. Za period od 1643. do 1745. godine nalazimo izmjene i dopune Statuta u »Libro Terminazioni dei Provveditori generali e Ducali«, koji se često spominje u ovoj studiji.

Odredbe Cresko-osorskog statuta važile su za sve otočane koji su bili podložni kneževoj jurisdikciji.⁴²⁴ One dolaze pod imenom »statuti« i »leze«, te se imaju interpretirati »ad litteram«.⁴²⁵ Pravo izmjene, dopune i ispravaka pripada samo Presvijetloj Sinjoriji.⁴²⁶ One predstavljaju strogo pravo. Suci, pače i knez, ne smiju postupiti u protivnosti s formuliranom odredbom. To potvrđuje ne samo odredba o tumačenju »ad litteram«, nego i brojne kaznene sankcije koje se navode u dukalima i terminacijama. Strogoća ima svakako svoj korjen u zaostacima starog tipičnog formalizma.

Statutarno pravo ne razlikuje privatno pravo od javnog kao što je slučaj u modernom pravnom shvaćanju. U drugoj knjizi od četiri, na koliko se Statut dijeli, uređuju se odnosi, po današnjem shvaćanju, i javnopravni i privatnopravni. Sam naslov druge knjige Statuta »Qui comenza el secondo statuto, over trattato de sacramenti de offitiali, testamenti, succession ab intestato, vendition, alienation de possession, e alcuni straordinarii«⁴²⁷ pokazuje da je kompilatorima statutarnih propisa bilo strano odvajanje javnog prava od privatnog. Razlikovanje propisa, koji reguliraju privatnopravne odnose od onih koji reguliraju javnopravne odnose ima svoj osnov u pandektarnoj nauci, a ova se je razvila u doba, kada su Osor i drugi dalmatinski gradovi imali već ustaljeni sadržaj i formu svoga prava, koje su pače zadržali sve do propasti uređenja komuna.

Odrediti izvore statutarnih propisa je također gotovo nemoguće. Među odredbama Statuta mogu se izdvojiti one koje su starijeg postanka. No, i za te starije odredbe ustanoviti da imaju svoj osnov u običajnom pravu teško je, jer ne posjedujemo starije isprave odnosno noticije. Sigurno je da se na Creskoosorskom otoku dolaskom Hrvata stvaralo običajno pravo, sastavljeno iz elemenata rimskog i hrvatskog pravnog shvaćanja. Tome nas zaključku navodi pored ličnih veza gradskog i

423 Statuto di Cherso et Ossero p. 104—352.

424 Statuto di Cherso et Ossero p. 2.

425 Statuto di Cherso et Ossero p. 103.

426 Statuto di Cherso et Ossero p. 368.

427 Statuto di Cherso et Ossero p. 20.

vangradskog stanovništva i postepeno stvaranje ekonomske simbioze tog stanovništva. S druge strane poznato je da običajno pravo gubi na svojoj važnosti recepcijom rimskom prava, a ta se odigrala u Osoru, kao i u ostalim dalmatinskim gradovima, u XII. i XIII. stoljeću. Ovi su gradovi bili svakako među prvima u Evropi pored italskih gradova, koji su prihvatili učenje glosatora i postglosatora. Stoga, treba predvidjeti da je običajno pravo u Osoru bilo dobrim djelom zamjenjeno rimskim pravom već u XIII stoljeću ili početkom XIV stoljeća, kada su se vjerojatno javile prve kompilacije osorskih Statuta. Pod takvim uvjetima, naročito uzevši u obzir čišćenje Statuta dolaskom Osora pod mletačku vlast, jasno je da se mogu ustvrditi izvori Statuta, osim za neke kao pristavi, požupi i poziv stranaka pečatom, samo načelno, to jest da Statut počiva djelom na običajnom pravu, djelom na recipiranom, te djelom na legislatornom pravu.

1. Pravo osoba

Statutarni propisi važili su za sve otočane bez razlike na položaj, spol i vjeru. Svi su uživali pravnu sposobnost, osim osoba, koje je kneževa vlast proglasila izagnanim. Oni nisu imali pravnu zaštitu i svatko je mogao takve osobe ubiti i raniti, a da zato ne snosi odgovornost.⁴²⁸

Početak pravne sposobnosti ne može se prema Statutu odrediti, ali je vjerojatno da se poklapao sa učenjem rimskih pravника. Značajna je pravna presumpcija po kojoj je nasciturus zaštićen u nasljednom pravu.⁴²⁹ Isto tako u Statutu nije određen prestanak pravne sposobnosti, ali je općenito shvaćanje bilo da smrću prestaje i pravna sposobnost.

U pogledu pravne sposobnosti stranaca važio je princip reciprociteta. Kneževo vladanje imalo je pravo odrediti tko od stranaca ne posjeduje pravnu i djelatnu sposobnost.⁴³⁰ U koliko vlast ustanovi da stranac ima pravnu i djelatnu sposobnost, a stranac podnese tužbu pred sudom protiv otočana, stranac je dužan prethodno predložiti kneževoj vlasti jednog otočanina, koji će jamčiti za sudske troškove, ili položiti dostatan zalog kod kamerlenga komune.⁴³¹ U slučaju pak da otočanin potražuje izvjesnu činidbu od stranca, a ovaj se ne nalazi na otoku, u koliko vlast, pod koju spada stranac, nije voljna sudskim putem priznati pravo otočanina,

428 Statuto di Cherso et Ossero p. 182.

429 Statuto di Cherso et Ossero p. 3.

430 Statuto di Cherso et Ossero p. 6.

431 Ibidem.

creskoosorski knez ima pravo narediti pignoraciju imovine stranca, koji je podložan istoj jurisdikciji kao i dužnik, te će tom imovinom naknaditi potraživanje otočanina.⁴³² Oni pak stranci koji se žele za stalno nastaniti na otoku i kao takvi se upišu u kneževu kancelariju, imaju pored pravne sposobnosti još i pravo na oslobođenje od personalnih i realnih tereta u trajanju od 5 godina.⁴³³

Duhovna lica koja su spadala pod crkvenu jurisdikciju nisu bila jednaka u pravima svjetovnim licima. Osobe, koje su ušle u samostan i položile profesiju, nisu mogle učiniti oporuku,⁴³⁴ a niti naslijediti oca, koji je umro bez oporuke.⁴³⁵ Isto tako, svećenici i klerici nisu se mogli baviti trgovinom, niti su se mogli natjecati kod nadmetanja daća.⁴³⁷ U civilnom procesu mogli su sudjelovati, ako su prethodno dali jedno svjetovno lice kao jamca za sudske troškove.⁴³⁸

Ograničenu pravnu i djelatnu sposobnost imali su sluge i sluškinje, koji su se nalazili pod vlašću patrona. Oni se nisu mogli obavezati, a ako bi stvorili obavezu, ona je bila bez pravnog učinka.⁴³⁹ Ako pak napuste patrona bez opravdanog razloga gubili su pravo na plaću za ono vrijeme koje su odslužili.

Podjela osoba pod kneževom jurisdikcijom na plemiće i neplemiće nije imala pravnih posljedica u privatnopravnim odnosima. Klasna borba između plemstva i pučana odražavala se je na području vlasti i dijeljenju personalnih te realnih tereta. U Osoru su postojale 1553. godine svega četiri plemićke porodice: Drasa (najveća), Daschia, Grabbia i Petris (najbogatija). Ukupni broj stanovnika iznosio je 500⁴⁴⁰ Ako se uzme u obzir da Vijeće bira funkcionere, koji su nosioci komunalne nadležnosti, te da je sudska nadležnost u rukama sudaca plemića, onda je jasno da pučani imaju razloga, pretstavljajući većinu stanovništva, da se bore za razmjerno sudjelovanje u vršenju vlasti. Dvanaest pretstavnika pučana u Vijeću, makar predstavljali i većinu u Vijeću nije moglo zadovoljiti pučane, jer im je Statutom garantirano samo sudjelovanje u kamerlengatu, fontiku i nekim drugim oficijima komune. Nejednakost u javnopravnim odnosima vladala je i u snošenju tereta. Dok

432 Statuto di Cherso et Ossero p. 7.

433 Statuto di Cherso et Ossero p. 84.

434 Statuto di Cherso et Ossero p. 31.

435 Ibidem.

436 Statuto di Cherso et Ossero p. 41.

437 Statuto di Cherso et Ossero p. 50.

438 Statuto di Cherso et Ossero p. 6.

439 Statuto di Cherso et Ossero p. 47.

440 Š. Ljubić: Commissiones et relationes venetae II. p. 270.

su plemići snosili samo realne terete, pučani su bili obvezani na personalne servicije i realne terete. Obzirom pak da plemići nisu lično obrađivali svoju zemlju, niti su se sami brinuli za svoju stoku, nego su tu dužnost obavljali najamni radnici, a to su bili pučani, znači da su u stvari plemićke realne terete snosili opet pučani. Prema tome, odredbe Statuta da su »Angarie« i »Facion« vezani uz zemlju bez obzira na vlasnika i posjednika,⁴⁴¹ te da je svaka osoba dužna koja posjeduje stoku plaćati godišnji porez po glavi stoke u korist komune,⁴⁴² samo su prividno izjednačenje plemića i pučana u snošenju javnih tereta.

Statutarni propis, dakle, izuzevši duhovna lica, ne poznaju ograničenja pravne i djelatne sposobnosti na osnovu klasne podjele stanovništva. Pravna zaštita bila je zajamčena kako plemićima tako i pučanima u gradu i van grada. Pred sucima u pogledu privatnopravnih odnosa bili su svi jednaki.

Ograničena djelatna sposobnost zasnivala se je, pored nabrojanih slučajeva, na starosti, zdravlju i spolu.

Muške i ženske osobe stječu djelatnu sposobnost na sudu i u kontraktima s navršenom 14-tom godinom života,⁴⁴³ ali ako su i dalje pod očinskom vlašću, dok traje ta vlast, ne mogu stvarati obaveze.⁴⁴⁴

Slaboumne i umobolne osobe, dokle god ne dokažu da su zdravog razuma i dobrog rasuđivanja, ne mogu otuđiti svoju imovinu.⁴⁴⁵

Udate žene, koje se nalaze pod vlašću svoga muža, ne mogu svoju imovinu otuđiti ni u slučaju, da se muž saglasi, osim u slučaju posljednje raspoložbe.⁴⁴⁶

Osim fizičkih osoba statutarno pravo poznaje i pravne osobe. Tu se ubrajaju Crkva, komuna, požupije i bratovštine. One su imale pravnu sposobnost, a djelatnost su vršile putem svojih organa. Djelatna sposobnost je bila ograničena i uslovljena kod Crkve crkvenim propisima, a kod ostalih, statutarnim i vlastitim pravilima.

441 Statuto di Cherso et Ossero p. 61.

442 Statuto di Cherso et Ossero p. 82.

443 Statuto di Cherso et Ossero p. 12.

444 Statuto di Cherso et Ossero p. 47.

445 Statuto di Cherso et Ossero p. 41.

446 Statuto di Cherso et Ossero p. 47.

2. Obiteljsko pravo

Statutarni propisi ne donose odredbe o sklapanju braka, kao ni o pretpostavkama za valjanost braka, o bračnim zabranama i zaprekama, o zarukama, razrješenju braka i o konkubinatu. Iz jedinih odredaba o bračnom imovinskom pravu možemo zaključiti, da su se bračni sporovi riješavali pred crkvenim sudom,⁴⁴⁷ a imovinsko bračni sporovi pred sucima komune. Iz toga slijedi, da su se brakovi sklapali u crkvi po crkvenim propisima, te da svjetovna vlast nije odlučivala o valjanosti braka i drugim pitanjima bračne veze, u koliko nisu bili u pitanju sporovi iz bračnog imovinskog prava.

Pravovaljani brak se u Statutu naziva zakonski brak — »legitimo Matrimonio«,⁴⁴⁸ a djeca iz toga braka zakonitom djecom.⁴⁴⁹ Djeca rođena prije sklapanja zakonitog braka postaju zakonita, ako otac sklopi pravovaljani brak s majkom.⁴⁵⁰

U Statutu se spominje slučaj bigamije,⁴⁵¹ i konkubinata,⁴⁵² ali se izrijeком ne osuđuju, što znači da takvi slučajevi nisu neobični za prvu polovinu XVI. stoljeća.

Zaruke i brak sklapali su se uz privolu ženinih roditelja. U koliko bi kći pod očevom vlašću sklopila zaruke ili brak bez znanja svojih roditelja ili pače protiv njihove volje, otac i majka mogli su je lišiti prava na njihovu imovinu, a zaručnik odnosno suprug bio je dužan platiti kaznu od 200 lira, od kojih je polovica pripadala njezinim roditeljima.⁴⁵³ Ako pak kćer obeća uz privolu svojih roditelja udati se za nekog muškarca, ili obratno, ako muškarac obeća ženi ili njezinim roditeljima, da će je uzeti za ženu, a jedan ili drugi ne izvrši svoje obećanje, u tom slučaju plaća 200 lira u ime kazne, a osim toga ide u zatvor na šest mjeseci.⁴⁵⁴

Imovina, koju je žena donijela u brak, zvala se je dotte — miraz. Žena je ostala vlasnikom svoga miraza, ali nije ga mogla otuđiti ni uz privolu svog bračnog druga, osim za slučaj posljednje raspoložbe.⁴⁵⁵ Isto

447 Statuto di Cherso et Ossero p. 32.

448 Statuto di Cherso et Ossero p. 31.

449 Ibidem.

450 Ibidem.

451 Statuto di Cherso et Ossero p. 257.

452 Statuto di Cherso et Ossero p. 31 i 85.

453 Statuto di Cherso et Ossero p. 52 i 53.

454 Statuto di Cherso et Ossero p. 74.

455 Statuto di Cherso et Ossero p. 47.

tako je žena bila vlasnik imovine, koju je dobila prilikom stupanja u brak od svoga muža odnosno njegovih roditelja — *contradotte*. Suprug jamči ženi za njezin miraz i uzmirazje čitavom svojom imovinom, te je žena preferirana pred svim vjerovnicima, to znači, da žena izuzimlje iz muževljeve imovine svoj dos i *contrados*, a ostatak ostaje vjerovnicima uz jedinu iznimku, ako se radi o dugovima zbog liječenja, pokopa i najamnine za stan.⁴⁵⁶ Ako umre suprug, žena ima pravo na svoj miraz i uzmirazje,⁴⁵⁷ a ako ne može uslijediti isplata miraza ili uzmirazja, žena ima pravo uživati imovinu svoga muža tako dugo, dok se ne isplati ovim uživanjem vrijednost dosa i *contradosa*.⁴⁵⁸ Ako bi žena bila osuđena zbog preljuba po crkvenom sudu na rastavu od svoga muža, ne može tražiti natrag svoj dos pred svjetovnim sudom, ali ako ju suprug primi natrag u kuću te s njom nastavi živjeti, dužan joj je vratiti dos onakav kakav je bio prije rastave.⁴⁵⁹ Značajna je odredba Statuta, koja je vjerojatno kasnijeg porijekla, da u slučaju smrti muža, žena ima pravo na svoj miraz i četvrtinu imovine umrlog muža, i obratno, ako žena umre, muž ima pravo samo na četvrtinu ženine imovine.⁴⁶⁰ U slučaju preljuba žena gubi svoj dos i pravo na četvrtinu.⁴⁶¹ Izgleda, dakle, da se *contrados* zamijenio sa stalnim postotkom muževljeve imovine.

Pravna presumpcija, kojom se predmjeva, da je sve ono što posjeduje žena za vrijeme braka porijeklom muževljeva imovina, ako žena nije ništa donijela u brak, za slučaj da protivno ne dokaže, daje osnov za shvatanje imovinsko-pravnog odmora u braku među bračnim drugovima, za slučaj, da se izdvoje dos i *contrados*. Odnos pak muža prema mirazu i uzmirazju izgleda kao odnos mandataru. Imovinski sistem braka bio je dakle sistem razlučenih dobara. Svaki od bračnih drugova raspolagao je oporukom svom svojom imovinom — *beni paterni e beni materni*. Uživanje pak jedne i druge imovine bilo je u braku zajedničko, a uprava je pripadala mužu. Muž je bio glava porodice, a žena i djeca bili su pod njegovom vlašću. Žena je bila »*sotto podestà del Marido*«,⁴⁶² a djeca, dok nisu bila emancipirana »*sotto podestà del Padre*«. ⁴⁶³ Sve što su žena, van upotrebe dosa i *contradosa*, kao i djeca, sticali, išlo je u korist muževljeve imovine. Djeca pod očevom vlašću

456 Statuto di Cherso et Ossero p. 16.

457 Ibidem.

458 Ibidem.

459 Statuto di Cherso et Ossero p. 32.

460 Statuto di Cherso et Ossero p. 52.

461 Ibidem.

462 Statuto di Cherso et Ossero p. 47.

463 Ibidem.

nisu mogla stvarati obaveze, a kada su javnom ispravom bila emancipirana,⁴⁶⁴ postali su sui juris. Emancipacija kćeri uslijedila je vjerojatno sklapanjem braka, a sinova posebnim očitovanjem oca pred kneževom vlašću. Otac nije mogao oporukom obavezati emancipiranog sina na kakvu činidbu, bez obzira da li je sin imao svoj dio od očevine ili ne.⁴⁶⁵

Ako bi netko umro, ostavivši jednog ili više pupila, a ne bi oporučno odredio ovima tutora, u tom slučaju knežev Resimento je dužan sam odrediti jednog od rođaka, ili ako takvih nema, od stranih osoba, za tutora ovim pupilima, koji će se brinuti ne samo za pupilovu osobu, nego i njegovu imovinu. Tutori su dužni odmah sačiniti javni inventar pupilarne imovine i zakleti se, da će njome korisno upravljati.⁴⁶⁶ Ukoliko tutor ne bi učinio inventar sve pokretne i nepokretne imovine, ne može dobiti ovlaštenje ni ispravu o imenovanju za tutora.⁴⁶⁷ Tutori su ovlašteni zastupati pupile u svim parnicama kao tužitelj i tuženi. Kada pupil navršši 14 godina, tutor je dužan doraslom pupilu podnijeti račun o cijelom svom upravljanju u roku od šest mjeseci, računajući od dana kada je pupil navršio 14 godina. Položivši račun tutor je dužan predati doraslom svu njegovu imovinu. Ako bi pupil umro, tutor je dužan isto učiniti onom, koji naslijedi pupilovu imovinu. Ako bi pak tutor umro, prije nego je položio račun i predao imovinu pupilu, dužni su to učiniti tutorovi baštinici ili komisari, u istom roku, ili pupilu, ili ako je i on umro, pupilovom nasljedniku. Baštinici tutorovi odnoscno njegovi komisari dužni su posebno zakleti se, da su predali pupilu sve što su znali i imali obzirom na njegova prava.⁴⁶⁸

Umobolnim osobama, bez obzira da li su furiosi (koji imaju lucida intervalla) ili mentecapti (čija je ludost neprekidna), postavljaju se skrbnici — curadori. Oni imaju slična prava i dužnosti kao i tutori, s tom razlikom, da njihova funkcija traje tako dugo, dok se ne dokaže da su njihovi šticenici ozdravili.⁴⁶⁹

464 Statuto di Cherso et Ossero p. 16.

465 Ibidem.

466 Statuto di Cherso et Ossero p. 39.

467 Statuto di Cherso et Ossero p. 40.

468 Statuto di Cherso et Ossero p. 40.

469 Statuto di Cherso et Ossero p. 41.

3. Stvarna prava

Značajno je, da se u statutarnim propisima rijetko navode izrazi dominium ili proprietas⁴⁷⁰ za oznaku vlasništva. Govori se većinom o posesiji »possession del Pare, ouer Mare«, »possession del fio, ouer della fia«,⁴⁷¹ ili »li beni de alguna persona«,⁴⁷² »Terren de Commun«,⁴⁷³ »le bestie della Pozuppia«,⁴⁷⁴ »beni e cose de Commun«⁴⁷⁵ »danno in vigne, orti, biaue, ouer so possession«.⁴⁷⁶ Kako se vidi »possessio« je jednaka »proprietà«, ali ipak posesija nije uvijek vezana uz vlasništvo, jer netko može posjedovati nekretninu a da ne bude vlasnik. Onaj koji posjeduje nekretninu kroz 30 godina mirno, bez prigovora, može ju »haver libera e franca«, te nitko ne može staviti više prigovor.⁴⁷⁷ S druge strane, odatle se zaključuje da Statut pretpostavlja i nepoštenog posjednika.

Predmet vlasništva i posjeda, prema Statutu, mogu biti pokretne i nekretnine — li beni mobeli e stabili.⁴⁷⁸

Vlasništvo je imalo ograničenje. U područjima, gdje je Statutom određena zabrana sječe stabala, nije mogao ni vlasnik sjeći bez kneževe dozvole, jer inače plaća novčanu kaznu.⁴⁷⁹ Ako je netko imao zemljište, na koje mu je prilaz bio omogućen samo preko tuđeg zemljišta, imao je pravo tražiti nužni put kao zakonsku služnost.⁴⁸⁰ Nitko nije smio obrađivati zemlju uz samu vodu, koja je bila određena za napajanje stoke.⁴⁸¹ Isto tako, nitko nije smio držati više od dvije svinje.⁴⁸² Najosjetljivije ograničenje vlasništva odražuje se u dužnosti vlasnika na izvjesna novčana davanja i personalne činidbe. Da su uz nekretnine vezane »angarie e facion« dokazuje nam statutarna odredba po kojoj se nitko nije mogao osloboditi »angarie e facion« makar ta zemlja pripadala crkvi putem legata ili oporuke.⁴⁸³

Statutom se predviđa također kondominij ili kako se izričito navodi »hauer alguna possession commune.«⁴⁸⁴ Knez je mogao na zahtjev

470 Statuto di Cherso et Ossero p. 72.

471 Statuto di Cherso et Ossero p. 35.

472 Statuto di Cherso et Ossero p. 12.

473 Statuto di Cherso et Ossero p. 49.

474 Statuto di Cherso et Ossero p. 51.

475 Statuto di Cherso et Ossero p. 50.

476 Statuto di Cherso et Ossero p. 61.

477 Statuto di Cherso et Ossero p. 78.

478 Statuto di Cherso et Ossero p. 12.

479 Statuto di Cherso et Ossero p. 72.

480 Statuto di Cherso et Ossero p. 42.

481 Statuto di Cherso et Ossero p. 43.

482 Statuto di Cherso et Ossero p. 45.

483 Statuto di Cherso et Ossero p. 61 i 62.

484 Statuto di Cherso et Ossero p. 17.

suvlasnika narediti diobu imovine. Dioba poslije smrti ostavitelja vršila se je na taj način, da je knez odredio dvije osobe dobrog glasa, koje su se zvale »partidori«. Oni su podijelili imovinu na toliko dijelova, koliko je bilo suvlasnika. Svaki dio upisao bi se na jednu karticu, te bi se sve stavilo u kutiju. Najmlađi brat imao je prednost da je prvi vadio cedulje i dobio onaj dio koji je označen na cedulji. Kasnije su vadili drugi držeći se reda od mlađeg prema starijem. Ako bi najmlađi bio pupil, umjesto njega bi vadio cedulju njegov tutor ili komisar. Taj se način diobe upotrebljavao i u slučaju, da je testator uslovio diobu svog vlasništva s odobrenjem kneževе vlasti.⁴⁸⁵ Ako bi se desilo, da je zatražena dioba, a nisu svi suvlasnici prisutni, knežev je Resimento dao javno oglasiti diobu u mjestu odakle je odsutni, te pozvati odsutnog da se u određenom roku prijavi bilo lično bilo po svojim punomoćnicima. Ako se odsutni ne bi prijavili u postavljenom roku, pristupilo bi se diobi na način kako je opisan kada su prisutni suvlasnici. Kod uzimanja cedulja odsutne bi zastupao sudac njegovog mjesta.⁴⁸⁶

Obzirom na vlasništvo, statutarne odredbe najdetaljnije uređuju pitanje prenosa vlasništva na nekretninama putem prodaje.

Kupoprodaja nekretnina bila je bez pravnog učinka, ako nije izvršen prethodni postupak s kridama. On se sastojao u tome da je općinski glasnik — komandador — proglasio javno na općinskom trgu u čijoj nedjelje (ako se nekretnina nalazila unutar gradskih bedema) odnosno u tri nedelje uzastopce (ako se nekretnina nalazila van gradskih zidina) prodaju nekretnine, s time da je pri tom javio imena kontrahenata, objekt prodaje, međe nekretnine, prodajnu cijenu i petnaestdnevni rok, unutar kojeg se može tražiti otkup nekretnine i dati prigovor na prodaju. Ako se nekretnina nalazila izvan mjesnih bedema, proglasi (cride) su se morali izvršiti u Osoru, Cresu i Lubenicama, a ako se je nalazila blizu Belog, tada samo u Belom i Cresu. Svrha proglašenja sastojala se je u zaštiti prava prvokupa rođaka i susjeda.⁴⁸⁷

Ako bi otac ili majka prodavali nekoj osobi neku nekretninu, pravo prvokupa pripada sinu odnosno sinovima, a ako ovih nema, ili ako se ovi ne žele poslužiti svojim pravom, onda to pravo pripada kćerima. Ako pak otac ili majka nemaju kćeri, ili se one ne posluže svojim pravom, tada dolaze rođaci po redu time, da su bliži preferirani pred daljim.

485 Ibidem.

486 Statuto di Cherso et Ossero p. 17 i 18.

487 Statuto di Cherso et Ossero p. 34.

Ako bi sin ili kćer prodavali koju nekretninu, očevo je pravo prvokupa preferirano pred svim ostalim. U slučaju pak da otac ne želi kupiti, pravo prvokupa pripada majci, a onda bratu ili sestri, te kasnije rođacima prodavaoca, time da vrijedi prerogativa bližeg srodstva, koje je preferirano pred daljnjim. Tek ako nema rođaka ili ovi ne iskoriste svoje pravo, pravo prvokupa pripada susjedima i to tako, da su bliži po svom zemljištu prema onom koji se prodaje, preferirani od onih, čija su zemljišta dalje.⁴⁸⁸

Ako se rođaci ili susjedi jave u postavljenom roku, da iskoriste pravo prvokupa, dužni su na sudu položiti kupovninu i novac za sudske troškove, tako da bi se mogla kupovina dati prodavaocu ili kupcu, ako je dao novaca za nekretninu, ili pak vjerovniku koji je zatražio kneževu vlast da se ova nekretnina dade na inkanat zbog podmirenja njegovog potraživanja.⁴⁸⁹ Pravo prvokupa, međutim, nije se moglo primjeniti, ako je netko svoju stvar darovao ili zamjenio.⁴⁹⁰

Ipak, i kod donacija i zamjena bile su određene stride (javni proglesi), istina ne radi očuvanja prava prvokupa, nego zbog zaštite vjerovnika, jer su mogli staviti prigovor. No, ta odredba je važila samo na nekretnine.⁴⁹¹

Od stvarnih prava statutarni propisi posvećuju veću pažnju samo još založnom pravu. Prema Statutu predmet založnog prava mogle su biti pokretnine i nekretnine.⁴⁹² Vjerovnik nije smio uzeti zalog od svog dužnika bez dozvole kneževе vlasti, a ako je to učinio, bio je dužan vratiti, a pored toga je bio kažnjen.⁴⁹³ Dužnik je mogao sam odrediti zalog. Kad je prošao rok podmirenja vjerovnikovog potraživanja, vjerovnik je mogao zatražiti da Resimento dade zalog na inkanat, u kom slučaju sud je bio dužan dati nalog dužniku, da u roku od 15 dana iskupi zalog. Ukoliko dužnik to ne učini u postavljenom roku, daje se zalog na prodaju putem javnog nadmetanja (publico incanto). Iz kupovnine se podmiruju potraživanje vjerovnika i njegovi troškovi na sudu, a ostatak se vraća dužniku. Ako zalog nije bio dovoljan za podmirenje, vjerovnik je podnio tužbu za ostatak. Ovaj postupak se primjenjivao i u slučaju, ako zalog nije odredio dužnik, nego oficijal, po odredbi suda, radi izvršenja sentencije.⁴⁹⁴

488 Statuto di Cherso et Ossero p. 35.

489 Ibidem.

490 Statuto di Cherso et Ossero p. 34.

491 Statuto di Cherso et Ossero p. 36 i 76.

492 Statuto di Cherso et Ossero p. 10.

493 Statuto di Cherso et Ossero p. 91.

494 Statuto di Cherso et Ossero p. 15.

Pokretni zalozi, prije nego bi se dali na inkanat, stajali su u kneževoj kancelariji osam dana, a potom bi se stavili na inkanat najmanje u dvije nedjelje, a ako je nepokretan zalog, u tri nedjelje. Prilikom proglašenja nadmetanja postavio se je rok od osam dana, ako je bio pokretni zalog, za upotrebu prava prvokupa i isplate, a ako je zalog bio nekretnina, vrijedio je rok od dva mjeseca za prisutne, a šest mjeseca za odsutne. Kupovnina zaloga je određena najvećom ponuđenom sumom prilikom inkanta.⁴⁹⁵ Ako bi vjerovniku nestao zalog, nije zato plaćao kaznu, nego samo vrijednost zaloga, koju određuje vlasnik zaloga zakletvom.⁴⁹⁶

O služnostima i emfiteuzi statutarni propisi su veoma manjkavi. Osim pomenute zakonske služnosti pristupa svojem zemljištu, Statut ne predviđa čak ni pravo napajati stoku na tuđem zemljištu, pače vlasnika za taj slučaj kažnjava⁴⁹⁷ ili mu naplaćuje izvjesnu taksu.⁴⁹⁸ Da je postojao ususfructus, usus i druge služnosti, zatim emfiteuza kao stvarno, otudivo i nasljedno pravo na tuđem zemljištu s pravom na korištenje zemljišta, vjerojatno je, ali iz Statuta ne može se ustanoviti opseg ovih stvarnih prava, kao i uvjeti stjecanja i prestanka. Međutim, ako uzme-mo u obzir da se u Statutu vrlo često reguliraju odnosi radnika, koji obrađuju zemlju, vinograde, uz ugovorenu plaću, kao i bravara, koji svoje zvanje vrše kao zanat, također uz plaću,⁴⁹⁹ onda bi se moglo zaključiti, da emfiteuza nije bila česta pojava.

4. Obvezno pravo

Iz obveznog prava statutarni propisi naročito obrađuju emptio-ventitio, locatio conductio i obaveze iz delikata. Ugovori o darovanju, zamjeni, zajmu, depozitu, ostavnoj pogodbi, posudbi, ručno založnoj pogodbi, vrlo su oskudno obrađeni.

Emptio-ventitio izgleda da nije bio konsensualni kontrakt. Kupac nije bio zaštićen protiv prodavaoca, ako je kupljene nekretnine otkupio rođak ili susjed prodavaoca. Statut određuje u korist kupca u slučaju prava prvokupa, da je otkupitelj dužan kupcu naknaditi »se il da-

495 Statuto di Cherso et Ossero p. 10 i 11.

496 Statuto di Cherso et Ossero p. 15.

497 Statuto di Cherso et Ossero p. 62.

498 Statuto di Cherso et Ossero p. 65.

499 Statuto di Cherso et Ossero p. 48 i 55 («esercitar l'arte del pastore ne brauaro» Statuto di Cherso etc. p. 325).

naro hauerà sborsado per quella cosa«. ⁵⁰⁰ Kupac zaloga, prodanog na dražbi, mora čekati šest mjeseci, ako je zalog bio nekretnina, i ako su rođaci ili susjedi odsutni, radi eventualne primjene prava prvokupa. ⁵⁰¹

Kod prodaje, darovanja, zamjene, ugovori su dobili u stvari pravovažnost tek suglasnošću kneza. Ugovor je mogao biti sklopljen prije strida, pomenutih kod prenosa vlasništva, ali on je za treće osobe važio samo ako je prošao postupak strida bez prigovora, jer je, tek u tom slučaju knez bio dužan dati suglasnost ugovoru. ⁵⁰²

Statutarni propisi razlikuju više vrsti najamnih pogodbi: locatio conductio rei, operis i operarum. Ove su pogodbe konsensualni kontrakti.

Statut poznaje najam kuće na određeno vrijeme. Najmodavac je locator, a najmoprimec conductor. Najmodavac ne može otjerati iz kuće najmoprimeca kroz ugovoreno vrijeme, ako je najmoprimec isplatio najamninu — affito, osim u slučajevima da patron kuće želi vršiti popravak kuće, ili ako se želi sam nastaniti u najmljenoj kući, ili pak ako najmoprimec sprovodi u kući nedoličan život. U tim slučajevima najmoprimec je dužan platiti najamninu samo za vrijeme dok je držao kuću. Najmoprimec nije mogao prekinuti ugovor, nego je bio dužan isplatiti najamninu za pogođeno vrijeme. Ako bi prije isteka roka napustio kuću, mogao je za ono vrijeme koje nije iskoristio, dati kuću drugom na uporabu, ukoliko mu nije najmodavac vratio ili zaračunao najamninu za vrijeme u koje najmoprimec nije više koristio kuću. ⁵⁰³ Ako bi najmodavac želio kuću unajmiti drugom, mogao je to učiniti na taj način, da je mjesec dana prije isteka najma otkazao najmoprimecu, a isto tako je mogao u tom vremenu otkazati najmoprimec. Ako nije ni locator ni conductor dao otkaz, smatra se da se ugovor produžuje na daljnju godinu dana uz ugovorenu najamninu.

Ugovori o najmu kuće mogli su se sklapati i pod drugim uslovima, ali tada su se morali registrirati u javnoj ispravi. ⁵⁰⁴

Najmodavci bili su preferirani pred drugim vjerovnicima, osim za slučaj potraživanja radi liječenja i pokopa. U koliko najmodavac ne bi tražio najamninu kroz pet godina, nastupa zastara prava na najamninu. ⁵⁰⁵

500 Statuto di Cherso et Ossero p. 35.

501 Statuto di Cherso et Ossero p. 11.

502 Statuto di Cherso et Ossero p. 76.

503 Statuto di Cherso et Ossero p. 37.

504 Ibidem.

505 Statuto di Cherso et Ossero p. 38.

Ugovori o radu zauzimalju također vidno mjesto među obveznim pravima Cresko-osorskog statuta. Tu se razlikuju »lavorador« i specijalna vrst radnika »brauari«. Za lavoradora je određeno, da ne može biti pozvan na sud kao svjedok, ako je upravo na poslu »nel lauorier«⁵⁰⁶. Ako je netko obećao nekome raditi »in Terra ouer in Mar« za određeno vrijeme, te ne izvrši rad u obećanom vremenu, gubi pravo na plaću — »priesio ouer salario« koju bi imao da je obećanje izvršio, a pored toga plaća od svoga patronu t. j. conductoru štetu, aku ju je conductor imao. Ako je primio već plaću ili dio plaće, dužan ju je restituirati conductoru. Ako je bio spriječen izvršiti svoj rad, što će dokazati jednim svjedokom dobrog glasa, nije bio dužan snositi posljedice. Takve posljedice stižu i patrona t. j. conductora, ako ga je radnik iz dana u dan tražio da mu plati, a nije udovoljio.⁵⁰⁷

Bravarima ili pastirima kompilator statuta posvetio je treću knjigu Statuta, koja nosi naslov: »Qui comensa el terzo libro che tratta de Pastori, Brauari, danni dadi, e Bandi.«

Bravari su bili smatrani najamnim radnicima — »mercenarii«. Njihova plaća se nazivala »mercede«, a rad »opera«. Najamni odnos trajao je uobičajeno jednu godinu dana. Bravari nisu smjeli bez dozvole konduktora — patrona napustiti stado odnosno prije nego je ispunjen rok trajanja njihove službe. U koliko bi protivno učinili, plaćali su novčanu kaznu, koja je išla u korist komune i konduktora, a povrh toga je bravar izgubio pravo na svoju plaću.⁵⁰⁸ Ukoliko bravari ne bi vršili svoju dužnost prema pogodbi, konduktor je mogao bravare otpustiti iz službe, ali uz prethodnu dozvolu kneževe vlasti.⁵⁰⁹ Pastiri su kao i ostali najamni radnici imali tu prednost, da ih nitko nije mogao pozivati na sud kroz određeno vrijeme, osim ako je to bilo na osnovu traženja stranaca, jer se nije moglo dogoditi, da stranci nepotrebno gube vrijeme.⁵¹⁰

Ako bi konduktor imao kakvo potraživanje od bravara, pogotovo ako je bravar napustio stado prije završene službe, te nije položio račun o svom radu, konduktor je mogao svoje potraživanje radi pretrpljene štete dokazati zakletvom, ako je prošao rok od 15 dana, a nije se javio sudu ni bravar ni njegov punomoćnik.⁵¹¹

506 Statuto di Cherso et Ossero p. 9.

507 Statuto di Cherso et Ossero p. 48.

508 Statuto di Cherso et Ossero p. 55.

509 Statuto di Cherso et Ossero p. 56.

510 Statuto di Cherso et Ossero p. 78.

511 Statuto di Cherso et Ossero p. 7.

Bravari su bili dužni 15 dana prije izminuća službe pozvati konduktora svojeg »stan-a«, t. j. pašnjaka, na kojemu su oni često i živjeli, gdje su čuvali stado i uzimali plodove stoke, radi primopredaje stoke. Ukoliko se konduktor ne odazove, bravari imadu pravo po navršenoj službi napustiti stoku u stanu, i nisu bili više dužni polagati računa. Bravari su odgovarali za manjkove životinja, vune, ili sira, koji bi se iskazali prilikom primo-predaje samo u trajanju od godine dana, računajući od dana primopredaje.⁵¹²

Bravari su dijelili sa konduktorom svu vunu na četiri dijela, tako da su tri dijela pripadala konduktoru, a jedan bravaru. Dnevno je imao bravar pravo na jedan sir, koji je dijelio s patrononovim slugama i pastirima u stanu. Ako bi koja životinja uginula, bravar je bio dužan donijeti konduktoru kožu s ušima i tri dijela mesa, a ako to ne bi učinio, restituirao je patronu vrijednost čitave životinje.⁵¹³ Bravari nisu smjeli uzeti za sebe ili za drugog bilo koje grlo bez dozvole konduktora, a ako bi to učinili, odgovarali su za krađu. Ipak, na svakih 100 grla, bravar je imao pravo godišnje na jedno »per la so regalia«.

Bravari su odgovarali konduktoru za slabo čuvanje, tako da su bili dužni patronu naknaditi štetu za svako izgubljeno grlo. Ako je bravar imao svoje pomoćnike, te ako njegovi pomoćnici nisu mogli naknaditi štetu, bravar je odgovarao i za njihov rad.⁵¹⁴

Pored radnika i bravara statutarni propisi poznaju još jednu vrstu najamnih radnika »fameio«. To su bili posluga u kući, a mogli su svoj rad obavljati u kući, polju i pašnjaku. Oni su također bili plaćeni radnici. Ovu službu su mogli obavljati muškarci i žene. Ako su bili pod vlašću patrona, nisu se mogli obvezivati. U koliko bi napustili službu bez opravdanog razloga i patronove dozvole, gubili su pravo na svoju plaću.⁵¹⁵

Obveze iz delikata predstavljaju u statutarnim propisima sve nedopuštene radnje, kojima se povređuje tuđe pravo. U Statutu se predviđaju pravno nedopuštene radnje, koje su ujedno krivična djela (furtum). Privatno pravna odgovornost za nedopuštena djela zasniva se na činjenici, da postoji šteta i krivnja počinitelja. Pravne posljedice nedopuštenih radnji očituju se u plaćanju kazne, od koje jedan dio pripada oštećenom. Često je počinitelj dužan pored kazne na naknadu

512 Statuto di Cherso et Ossero p. 60.

513 Statuto di Cherso et Ossero p. 58.

514 Statuto di Cherso et Ossero p. 59.

515 Statuto di Cherso et Ossero p. 47 i 48.

štete. Bravar koji prekine svoj rad prije ugovorenog roka, plaća kaznu od šest bisancija, od čega ide polovica u korist komune, a druga polovica konduktoru.⁵¹⁶

Onaj koji nedopušteno uzima plodove iz tuđeg vrta, polja, voćnjaka, plaća 12 bisancija, od čega polovica ide u korist komune, a druga posjedniku, time da naknadi povrh toga štetu.⁵¹⁷ Onaj koji ukrade s tuđeg konja ili magarca sedlo, remenje ili drugo, plaća kaznu od tri bisancija, od kojih jedan dio ide u korist tužitelja, dva u korist komune, a povrh toga je dužan naknaditi štetu.⁵¹⁸ Kod krađa općenito se određuje, da je tat dužan povrh kazne plaćati procjenjenu štetu.

Statut određuje također odgovornost za nedopuštena djela drugih osoba,⁵¹⁹ te za štete koje nanesu životinje.⁵²⁰ Osim *damnum iniuria datum*, koja se mora procjeniti u roku od petnaest dana i utužiti u roku od četiri mjeseca,⁵²¹ Statut poznaje obligaciju *ex iniuria*. Ova je mogla biti realna (napadaj na tjelesni integritet) i verbalna (povreda časti). Ako bi netko povredio tjelesno neku osobu bez krvi, dužan je bio plaćati kaznu i sve troškove liječenja.⁵²² Ako bi pak netko rekao nekome uvredljive riječi, plaćao bi kaznu od dvanaest bisancija od čega je pripadala polovica komuni, a druga polovica uvrijeđenom.⁵²³

Vjerovnici su mogli svoja potraživanja ostvariti, u koliko dužnici ne bi u roku podmirili svoja dugovanja, samo na osnovu sudske presude. Vjerovnici nisu mogli zaloge od svojih dužnika uzimati po svojoj volji i bez odredbe suda. U slučaju, da su vjerovnici dokazali svoje potraživanje, koje je međutim moglo nastati iz samog obećanja,⁵²⁴ ili na osnovu predane kapare,⁵²⁵ sud je bio dužan donijeti presudu u korist vjerovnika, te ako dužnik nije imao odakle podmiriti svoj dug, ili nije mogao dati zalog, ili je dao zalog ali nedostatan, bio je dužan dužnika staviti u zatvor, gdje bi dužnik tako dugo boravio dok nije isplatio vjerovniku glavicu i troškove. Ako bi dužnik mogao dati jamca za svoje dugovanje, sud ga je morao pustiti na slobodu, time da plati taksu za zatvor u korist kneževog oficijala, koji ga je držao u zatvoru.⁵²⁶

516 Statuto di Cherso et Ossero p. 56.

517 Statuto di Cherso et Ossero p. 61.

518 Ibidem.

519. Statuto di Cherso et Ossero p. 59.

520 Statuto di Cherso et Ossero p. 83.

521 Statuto di Cherso et Ossero p. 61.

522 Statuto di Cherso et Ossero p. 93.

523 Statuto di Cherso et Ossero p. 102.

524 Statuto di Cherso et Ossero p. 13.

525 Statuto di Cherso ex Ossero p. 81

526 Statuto di Cherso et Ossero p. 13.

Kod obaveza, koje proizlaze iz kupo-prodaje ili obećanja nešto dati ili učiniti, dužnik je dužan u slučaju neizvršenja pogodbe naknaditi tu štetu, troškove na sudu i kamate.⁵²⁷

Ako bi dužnik posjedovao nekretninu, vjerovnik je mogao na osnovu sudske presude preuzeti posjed, držanje dužnikovih stvari. U tom se slučaju imovina dužnika davala na javnu dražbu. Knez je po svojoj ocjeni mogao imovinu dati procjeniti po dvoje ljudi dobrog glasa. Kod prodaje rođaci i susjedi su mogli primjeniti svoje pravo prvokupa⁵²⁸ Oni su mogli također podmiriti dugovanja, te je u tom slučaju pravo potraživanja vjerovnika cedirano na njih.⁵²⁹

5. Nasljedno pravo

Statut razlikuje testamentarno i intestatno nasljeđivanje to jest nasljeđivanje na osnovu oporuke i na osnovu Statuta, ako ostavitelj nije ostavio oporuku ili je sačinjena oporuka od početka nevaljana.

Kada čovjek stiže pravo na testamenti factionem nije određeno Statutom, ali se može predmjevati da ima to pravo pošto navrší četrnaest godina, to jest kada je ušao u dob u kojoj je sposoban »in li iudicii e contrati.«⁵³⁰ Duševno bolesne nisu mogle oporučivati. Spolna razlika i društveni položaj nisu utjecali na pravo oporučivanja.

Pasivnu testamenti fakciju imale su osobe bez obzira na dob, spol i društveni položaj. Vrijedila je pravna presumpcija, u koliko su otac ili majka odredili nasljednicima svu svoju djecu, a majka je imala dijete u utrobi, da su otac ili majka odredili nasljednikom i nasciturusa.⁵³¹ Nezakonita djeca mogla su naslijediti samo ako je otac naknadno sklopio zakoniti brak.⁵³²

Ostavitelj je mogao svoju posljednju volju izraziti oporukom ili breviarom. »Breviario« je također oporuka, ali se razlikuje od testamenta što nije volja izražena na način kao oporuka. Oporuke su sačinjavali notari, te su njihove isprave sa svim svojim formalnostima, unesene u kancelarske knjige, predstavljali javnu ispravu. Breviar pak učinjen u Cresu, Osoru, Lubenicama, Belom ili gdje drugdje nije pisao notar, nego druge osobe. U svakom slučaju breviar je važio, ako je

527 Statuto di Cherso et Ossero p. 18.

528 Statuto di Cherso et Ossero p. 11.

529 Statuto di Cherso et Ossero p. 36.

530 Statuto di Cherso et Ossero p. 12.

531 Statuto di Cherso et Ossero p. 3.

532 Statuto di Cherso et Ossero p. 31.

ostavitelj izrazio svoju posljednju volju pred dvojicom vjerodostojnih svjedoka, i ako su ta dva svjedoka potvrdili to pred knezom. Time su korisnici breviarija stekli pravo da zatraže od kneza u roku od tri mjeseca, ako su prisutni, ili u roku od jedne godine, ako su odsutni, da se taj breviarij proglašava valjanim. U tom slučaju breviarij ima pravnu valjanost kao i notarski testamenat.⁵³³

Ostavitelji su obično oporukom postavljali povjerenike — commesario — koji su se imali starati da se izvrše točno odredbe oporuke.⁵³⁴

Oporuke su se objavljivale odmah iza smrti ostavitelja.

U Statutu iz 1441. godine proizlazi da je u starijem Statutu važila odredba po kojoj otac i majka nisu mogli mimoći svoju djecu u oporuci, ostavljajući imovinu makar za spas duše. U Statutu iz 1441. godine određuje se da su otac i majka ovlašteni oporukom ostaviti ad pias causas, ili inače po svom nahođenju u visini od jedne trećine ukupne pokretne i nepokretne imovine.⁵³⁵ Osim toga, Statut ih ovlašćuje da mogu mimoći sina ili kćer u oporuci, ako su digli ruku na oca, teško ga uvrijedili, tužili oca za krivično djelo (osim djela protiv države i povrede Veličanstva), nastojali da otac što prije umre, podigli lažnu tužbu protiv oca, te mu nanijeli tako štetu i troškove, zatim, ako nisu htjeli, jamčiti za oca koji je zbog dugovanja dospio u zatvor (to vrijedi samo za sinove), ako su branili ocu da učini oporuku, tužili nekoga protiv očeve volje, i drugo što je nečasno za roditelje.⁵³⁶

Žena gubi pravo na dos, contrados i četvrtinu muževljeve imovine, ako je izvršila za muževa života preljub.⁵³⁷

Ako oporučitelj odredi da ostavština pripada sinu, a ako ovaj umre bez nasljednika, da ostavština pripada oporučiteljevoj kćeri, tada u slučaju da kćer umre prije sina, i ostavi iza sebe sina ili kćer, a potom umre i oporučiteljev sin, njezina djeca nemaju nikakvo pravo na ostavštinu oporučiteljevog sina. Ovo se načelo primjenjivalo u svim sličnim slučajevima kod ostalih rođaka.⁵³⁸

Ako ostavitelj umre bez oporuke, ostavština se dijeli na osnovu slijedećeg propisa Statuta: prvo se pozivlju descendenti, potom ascendententi te poslije kolaterali, a ako i ovih nema, onda se ima opsluživati običaj otoka. Od descendenata se najprije pozivlju djeca umrlog bez

533 Statuto di Cherso et Ossero p. 26—27.

534 Statuto di Cherso et Ossero p. 32.

535 Statuto di Cherso et Ossero p. 29.

536 Statuto di Cherso et Ossero p. 85—86.

537 Statuto di Cherso et Ossero p. 52.

538 Statuto di Cherso et Ossero p. 29.

obzira na spol. Descendenti nasljeđuju pro capite. Descendente descendenata isključuje živi parens, a ako je taj prije umro, stupaju njegovi descendenti na njegovo mjesto i nasljeđuju dio, koji bi njemu pripadao — *vegnir in tronco et non in caui*. Ako nema descendenata nego samo ascendenti, tada se najprije pozivlje otac ostavitelja, a ako otac umre, pozivlje se djeda, i tako dalje svakog muškog ascendentata, time da bliži u srodstvu isključuje daljnje. Ako ostavitelj ima ascendente i brata odnosno braću, tada se braća pozivlju zajedno sa ascendentom, te dijele po glavama. Djeca prije umrle braće stupala su na mjesto svog prije umrlog parensa i dobivala su dio koji bi njemu pripao — *successio in stirpes*. Drugi descendenti braće ne pozivlju se ako ima ascendenata. Ako ostavitelj nema ni descendenata ni ascendenata, nego samo braću, tada braća dijele pro capite, a njihovi descendenti in stirpes, ako im je parens prije umro. Sestre se ne pozivlju na nasljedstvo ako postoje braća. Neudate sestre ipak konkuriraju sa descendentima braće.⁵³⁹

Iako se ovim propisima izričito ne isključuje nitko od ostaviteljevih descendenata treba pretpostaviti da su djeca koja su dobila svoj dio ranije prilikom emancipacije, sudjelovali samo u onom dijelu koji im još pripada nakon podjele ostavštine. Tom zaključku nas navodi odredba statuta po kojoj emancipirani nisu bili vezani na obaveze ostavitelja nego samo oni koji su primljeni za nasljednike ili pozvani ab intestato. Osim toga odredba predpostavlja da emancipirani iz očeve vlasti mogu ali ne moraju imati dio od ostavštine.⁵⁴⁰

Ako je majka umrla bez oporuke, vrijede iste odredbe kao da je otac umro bez oporuke, time da kod descendenata ne igra ulogu spol, a niti da li su kćeri neudate ili udate ili udovice.⁵⁴¹

Kako je prije već napomenuto, oni koji su ušli u samostan i položili profesiju nisu mogli oporučivati, nego se njihova imovina nasljeđivala kao ab intestato. Samostanu je pripadao dio od pokretnina, koji bi pripao jednom sinu. Ako ostavitelj nije imao descendenata, ni djece descendenata, bez obzira na spol, tada su nekretnine pripale samostanu. Isto tako redovnik ili redovnica nije mogla naslijediti, ako je položila profesiju u slučaju da je otac umro bez oporuke a ostavio je sina ili kćeri ili njihove descendente, brata ili njegove descendente.⁵⁴²

539 Statuto di Cherso et Oszero p. 30.

540 Statuto di Cherso et Oszero p. 16.

541 Statuto di Cherso et Oszero p. 31.

542 Ibidem.

Statutom je određeno samo nasljedno pravo ab intestato. Obzirom na nasljedno pravo bračnih drugova treba istaknuti da ono dolazi u primjenu u slučaju ako ostavitelj nema nasljednika. Preživjeli bračni drug naslijedio bi četvrtinu ostavštine umrlog. Udovica bi dobila osim četvrtine, svakako svoj miraz.⁵⁴³ U drugim slučajevima, ako ostavitelj ima descendente, te oporukom odredi svoju ženu da bude »Donna e Madonna in casa soa«, znači da udovica ima pravo, pored toga što ostaje u kući, samo na onaj dio koji joj je potreban za život i odjevanje dokle god ostaje neporočnom udovicom.⁵⁴⁴

Ostavština bez oporuke i nasljednika ide u korist komune.⁵⁴⁵

Ako ne bi ostavitelj odredio oporukom povjerenika radi izvršenja oporuke, ili ako bi povjerenik — commessario — umro prije nego je dovršio svoju dužnost, sud je morao imenovati drugoga za povjerenika, u koliko nije već testator odredio zamjenika.

Povjerenik je dužan preuzeti ostavštinu u roku od 30 dana računajući od dana kada je ostavitelj umro, a ako bi se nalazio van otoka, u roku od 3 mjeseca u koliko ne bi u tom roku preuzeo svoju dužnost, njegovo se imenovanje stavlja van snage. Bez obzira na to, trebalo je odmah učiniti inventar čitave ostavštine.

Povjerenici nisu smjeli prodavati nekretnine iz ostavštine da bi se ih naknadno dogovorom s drugim dočepali, nego su bili dužni prodaju vršiti na javnoj dražbi, time da ova traje kroz 8 dana. U protivnom slučaju, prodaja je bila bez pravnog učinka, a povjerenik je bio dužan platiti kaznu.⁵⁴⁶

Da li je statutarno pravo preuzelo postavku rimskog prava, po kojoj se pravna osoba ostavitelja prosljeđuje nasljednicima, ne može se ustanoviti. Prema tome načelu, nasljednici postaju dužnici umjesto ostavitelja i odgovaraju ne samo imovinom, koju su stekli nasljeđem, nego i vlastitom. Prema strancima su nasljednici u Statutu obvezani samo u visini vrijednosti primljenog nasljedstva.⁵⁴⁷ Na osnovu pak

543 Statuto di Cherso et Ossero p. 52.

544 Statuto di Cherso et Ossero p. 28.

545 Statuto di Cherso et Ossero p. 33.

546 Statuto di Cherso et Ossero p. 34.

547 Statuto di Cherso et Ossero p. 11.

druge odredbe može se još ustanoviti da su nasljednici, i oporučni i zakonski, obvezani na obligacije, koje je stvorio ostavitelj, ali da li su obvezani jednako kao prema strancima, nije vidljivo.⁵⁴⁸ Ženini nasljednici mogu sudskom presudom osigurati sebi miraz umrle, a žena ima prednost pred svim vjetrovnicima pokojnog muža kada traži svoj miraz i uzmirazje, osim ako se radi o potraživanjima za liječenje pokojnog, za njegov pokop i najam za stan.⁵⁴⁹

Način diobe ostavštine opisan je među stvarnim pravima pod kondominium. Može se samo podvući, da se dioba po glavama sprovodi u onim slučajevima, kada su rođaci svi istog stepena, a ako nisu, tada djeca umrlog parensa dijele in stirpes.

6. Građanski parnični postupak

Kako je prije napomenuto sudbenost su vršili suci u zajednici s knezom ili sami. Proces se je vodio pred sucima koji su sjedili »al so banco usado«.⁵⁵⁰

Da bi započeo sudski postupak potrebna je bila tužba koju je podnio tužitelj — lo attore — radi ostvarivanja svog prava — rason — protiv tuženog — il reo. Tužitelj i tuženi bili su stranke pred sudom. Svaka osoba koja je navršila četrnaest godina starosti mogla je sudjelovati u civilnom procesu kao stranka. Nedorasle osobe zastupao je tu-tor, a umobolne skrbnik.

Tužba se je mogla podići kod onog suda, koji je bio teritorijalno nadležan. Povjerenici oporuke dužni su bili voditi parnicu za ostavštinu kod onih sudaca, koji su bili nadležni za područje na kojem se nalaze nekretnine i imovina umrlog.⁵⁵¹ Tužba se je mogla prikazati sudu za svako ostvarivanje prava, ali muž nije mogao povesti postupak za novac koji mu je žena ostavila oporukom.⁵⁵² Tužba se nije mogla podići radi dobiti koja je nastala igrom.⁵⁵³ Oštećeni nije mogao podići tužbu, ako je prešao rok od 4 mjeseca,⁵⁵⁴ a i konduktor protiv bravara radi manjka, ako je prošao rok od godinu dana iza primo-predaje.⁵⁵⁵

548 Statuto di Cherso et Ossero p. 16.

549 Statuto di Cherso et Ossero p. 16.

550 Statuto di Cherso et Ossero p. 8.

551 Statuto di Cherso et Ossero p. 15.

552 Statuto di Cherso et Ossero p. 28.

553 Statuto di Cherso et Ossero p. 10.

554 Statuto di Cherso et Ossero p. 61.

555 Statuto di Cherso et Ossero p. 60.

Za dokazivanje prava važile su dvije vrste dokaznih sredstava: svjedoci i isprave. Za parnične sporove u vrijednosti do 25 lira malenih dostatan je bio jedan svjedok dobrog glasa, kojeg prihvati kneževa vlast, a u vrijednosti od 25 do 200 lira potrebna su dva vjerodostojna svjedoka. U sporovima sa vrijednošću iznad dvijesto lira vrijedila je javna isprava ili dužnikovo pismo, osobito ako su pri sastavljanju bile prisutne obe parnične stranke, ili ako su bili prisutni dvojica ili trojica vjerodostojnih svjedoka.⁵⁵⁶

Svjedocima su mogle biti dorasle osobe, a pred sudom mogli su svjedočiti samo pozvani svjedoci. Radnici za vrijeme rada i bravari kroz određeno vrijeme nisu mogli biti pozvani za svjedoke. Bravari su se ipak morali odazvati za svjedoka, ako su u procesu sudjelovali stranci.

Sudac je bio dužan pažljivo ispitati svjedoka da li govori istinu. Ako se sučevoj savjesti pričini da svjedok istinu govori, tada će uzeti svjedočenje kao istinito, a u protivnom slučaju neće prihvatiti svjedočenje.⁵⁵⁷ Prije nego svjedok dade izjavu dužan je položiti zakletvu kojom se obavezuje da će govoriti istinu i da će izložiti ono što zna »remoto odio, ouer amor«. Ako svjedoci ne dođu pred suce u određenom im roku, suci ih mogu kazniti na dvije lire, ako svjedok nije bio spriječen.⁵⁵⁸ Svjedoci nisu se mogli zakleti dva puta po istom predmetu.⁵⁵⁹

Civilni proces se je mogao voditi samo u određene dane u tjednu: ponedjeljkom, srijedom i petkom, osim ako se u taj dan svetkuje Statutom određeni blagdan ili ako pada u vrijeme sudskih ferija. U slučaju da se knez nalazi na službenom obilasku otoka, tada se može svakim danom vršiti pravosuđe u mjestu gdje se knez nalazi. Sudske ferije su bile određene u slijedeće dane: osam dana prije i poslije Božića, osam dana prije i poslije Uskrsa, od 15. VIII. do 30. IX., od 1. III. do 31. III., zatim u mjesecu siječnju dani 2., 6. i 17., u veljači 2., 3. i 24., u travnju 23. i 25., u svibnju 1. i 3., u lipnju 1., 15., 24. i 29., u srpnju 22. i 25., u kolovozu 5., 10. i 15., u listopadu 4., 18. i 28., u studenom 1., 2., 11., 25. i 30. te u prosincu 6. i 13.⁵⁶⁰

Stranke pred sucima mogli su zastupati advokati. U svim parničnim sporovima u vrijednosti iznad 50 lira, procesu su bili dužni prisustvovati pored advokata i njihovi klijenti.⁵⁶¹

556 Statuto di Cherso eä Ossero p. 13.

557 Statuto di Cherso et Ossero p. 14.

558 Ibidem.

559 Statuto di Cherso et Ossero p. 9.

560 Statuto di Cherso et Ossero p. 8—9.

561 Statuto di Cherso et Ossero p. 327—328.

Pošto je tužitelj podnio tužbu sucima, ovi su bili dužni odrediti ročište to jest dan u kojem će procesu prisustvovati i tuženi. Ročišta su se bilježila u »liber terminorum« ili »civilium«. Da bi tuženi saznao za podignuće tužbe, suci su po komandorima dostavljali, najmanje dan prije rasprave, poziv tuženom da se javi na određeno ročište radi odgovora na tužbu. Poziv na ročište naziva se »citatio«. U Statutu se spominje »citatio per sigillo.«⁵⁶² Tuženi je mogao zamoliti suca, ako je došao u određeni dan, da odgodi ročište, da ne mora ovaj puta odgovoriti na tužbu nego na drugom ročištu, jer bi želio uzeti advokata. U tom slučaju suci su bili dužni udovoljiti molbi tuženog.⁵⁶³ Ako bi tuženi bio odsutan, tada se na javnim mjestima davao proglas, kojim se pozivlje tuženi da u postavljenom roku dade lično ili po svom prokuratoru odgovor na tužbu.⁵⁶⁴

Pošto su obe stranke bile pred sudom, tuženi je bio dužan dati odgovor na tužbu. Tužitelj je imao pravo dati protuodgovor, a tuženi na odgovor tužiteljevog drugog govora. Iz Statuta nemože se odrediti koliko puta su tužitelj i tuženi mogli jedan drugome odgovarati. Prilikom davanja odgovora stranka je imala pravo tražiti da se saslušaju svjedoci. Sudac može zatražiti od stranke da se zakune da traži svjedoke »senza fraude«, ako mu se pričini traženje svjedoka sumnjivim.⁵⁶⁵

Pošto je sudac saslušao stranke i svjedoke, te pregledao predložene javne isprave, ili druge zapise, donosio je presudu — »sententia«.

Civilni procesi bilježili su se u posebnim knjigama »liber civilium« ili »actorum«. Rijetko su se vodili zapisnici na procesu. Tek u XVIII. stoljeću može se pratiti civilni postupak pred osorskim sucima nešto detaljnije. Obično su se u knjigama navodila samo imena i prezimena tužitelja i tuženog, a sa strane dispozitiv sentencije. Ta činjenica je začuđujuća, ako se uzme u obzir odredba Statuta, po kojoj se samo parnice s vrijednošću spornog predmeta ispod 50 lira imaju voditi sumarnim postupkom, a one s vrijednošću iznad 50 lira »con domande, risposte, repliche« zapisnički. Za parnice ispod 50 lira (takozvane cause de minori) bilo je pače propisano da se svjedočanstva imaju staviti u zapisnik, tako da bi se stranka mogla poslužiti, ako bi se htjela žaliti protiv presude.⁵⁶⁶ Te odredbe međutim izgleda da se nisu sprovodile u civilnim procesima nego samo u kriminalnim.

562 Statuto di Cherso et Ossero p. 6.

563 Statuto di Cherso et Ossero p. 5.

564 Statutg di Cherso et Ossero p. 7.

565 Statuto di Cherso et Ossero p. 14.

566 Statutg di Cherso et Ossero p. 260.

U »*liber civilium*« često su sentencije donesene »*in contumacia*« »*in absentia*«. Sudac je naime mogao donijeti presudu zbog ogluhe, koja nastaje, ako se pozvani na sudu nije odazvao sudskom pozivu. Ako je netko bio pozvan na ročište za vrijednost spora do 5 lira, a ne bi se odazvao pozivu, sudac ga je mogao osuditi kao kontumaksa. U sporovima vrijednosti od 5—20 lira, sudac je bio dužan pozvati tuženog dva puta, te ako pozvani nije došao već drugi puta na ročište, sudac ga je mogao na zahtjev tužitelja osuditi također »*in contumacia*«. Ako je vrijednost prelazila 20 lira, presudu u odsutnosti tuženog mogli su donijeti knez sa svojim sucima, ako se tužitelj zakleo da je pravedno ono što traži.⁵⁶⁷ Isto tako je sudac mogao nekoga osuditi iz ogluhe, ako je taj zamolio ročište u određenom danu, a onda ne bi došao pače ni u roku od osam dana ili petnaest dana, iako je ponovno javno pozvan.⁵⁶⁸ Kod poziva pečatom kriterij je stroži tako da se svaki onaj koji je pozvan pečatom, što se može jednim svjedokom dokazati, i koji ne dođe na ročište, ako nije vrijednost spora veća od 10 lira, osuđuje iz ogluhe, a ako je vrijednost veća od 10 lira, pozvani se kažnjava nakon prvog poziva s kaznom od jednog bizancija s time da plati troškove onome koji ga je pozvao, a nakon drugog poziva, ako se nije odazvao, može sudac donijeti presudu u oglusi bez obzira na visinu vrijednosti spora.⁵⁶⁹ U jednoj drugoj odredbi kazna je povećana na tri bizancija, te nju ne plaća samo onaj koji je pozvan pečatom, nego i onaj koji je tražio da se tuženi pozove pečatom, ako tuženi dođe, a on ne dođe ili dođe pa povuče svoj zahtjev.⁵⁷⁰ Odredba po kojoj se tužitelj trebao zakleti o opravdanosti svog zahtjeva, ako se presuda donosila u odsutnosti, bude ukinuta 1474. god.

Osim sentencija donijetih u redovnom ili skraćenom (sumarnom) postupku, postojale su takozvane »*sententiae arbitrariae*«, koje su donosili arbitri. U parnicama među rođacima do trećeg stepena inclusive, nije rješavao redovni sud, nego arbitri, koje su stranke same izabrale na osnovu nagodbe da će spor riješiti arbitrarnim putem. Protiv takovoj presudi nije se moglo protiviti niti žaliti. Postupak se vodio sumarno,⁵⁷¹ a sentenciju donijetu po arbitrima knez je bio dužan potvrditi i dati na izvršenje.⁵⁷²

567 Statuto di Cherso et Ossero p. 4.

568 Statuto di Cherso eä Ossero p. 5.

569 Statuto di Cherso et Ossero p. 7.

570 Statuto di Cherso et Ossero p. 53.

571 Statuto di Cherso et Ossero p. 79.

572 Statuto di Cherso et Ossero p. 19.

Nezadovoljnoj stranci pripadalo je pravo apelacije protiv proglašene presude na višu sudsku instanciju. Apelacijom stranka je tražila ponovnu presudu po istom parničnom predmetu. Sudac, koji je donio prvostepenu presudu nazivao se je »primario giudice«, a spor riješen u drugostepenoj instanciji »in appellatione giudicato«. ⁵⁷³ Knez nije smio spriječiti stranku da se žali protiv presude, pače je bio dužan stranci dati sve ispise ili kopije iz kancelarskih knjiga, koje su se odnosile na donošenje ožalbene presude. Knez je bio dužan izdati ispise i iz onih procesa koji su vođeni za njegovih prešasnika. Pravo na kopije iz procesa imao je pored apelanta i njegov parnični protivnik. Stranke su bile dužne parnične spise donijeti drugostepenom sudištu zatvorene pod kneževim pečatom. ⁵⁷⁴

Stranka gubi pravo apelacije, ako nije dala usmenu izjavu o žalbi pred sucima odmah iza proglašenja presude. Odredba iz 1567. godine, kojom je bilo propisano da se žalba može podnijeti samo u kneževoj kancelariji u toku dana kada je presuda proglašena, bude 1581. godine ukinuta, te je ponovno uvedeno da se žalba podnosi usmeno pred sucima. Terminacijom iz 1581. godine bude strankama u stvari dozvoljeno da sami odluče da li će se žaliti usmeno pred sucima ili pismeno u kneževoj kancelariji. Ako se žalba podnosi u kancelariji, apelant je bio dužan o tome obavijestiti svog parničnog protivnika. ⁵⁷⁵

Pošto je stranka uložila žalbu, bila je dužna proslijediti apelacioni postupak pred višim forumom u određenom roku. Postupak je stvarno započeo predajom parničnih spisa. Prvotno su se sve apelacije rješavale u Veneciji, te su stranke bile izložene velikim troškovima, jer su se u apelacionom postupku primjenjivali pozivi stranaka, odgovori na apelaciju, svjedočanstva kao i u prvostepenom postupku. Postupak se je vodio pred posebnim sudskim kolegijem »Signori aldidori delle sententie«, kasnije »auditori novi«, ili pred Vijećem četrdesetorice, ili pred drugim sudskim tijelima, sastavljenim od članova Vijeća mudrih ili drugih Vijeća, kojih je bilo veoma mnogo naročito u XVIII. stoljeću. Obzirom na siromaštvo stranaka, Venecija je dozvolila da se neki sporovi mogu riješiti u apelacionom postupku pred knezom ili pred sindicima i providurima, čija se jurisdikcija protezala nad čitavom Dalmacijom. Knez je tako bio 1474. godine ovlašten donijeti drugostepenu presudu, ako je prvostepena donijeta iz ogluhe, a apelant je podnio u roku od

573 Statuto di Cherso et Ossero p. 294.

574 Statuto di Cherso et Ossero p. 19.

575 Statuto di Cherso et Ossero p. 284.

15 dana žalbu, i u roku do 3 mjeseca prosljedio postupak.⁵⁷⁶ Sindici i providuri mogli su počevši od 1525. godine rješavati u drugostepenoj instanciji po svim apelacijama, ako vrijednost spornog predmeta nije prelazila 20 lira.⁵⁷⁷

Apelanti su bili dužni, prije nego bi započeo postupak, položiti jamčevinu u iznosu kojim se osigurava restitucija novca ili stvari iz ožalbene presude, te sudski troškovi.⁵⁷⁸ Knez nije mogao naplatiti novčanu kaznu iz prvostepene presude, ako je podnesena apelacija.⁵⁷⁹

Prvostepena presuda, ako nije u roku podnesena apelacija, ostaje izminućem roka pravomoćna. Drugostepene presude postaju pravomoćne časom objavljivanja. Pravomoćne presude su izvršne.

7. Kazneno pravo

Cresko-osorski Statut ne upušta se u apstraktna razmatranja o cilju kaznenog prava, zločinstvu, odgovornosti, oblicima krivnje, saučesništvu i drugim osnovnim pojmovima kaznenog prava. Statut iznosi samo kažnjiva djela koja su većim dijelom nabrojena u četvrtoj knjizi Statuta pod naslovom: *Qui comenza el quatro libro che tratta de maleficii.*⁵⁸⁰

Analizirajući kažnjiva djela — *iniuria, maleficium, el delitto* — može se ustvrditi da se svrha kaznenog prava očituje u zastrašivanju podložnika radi zaštite pravnog poretka. Da bi se opravdala sankcija nabrojanih djela, Statut često upotrebljava formulu: *»accioche i homeni da mo auanti non se ardisca...«* Zakonodavac izričito napominje pri određivanju kazne za izvršene krađe da je svrha ovih kazni na jedan način spriječiti krađe.⁵⁸¹ Još jasnije je izražena svrha kazne u rečenici, kojom se izriču veće kazne kradljivcima, kad se navodi da se to određuje *»per più terror di malfattori.»*⁵⁸²

Pojam kažnjivog djela obuhvata povrede statutarnih normi, za koje su propisane kazne. Ipak, ne može se uzeti da je vrijedilo načelo: *nulla poena sine lege poenali*. U Statutu se navodi, da postoje djela koja nisu predviđena statutarnim propisima, a ipak su kažnjiva.⁵⁸³ Iako je knez

576 Statuto di Cherso et Ossero p. 223.

577 Statuto di Cherso ex Ossero p. 230.

578 Statuto di Cherso et Ossero p. 230, 294 i 298.

579 Statuto di Cherso et Ossero p. 237.

580 Statuto di Cherso et Ossero p. 88.

581 Statuto di Cherso et Ossero p. 95.

582 Statuto di Cherso et Ossero p. 193.

583 Statuto di Cherso et Ossero p. 94.

bio vezan na formulaciju kaznenih propisa, on je mogao kazniti i za cne delikte, koji nisu bili određeni Statutom.⁵⁸⁴ U odmjerivanju kazne, koje su Statutom striktno određene, knez je bio neovisan, jer mu je interpoliranom odredbom zajamčeno da ih može povisiti, uzevši u obzir »la qualità del caso, e del delitto e la condition delle persone.«⁵⁸⁵

Krivična odgovornost zasniva se, izgleda, ne samo na objektivnom uvjetu, t. j. činjenju Statutom opisanog kažnjivog djela, nego i na subjektivnoj krivnji. Oštećeni ne može tužiti radnike, koji su jeli ili pili ukradeno, ako nisu znali, da je to ukradeno. On je mogao tužiti samo onog, koji je ukrao i dao radnicima od ukradenog jesti ili piti.⁵⁸⁶ Kod nekih kažnjivih djela Statut izričito napominje dolus, ali kod većine daje samo opis kažnjivog djela i kaznenu sankciju, tako da bi proizlazilo, da se krivična odgovornost zasnivala na samoj činjenici, da je delikvent izvršio kazneno djelo. Rasčlanjivanjem kaznenopravnih propisa dobiva se zaključak, da biće kažnjivog djela nije uvjetovano samo elementima, koji karakteriziraju objektivnu stranu (t. j. protivpravno činjene ili nečinjene), nego i sa elementima, koji karakteriziraju subjekt kažnjivog djela (t. j. da je osoba uračunljiva i da je navršila 14 godina starosti), te uvjetom da postoji dolus ili culpa. Statut određuje da osobe mogu doći na sud kad navrše 14 godina starosti. Umobolnima se priznaje vršenje pravnorelevantnih čina, tek pošto se dokaže, da su zdravog rasuđivanja. Pod »la qualità del caso e del delitto« može se podrazumjevati mjesto, vrijeme i način izvršenja kažnjivog djela, a isto tako dolus ili culpa. Statut na pr. razlikuje ubistvo od umorstva. Kod ubistva — homicidium, ne podvlači se ni umišljaj ni nehat, dok se kod umorstva — assassineria, naglašava, da su to »dellitti perpetradi con anemo pensado«.⁵⁸⁷ Ne može se tvrditi, da za ubistvo nije bilo potrebno vršenje djela »con anemo«, zato što nije izričito određeno, jer umorstvo se smatralo, da je izvršeno »con anemo pensado« t. j. poslije zrelog razmišljanja, ako pak taj uvjet nije bio ispunjen, onda je bilo ubistvo. Jedno i drugo djelo kažnjavalo se je smrću, ali s tom razlikom, da se ubistvo kaznilo odrubljanjem glave, a umorstvo rasčtvorenjem.

Statut redovno pretpostavlja jednog učinioca, koji sam izvršuje djelo, ali kod krađa, ubistva i umorstva pominje se i saučeništvo. U

584 Statuto di Cherso et Ossero p. 100.

585 Statuto di Cherso et Ossero p. 94.

586 Statuto di Cherso et Ossero p. 91.

587 Statuto di Cherso et Ossero p. 99.

slučaju, da više osoba izvrši zajedno jednu krađu, svaki se od njih kažnjava istom kaznom, kao da ju je sam učinio. Taj se propis odnosi i na one, koji bacaju stoku u jame, koji ju dovodi i daje, omogućuje i pomaže.⁵⁸⁸ Istu sudbinu doživljavaju: »tutti compagni« ubojice.⁵⁸⁹

Među smrtnim kaznama spominje se odrubljenje glave (esser decapità), vješanje (appiccar con un lazzo per la gola), raščetvorenje tijela (squartar) i spaljivanje (»sia brusado si, e si fattamente, che il muora, e la carne de quello, con le osse, deuenti cenere«). Od tjelesnih kazni poznate su osakaćenja, vađenje oka, oslijepljenje, žigosanje užarenim željezom, bičevanje, robovanje na galiji i razne kombinacije tih kazni. Od ostalih kazni spominju se konfiskacija imovine, izgon i novčane kazne. Lišen slobode može biti samo onaj osuđenik koji ne može isplatiti novčanu kaznu. Kod nekih kažnjivih djela žene se ne osuđuju na iste kazne kao muškarci.

Kažnjiva djela mogu biti protiv države (riječima i djelom)⁵⁹⁰ protiv službene dužnosti (ako knez ili njegovi oficijali ne vrše naredbe Venecije ili njenih izaslanika), protiv pravosuđa (ako netko lažno nekoga prijavi),⁵⁹¹ protiv časti⁵⁹² (lične uvrede i psòvke), protiv života i tijela (ubistvo, umorstvo, ranjavanje i razne tjelesne povrede bez krvi),⁵⁹³ protiv imovine (krađe),⁵⁹⁴ protiv javne čistoće (prljanje javnih mjesta: obale, luke, pitke vode i slično)⁵⁹⁵ i drugo.

Kažnjiva su se djela gonila na osnovu prijave — denuntia, querela — u kaznenom postupku, koji je bio po svojoj prirodi inkvizitorski. Otkrivanje i istraživanje kaznenog djela ležalo je u rukama kneza, kao organa državne vlasti. Optuženi nije imao gotovo nikakvih prava na sudjelovanje u postupku, te se je smatrao kao objekt ispitivanja. Postupak je bio tajni i pismeni. U toku postupka knez je mogao primjeniti mučenje — tortura — radi dobivanja iskaza u pogledu izvjesnih činjenica. Optuženi zbog ubistva, na pr. ako je, iza kako je prošao kroz inkviziciju, nijekao djelo, a jedan ga svjedok tereti, ili postoje evidentni indiciji da je to djelo učinio, može ga se staviti na mučenje, da bi se dobilo potrebno očitovanje.⁵⁹⁶ Kazneni postupak je u stvari predstavljao

588 Statuto di Cherso et Ossero p. 98.

589 Statuto di Cherso et Ossero p. 100.

590 Statuto di Cherso et Ossero p. 99.

591 Statuto di Cherso et Ossero p. 103.

592 Statuto di Cherso et Ossero p. 99, 102 i 88.

593 Statuto di Cherso et Ossero p. 92, 93 i 94.

594 Statuto di Cherso et Ossero p. 91, 95, 98.

595 Statuto di Cherso et Ossero p. 88—90.

596 Statuto di Cherso et Ossero p. 98.

neprekidnu istragu započetu sa tužiteljvom optužbom i nastavljajući sa saslušavanjem svjedoka te optuženog. Cijeli postupak bilježio se u *Liber Criminalium*.

Da je krivnja dokazana, dostajalo je priznanje optuženog, ili kod ubistva, izjava dvaju svjedoka, ako su im se slagali podaci o danu i mjestu ubistva, o oružju, te broju rana i mjesta ranjavanja na tijelu.⁵⁹⁷

Kaznena presuda označuje u stvari dodatak inkvizitorskom postupku. Knez je vjerojatno donosio presudu po završenom postupku na osnovu čitanja zapisnika istrage. Knez je mogao povisiti predviđene kazne u izvjesnim slučajevima, ako je imao razloga zbog osobe ili naravi samog djela.⁵⁹⁸ Ako su kažnjiva djela izvršena pred sudištem, kazne su osjetno povišene na osnovu samih statutarnih propisa.⁵⁹⁹

Protiv presude osuđenom je pripadalo pravo apelacije prvotno na sud u Veneciji, a od godine 1589. na Resimento u Kopru.⁶⁰⁰

VI. CRKVA

Stara osorska biskupija kojoj su prvi tragovi opstojnosti potvrđeni nesumnjivo u vrelima krajem IX. stoljeća, s teritorijalnom nadležnošću koja se širila počevši od X. stoljeća na čitavom Cresko-osorskom otoku, održala se je još nekoliko decenija nakon pada osorske komune 1797. godine. Fortis tvrdi, da je osorska biskupija postojala još za vremena Budimira prvog kršćanskog kralja Dalmacije.⁶⁰¹

Značajno je, da su prve sačuvane vijesti o osorskom biskupu povezane s pitanjem slavenskog bogoslužja. Papa Ivan X. žaleći se, 925. godine, na osorskog, krčkog, rapskog i druge dalmatinske biskupe, predbacuje im u svojoj poslanici, da su šutjeli i privoljeli da se »per confinia vestrae parochiae« širi Metodijeva nauka, te da se bogoslužje obavlja na slavenskom jeziku. Papa im naređuje, da porade na tome, da se »in Slavinatorum terra« bogoslužje obavlja na latinskom a ne slavenskom jeziku.⁶⁰²

Iako je splitski crkveni sabor iz 925. godine donio zaključak, da ni jedan dalmatinski biskup ne smije ni jednog glagoljaša posvetiti ni

597 Ibidem.

598 Statuto di Cherso et Ossero p. 94. -

599 Statuto di Cherso et Ossero p. 92, 93.

600 Statuto di Cherso et Ossero p. 306.

601 A. Fortis: Saggio d'Osservazioni sopra l'Isola di Cherso ed Ossero p. 38.

602 Rački: Documenta etc. p. 188—189.

u koji red, te da glagoljaši, koji su već zaređeni u svećenike, u buduće ne smiju obavljati javno bogoslužje, kako narod ne bi imao prilike slušati slavensko bogoslužje, osim uz papinu dozvolu,⁶⁰³ ipak se ova služba u nekim crkvama osorske biskupije sačuvala sve do danas. Ako uzmemo u obzir, da se u zapisnicima Vijeća u Osoru, kancelarskim knjigama, administrativnim knjigama osorske komune i bratovštinskim knjigama moraju tražiti romanska prezimena i topomini u moru hrvatskih, onda nije čudno, da se je slavensko bogoslužje moglo uzdržati stoljećima na Cresko-osorskom otoku. Da je hrvatski jezik bio materinski jezik otočanima tvrdi i učeni opat Albert Fortis u citiranom djelu kad navodi, da se hrvatskim jezikom služe svi stanovnici na Cresko-osorskom otoku, kako gradsko tako vangradsko stanovništvo. Fortis pače tvrdi, da je taj jezik na otoku »una sorte di Dialetto non inelegante.«⁶⁰⁴

Podaci koje je skupio Josip Vajs u arhivu bivše osorske biskupije dokazuju, da ne postoji crkvena župa na Cresko-osorskom otoku, uključujući grad Osor i njegovu katedru, u kojoj ne bi bio sačuvan barem misal i evanđelistar pisan u staroslavenskom jeziku glagoljskim ili latinskim slovima.⁶⁰⁵ Ta činjenica dokazuje, da se je na Cresko-osorskom otoku upotrebljavalo slavensko bogoslužje. Osorski biskup Petar Rakamarić, inače protivnik upotrebe slavenske liturgije na otoku, izvjestio je 1805. godine kongregaciju De Propaganda Fide u Rimu, da je slavensko bogoslužje odobrila otočanima Sveta Stolica 872. godine.⁶⁰⁶ Na osnovu kojeg je vrela biskup Rakamarić iznio ovu tvrdnju, nije poznato, ali da je vjerojatna, nema sumnje, ako se uzme u obzir, da približno u ono doba pada djelovanje braće Ćirila i Metoda. Svakako je slavensko bogoslužje početkom X. stoljeća zauzelo velikog maha, jer inače ne bi bila shvatljiva poslanica Pape Ivana X. iz 925. godine.

Nažalost, arhiv bivše osorske biskupije počinje tek sa 1512. godinom, tako da možemo pratiti rasprostranjenost slavenskog bogoslužja na otoku tek od XVI. stoljeća.⁶⁰⁷ Nisu bez značenja podaci o misalima i evanđelistarima pisanim glagoljicom, sačuvanim u pojedinim mjestima na otoku, osobito u samoj katedrali u Osoru, kad čitamo u inventaru katedrale iz 1647. godine, da se tu nalazi »un Schiavetto« t. j. evanđelistar,⁶⁰⁸ ili knjiga plaćenih misa iz 1655. godine pisana glagolji-

603 Rački: Documenta p. 192.

604 A. Fortis: Op. cit. p. 44.

605 Joseph Vajs: Memoria liturgiae slavicae in Diocesi Auxerensi. Vegliae 1906. p. VI—X.

606 J. Vajs: Op. cit. p. 2.

607 V. Štefanić:—L. Košuta: Arhiv bivše osorske biskupije (posebni otisak iz 43. knjige Starina J. A. Z. U.), Zagreb 1951. p. 321.

608 J. Vajs: Op. cit. p. 22.

com,⁶⁰⁹ ili »Missale Illirico« kako proizlazi iz izvještaja osorskog biskupa 1758. godine.⁶¹⁰ Ovi nam podaci međutim za ranije doba mogu samo posredno pomoći, jer se ne može uzeti da je slavensko bogoslužje i glagoljica uvedena tek sa XVI. stoljećem. Nama je poznato da na otoku djeluju već u XV. stoljeću Franjevci-Trećoredci, glagoljaši. Ovi posjeduju svoj samostan, počevši od 1465. godine tik uz gradske bedeme Osora u Bijaru.⁶¹¹ Da li su njihovi prethodnici Benediktinci bili također glagoljaši, nije još proučeno, ali da je glagoljica bila u upotrebi na otoku već u XI. ili XII. stoljeću nema sumnje, jer nam o tome najrječitije dokazuje Valunska ploča. Kao što ima Bašćanska ploča sa otoka Krka posebno značenje za hrvatsku povijest, tako isto vrijedi i za Valunsku ploču sa otoka Cresa, jer je ona vjerojatno najstariji sačuvani glagolski epigrafski spomenik u Hrvatskoj. Prema paleografskim analizama proizlazi, da glagoljica Valunske ploče datira negdje u razdoblju druge polovice XI. i prve polovice XII. stoljeća.⁶¹² Pitanje: koja je ploča starija, da li Bašćanska ili Valunska, nije od prvorazrednog značenja u ovoj raspravi, ali činjenica, da se na Cresko-osorskom otoku nalazi glagoljski natpis iz XI. ili XII. stoljeća, od velike je vrijednosti, jer takva činjenica dokazuje, da je otok spadao u ono područje hrvatske države, u kojem se najviše njegovala glagoljica. Obzirom pak da se glagoljica upotrebljavala najviše za pisanje crkvenih knjiga, logično je zaključiti na osnovu Valunske ploče, da slavensko bogoslužje na otoku ima potvrdu u najstarije doba svog opstanka.

Međutim, svrha je u ovoj raspravi istaknuti samo bitne značajke iz života Crkve, koje se odnose na etnički sastav otoka kao i njegovo društveno uređenje. Ako uporedimo podatke o slavenskom bogoslužju na otoku i samo jedan dio toponima, koji se spominje u statutu iz 1441. godine, lako je ustanoviti, da su Hrvati rano dali svoj etnički biljeg Cresko-osorskom otoku.⁶¹³

609 J. Vajs: Op. cit. p. 107—109.

610 J. Vajs: Op. cit. p. 70.

611 S. Ivančić: Povijesne crte o samostanskom III. Redu sv. o. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi. Zadar 1910. p. 233.

612 B. Fučić: Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinju. (Ljetopis J. A. knjiga 55 Zgb. 1949.) p. 60.

613 Evo samo nekoliko toponima iz Statuta iz 1441. godine: Zaglaua, Pzule na Crisiz, Bataz, Dragsagni, Brestoui, Smochuene, Ternoua, Rassohatizza, Gracischie, Orlaz, Dragouizza, Camena, Carseuich, Vstignina, Sliuina, Samotuorschizza, Duboua, Diracouizza, Gradaz, Gnelouizza, Goli, Vodni, Cainizza, Mrazac, Terstenouizzâ, Iessenouizza, Grohotna, Slorar, Glogoui, Snesna, Stepagna, Prelosne, Heruazza, Calnico, Vodni Dol, Ianoricoua, Supaz, Tresceui, Galboca, Zacoua, Calaz, Verbognine, Coslar, Osobna, Hras-toua, Plataz, Zupagna, Rupa, Stoiace i drugi (Statuto di Cherso et Ossero p. 64—70).

Sam grad Osor također je bio postepeno kroatiziran, ali Hrvati nisu u potpunosti ovladali gradom. Ostatke Romana štitio je prvotno bizantski car, poslije hrvatski kralj i napokon mletačka vlast kroz više stoljeća. Privilegirani tip osorske gradske države sa cijelim svojim uređenjem usporio je kroatizaciju grada Osora tako da su se mogli osorski starosjedioci dugo održati na mnogim funkcijama organa vlasti. Procesom pak feudalizacije, u kojem se jače ispoljila klasna diferencijacija, njihov se društveni položaj nije pogoršao, jer su od vajkada i stalno učestvovali u vršenju vlasti. S njima su se mogli uporediti samo bogatiji građani hrvatskog porijekla. Pod mletačkom vlašću, naravno je, da su porodice romanskog porijekla bile preferirane, jer se Venecija mogla opravdano samo u njih pouzdati. Zatvaranjem pak osorskog Vijeća, na jednoj strani ostali su kao stalni članovi u Vijeću djelomično pohrvaćeni Romani, a na drugoj strani, ogromna većina hrvatskog stanovništva, pučana, koji su povremeno bili u Vijeću ili uopće nisu sudjelovali u vršenju vlasti. Na kraju treba istaknuti, da su gotovo svi biskupi bili rodom iz Italije, te kraj takove situacije nije čudno, da je u osorskoj katedrali prevladavalo latinsko bogoslužje.

Kler, kao zasebna klasa u feudalnom društvu, nije učestvovao u vlasti kroz čitavo mletačko vladanje. On je uživao privilegium fori te je potpadao pod crkvenu jurisdikciju, a time je bio isključen od svjetovne. Nije se mogao baviti trgovačkim poslovima,⁶¹⁴ a niti stjecati imovinu komune.⁶¹⁵ Ipak po statutarnom pravu od aktivne i pasivne testamenti fakcije bili su isključeni samo redovnici i redovnice, dok je svjetovni kler mogao za sebe sticati i od svoga patrimoniuma otuditi kao i drugi laici. Redovnički kler je živio u samostanima podvrgnut predstojniku samostana i višim redovničkim glavarima, a svjetovni kler na crkvenim beneficijama ili na svome patrimoniumu počinjen teritorijalnoj osnovnoj crkvenoupravnoj jedinici, te višim funkcionerima svjetovnog svećenstva do biskupa.

Crkva je imala, pored svojih beneficija, pravo na desetine. Po crkvenom pravu desetina se je smatrala da je juris divini, te su se sporovi oko desetine riješavali pred crkvenim sudom. Desetina se je pobirala u novcu. Jedna četvrtina desetine dijelila se je siromašnim i za potrebe crkve. Novcem od desetine upravljao je odbor u koji su ulazili jedan svećenik, jedan plemić i jedan pučanin. Članove odbora, koji su se zvali također požupi, imenovao je osorski biskup na godinu dana,

614 Statuto di Cherso et Ossero p. 41.

615 Statuto di Cherso et Ossero p. 50.

time da iste osobe po završenoj službi nisu mogle biti ponovno izabrane kroz deset godina. Novac određen za siromahe nije se moglo trošiti za druge svrhe.⁶¹⁶ Razdioba novca, žita i mesa siromasima vršila se je svake godine za Božić i Uskrs u prisutnosti sudaca komune te jednog deputata pučana, koji su nadgledavali razdiobu i osiguravali da se novac i roba dijeli zaista siromašnim. Razdiobu su vršili požupi »della parte di poueri«. Oni su bili dužni naplaćivati dugove, te polagati račun biskupu. U protivnom slučaju, biskup je bio ovlašten imenovati jednog pobirača, koji bi umjesto požupa naplatio dugove.⁶¹⁷ Novac za siromahe spremao bi se u posebnu blagajnu, tako da se nije mogao pomiješati s novcem, koji je bio određen za crkvu. Blagajne su imale četiri različita ključa, od kojih je jedan držao biskup, a tri ostala požupi. Blagajna se nije mogla otvarati bez svih četiri ključeva. Novac koji je naplaćen nije se smio držati kod sebe više od dva dana, jer bi u protivnom slučaju ta osoba bila lišena službe i kažnjena prema domašaju delikta. Novcem nije mogao upravljati ni raspolagati komuna, pače ni u slučaju, da bi isplatila školskog učitelja, a niti se je moglo što utrošiti iz blagajne za siromašne u korist biskupa prilikom službenog posjeta.⁶¹⁸

Uz crkve i samostane postojale su bratovštine s pobožnim i karitativnim ciljevima. Vremenom su bratovštine stekle na osnovu oporuka, legata, darovanja, imovinu, pokretnu i nepokretnu, te bi davale u zakup zemljišta radi obrade, unajmili radnike i bravare, te posuđivale novac siromašnim uz male kamate. Bratovštine su igrale važnu ulogu i u javnom životu, jer su se na sastancima pretresala pitanja ne samo nabožnog karaktera, nego i javnog. Imovinom bratovština upravljali su izabrani požupi, koji su bili dužni voditi knjige primitaka i izdataka. Oni su se birali na godinu dana i polagali su zakletvu, da će probitačno upravljati imovinom. Račune su polagali na kraju godine pred knezom, sucima i građanima. Crkva se nije mogla miješati u raspolaganje bratovštinske imovine, a niti ju koristiti.⁶¹⁹

616 Statuto di Cherso et Ossero p. 270—273.

617 Statuto di Cherso et Ossero p. 276.

618 Statuto di Cherso et Ossero p. 277.

619 Statuto di Cherso et Ossero p. 86 i 87.

SUMMARY.

The old, today almost insignificant town of Osor lies on one of the promontories of the island of Cres, a few kilometres away from the island of Lošinj. Once upon the time the island of Cres and that of Lošinj were together called — Osor, but later they became known under the two separate names, Cres and Lošinj.

At the time when the present ethnical grouping in Europe was becoming distinct, the island of Osor was peopled by Croats (at the beginning of the 7th century). The town itself had remained under Byzantine domination, so that two separate provinces, with quite independent administrations — Croatian and Byzantine — were established on the arrival of the Croats on this island. During the reign of the Croatian king Krešimir IV, the town of Osor became affiliated to the Croatian State.

The first evidence of the diocese, whose bishop's seat was the town of Osor, is associated with the Slav liturgy which has been preserved on the island up to this day. The island of Osor belonged to that region where the old Croatian script (glagolic) had been richly cultivated. »Valunska ploča«, one of the most ancient Croatian monument of glagolic epigraphy had also been preserved on this island.

During the reign of Croatian rulers, the island of Osor was a part of the neighbouring mark of the Croatian state. The distinctive arrangements established during the reign of national rulers had partly remained unchanged, even when the island became occupied by the rulers of the Venetian republic. In the Cres-Osor Statute which dates from 1441, we still find typical institutions of Croatian administration, such as *podsuppi*, *pristavi* and *permani*.

The conception of the island of Osor as »*territorium regale*« dates from the period of Croatian rulers, and is evident from the fact that it stood as a defensive unit of the Royal patrimony and remained as such throughout the 13th and 14th centuries.

The city of Osor, surrounded by its towers, far away from Byzantine central administration, and thereafter under the patronage and protection of the Croatian rulers — created the mediaeval commune of its own citizens out of the remnants of the old municipal administration, a Christian community according to the existing economic conditions. The commune was at its peak at the end of the 11th and the beginning of the 12th century, so that it constituted almost an independent city state. The town district had begun to develop in the reign of king Krešimir IV when the town of Osor ceased to pay the Croatian Government duties on the land it owned outside its walls.

The original jurisdiction established under the Byzantine supreme council which is described in the »Corpus juris civilis« had gradually begun to lose its importance owing to the newly established economic unity of the town and country population. The Croatization of the townspeople and the new conditions thereupon prevailing were the precedent for the creation of a new common law which was neither Byzantine nor Croatian but of indigenous origin. The sea trade had brought wealth to the city commune of Osor, so that the existing common law no longer satisfied modern requirements especially in proceedings relating to the law of contract. The study of mediaeval glossaries and receptions (codices) of Roman law, which was at the time customary in Western Europe, was also introduced in the town of Osor.

Contribution to the development of jurisdiction in the town of Osor was due to notaries who were obtaining their knowledge in the Italian schools. In this way originated the first statutory law and the first compilation of statutes. The legal proceedings (practice) had still been maintained in the 14th century, but the main source of jurisdiction remained still the statutory law.

The Cres-Osor Statute of 1441 which was printed in 1640 represents the distinct statutory law of the 13th and the 14th century, for it was upon the annexation of the island to Venetian republic in 1409, that the Statute was thoroughly purified and amended according to the interests and requirements of the Venetian republic in that time. Among the various legal codes then in existence, such as personal law, parental law, real law, hereditary law and contract law, the last was the most elaborately written, especially those contents what are known under the title »Locatio conductio operis« and »operarum«. The predominant form of land possession was that based on ownership and not on leasehold contract (emphyteusis). The cultivation of the land under

the feudal system was carried out by hired labourers of whom two groups were predominant — 'lavorieri' for land cultivation and 'bravari' for the cattle (such as shepherds.) Cattle-breeding was the main occupation of the islanders. Colonate itself had never developed on the island. All the inhabitants of the island, whether nobles or common people enjoyed the same rights in private legal relations. The old legal institution which dealt with sales of land or other property on auction (according to which of the next of kin had primary right to purchase certain land or property), was long preserved on the island. The statutory law of Osor had remained almost unchanged the year 1797.

When in 1409 the Croatian-Hungarian king Ladislav forfeited the Dalmatian territory to the Venetian republic for the sum of 100.000.—dukats, the island of Osor passed under the same government. As the consequence of this event, the commune of Osor reached a new turning point in its development. While the town of Dubrovnik successfully withstood the aggression of the Venetian Republic from 1409 onwards, becoming known by its wealth and culture to the whole world, the town of Osor together with other Dalmatian cities were doomed to economic ruin under the Venetian domination. The island of Osor became an administrative unit of the Venetian state under the leadership of the count (comes) as the representative of Venetian Resimento on the island. The Resimento consisted of a Chancellor and a cavalier, but this authority was greatly resented by the islanders. The evidence of this hatred was set out in the Statute, as two-thirds of its contents deals with charges on lawlessness against the Venetian authority on the island.

The old communal administration of the town of Osor remained only formally under the Venetian domination because the whole authority had come under the rule of count's Resimento. The commune preserved its authorities consisting of two judges »judices«, but they stood only as the count's advisers to whom both civil and criminal jurisdiction was entrusted. The »Consilium« of Osor, formerly the legislative body and supreme authoritative organ, thereafter had its power limited solely to questions of municipal properties, while sittings were in fact converted into electoral bodies for the purpose of municipal official's election. The nobles were represented in the council as its permanent members and in addition to these, twelve commoners were elected whose service lasted one year. Only the judges and agents (judges whose term of service duly expired) were entitled to make

proposals, and the elections were carried out by the proposed secret ballots. The townsmen as members of the council had also right of voting. The municipal property was administered by camarlingoes and the provisions by the fontecaries (some kind of suppliers). They were elected in the Council for a six months' term, in the same manner as judges themselves. Beside these officials there were also scribes and valuers and others who had also been elected in the Council. The notaries issued public documents for any important legal matter, but they were not allowed to carry out their function without the previous approval of the Council. The advocates who represented individuals entering the court as well as those of the respective officials who kept the records of the count's administration received rewards as compensation for their service. The townsmen had also the right to take part in public assemblies and were entitled to elect their representatives in the same manner as the Council itself, so that they could demand that their rights should be respected according to Cres-Osor Statute. Meanwhile, the sittings of townspeople were not of the same character as those sittings of the Council, because the latter represented Osor's commune, as contrasted with the former which represented the commoners themselves, vis-a-vis the Council and the Venetian count.

The commune of Osor, together with its system of legal norms finally collapsed with the downfall of the Venetian republic in 1797.